

M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
^{Det.} 313a

Title: *Bihannaradiyashana*

Let

बृहन्नारदीय पुराण

313/a	:	Bṛhannāradya Purāṇa	:	Title
:	:	:	:	Author
:	:	:	:	Editor
:	:	:	:	Year, Vols.
:	:	:	:	Publisher
:	:	:	:	Remarks

313
a

वृहन्नारः १ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुवे नमः ॥ श्रीविश्वे नमः ॥ ॥
 वंदे वृंदावनासी नमिंदिरानंदमंदिरं ॥ उपेदंसांकासाएपपरा नंदप्रनुंयरं ॥ १ ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेश्वरव्याशशांलोकसाधकाः ॥ तमादिदेवं चिद्रुयं विशुद्धपरमं
 नजे ॥ २ ॥ शौनकाद्यामहात्मानोरुषयो ब्रह्मवादिनः ॥ नैमिरवामहारणेतप
 स्ते प्रनुंक्षवः ॥ ३ ॥ जितंदियाजिताहाराः संतः सत्यपराक्रमां ॥ यजंतः परया
 नत्माविष्णुमधंजगद्गुरुं ॥ ४ ॥ प्रनीर्षा सर्वधर्मज्ञाः लोकानुग्रहतत्परः ॥
 निर्ममो निरहंकाराः यरेश्वरतमानसाः ॥ ५ ॥ न्यस्तकामादिरहिताः शमा
 दिगुणसंयुताः ॥ न न्यजिनोत्तरीयास्ते जटिला ब्रह्मचारिणः ॥ ६ ॥ गंतैषां
 परं ब्रह्मजगच्चक्षुः समौजसः ॥ धर्मशास्त्रार्थतत्त्वज्ञास्ते पुनैर्मिशकानते ॥

पुराः
 १

॥ ७ ॥ यज्ञैर्वत्तयति केचित्ज्ञानैर्ज्ञानात्मकं परं ॥ केचिच्च परयाचक्रा नारायण
 मपूजयन् ॥ ८ ॥ एकदा ते महात्मानः समाजं चक्रुः तमाः ॥ धर्मार्थकाममोक्षा
 णामुपायज्ञातुमिच्छवः ॥ ९ ॥ षड्विंशतिसहस्राणि मुनीनामुद्धरते सां ॥ तिषां
 शिष्यप्रसिष्याणां संख्या वक्तुं न शक्यते ॥ १० ॥ मुनयो भावितात्मानो मिजिता
 स्ते महौजसः ॥ लोकानुग्रहकर्तारो वीतरागा विमत्सरः ॥ ११ ॥ कानि स्नेत्राणि
 पुष्पाणि कानि तीर्थाणि भूतत्वे कथं वा प्राप्य ते मुक्तिर्न जायते तेषां ॥ १२ ॥
 कथं हरेमनुष्वाणं न क्लिरवन्निचरिणी किं न सिध्येत च फलं कर्मणा स्त्रिविधा
 त्मनः ॥ १३ ॥ इत्येवं प्रष्टुमात्मानं मुपतान प्रेक्ष्य शौनकः ॥ प्रांजलिर्वाक्यमाहेदं
 विनयावनतः सुधीः ॥ १४ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ आस्ते सिद्धा श्रमे पुण्ये सूतः

२ वृहन्नारः पौराणिकोत्तमः ॥ यजन्मरैर्वर्द्धविधौ विश्वरूपं जनार्दनं ॥ १५ ॥ स एतदस्मिन्
 लं वेत्ति मासशिष्यमहमुनिः ॥ पुराणसंहितावक्तोऽं तो वौरामहर्षणि
 ॥ १६ ॥ युगे युगे व्यका न धर्मानमिरीक्ष्य मधुसूदनः ॥ वेदव्यासस्वसयेण
 वेदज्ञां करोति वै ॥ १७ ॥ वेदव्यासमुनिः साक्षात् नारायण इति हि जाः
 ॥ श्रुमः सर्वशास्त्रेषु सूतसु व्यासशसितः ॥ १८ ॥ तेन संशसितः सू
 तो वेदव्यासेन धीमता ॥ १९ ॥ पुराणानि वसन्ते नान्यो लोके ततः परः
 ॥ २० ॥ यः पुराणार्थविद्भो के स सर्वज्ञः ॥ सदुद्दिमान् ॥ संशतो मोक्ष
 धर्मज्ञः कर्मनक्ति कलायवित् ॥ २१ ॥ वेदवेदांगशारस्त्रिणं सारभूतं
 मुनीश्वराः ॥ जगद्धितार्थं तत्सर्वं पुराणे पृक्तवानमुनिः ॥ २२ ॥ ज्ञानार्ण

पुरुः
 २

बोवै सूतस्तु सर्वतर्चार्थको विदः तस्मात्तमेव पृच्छामदहात्कयेऽनको मु
 निन् २२ ततस्ते मुनयः सर्वेऽनकं वाग्विदां वरं समाश्लिष्य बुवंतस्ते सा
 धुसाधितिचाब्रुवन् २३ अथ ते मुनयो जग्मुः पुण्यसिद्धाश्च मं वनं मग
 पच्छीरपाठसमाकीर्णमुनिभिः परिशोभित २४ मनोज्ञमसहलता
 फलपुष्पविभूधितं अछोदसरसां हं दमतिथ्यातिथ्यसंकुलं २५ ते तु
 नारायणं देवमनंतमराजितं यजंतमग्निहोमे न ददशुरो महर्षिणि २६
 यथा हं मर्चितास्तेन सूतेन प्रथितौ जसः ईक्षंतस्तद्वनभ्रयंत न तस्तु मे
 रवालये २७ अध्वरावभ्रयस्नातं सूतं पौराणितमं यप्रष्टुस्ते सुखासी
 नं नैमिरवारणवासिनः ऋषय ऊचुः वयंचतिथयः प्राप्ताः आतिथे
 यास्तु सुव्रतः स्नानदानोपचारेण पूजया स्मानयथाविधिः २८ दिवौ

दृहं नारः कसो हि जीवन्ति पीब चंद्रकलामृतं सानो मृतं भू सुरस्तु मुनेषु मुखनिः
 ३ सृतं ३० येनेह मखिलं जातं यदा धारं यदा तत्कं यस्मिन् प्रतिष्ठितं तात
 यस्मिन् नालय मेष्पति ३१ केन विष्णुः प्रसन्नः स्यात् सकथं पूज्यते न
 रेः कथं वर्णाश्रमाचारश्चातिथेः पूजनं कथं ३२ सफलं स्याद्यथा कर्म
 मोक्षोपायः कथं नृणां भक्त्या किं प्राप्यते युंति स्तथा भक्तिश्च कीदृशी
 ३३ वरसूतपुराणस्तसर्वमेतदसंशयं कस्य नो जायते श्रद्धा श्रोतुं च
 द्धवनामृतं ३४ सूत उवाच शृणु धर्मपथः सर्वं यदि हं बोधामि
 तत गीतं स न क्रुमाराय नारदेन महात्मना ३५ पुराण नारदीयारम्भं
 दृढे दृढार्थमितं सर्वपापप्रशमनं दुग्दहनिकारणं ३६ दुःस्वप्ननाशनं
 धर्म्यभुक्तिमुक्तिफलप्रदं नारायणकथोपेतं सर्वकल्याणसिद्धिदं ध

पुराणः
 ३

मीर्यकाममोक्षाणां हेतुभूतं महत्फलं अपूर्वपुण्यफलदं शृणु धर्मसुस
 माहितं ३७ महापातकयुक्तो वा युक्तो वा चोपयातकैः श्रुत्वा तदा र्व
 दिव्यं च पुराणं श्रुद्धिमाप्नुयात् ३८ यदत्राध्यायपठनात् वा जिमेधफलं
 लभेत अध्यायद्वयपाठेन अग्निहोमफलं द्विजैः ४० ज्येष्ठमासे पू
 र्णिमास्यां मूलज्येष्ठयतो नरः स्नात्वा च यमुनायां वैमथुराया मुपोषितः
 ४१ अभ्यर्च्य विधिना विष्णुं यत्फलं लभते द्विजाः तत्फलं समवाप्नोति
 अध्यायत्रयपा ४२ तत्प्रवक्ष्यामिवः सम्यक् शृणु धर्मं गदतो मम ज
 न्मायुतो ज्मिदैः यापैर्मुक्ताः कोटि कुलोन्वितः ब्रह्मणः पदमासाधतत्रै
 व यस्मिन् मुच्यते ४३ श्रुत्वा त्रुदशाध्यायानतत्प्रोति च भक्ति त संदेहो
 नात्र कर्तव्योऽनुक्तः स्तूयते यतः ४४ श्राव्याणां परमं श्राव्यं विना

हं नारः मनुजं दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्ततस्तव ध५ नरोत्रश्रद्धया युक्तः
 ध श्लोकं श्लोकार्धमेव वा पठि चामुच्यते न घोघुय पातिक कोटिभिः ध६ स
 तामेव प्रवक्तव्यं गुह्याधुघतरं यतः वाचयेत्पुरतो विष्णोः पुण्यजे त्रेद्विजाग्रतः
 ध७ ब्रह्मदेव रतानां चंद्रमाचार रतात्मनां जनानां बक हतीनां नब्रूयात्
 हि दमुत्तमं ध८ तत्सकामादिदोषाणां विष्णुभक्तिरतात्मनः गुरुभाक्ति
 पराणां च वक्तव्यं मोक्षसाधनं ध९ सर्वदेवमयो विष्णुः स्मरतां त्रिप्र
 णाशनः सद्भक्तिवशलो देवो भक्तपात्रोऽप्यतिनामया ५० अवशेना
 पियन्ता न्नि कीर्तितो वा स्मृतोऽपि वा विमुक्तः पातकैः सर्वैः परमं पदमश्नु
 ते ५१ संसारघोरकांतारहाग्निर्मसूदनः स्मर्यमाणं सर्वपापानिनाश
 यस्याशुभ्रमः ५२ तदर्थं धातकमिदं पुराणं श्राव्यमुत्तमं श्रवणातपना

पुराणः
 ध

नाद्यापि सर्वपापविनाशकत् ५३ यस्यात्र श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भक्तिसंयुत
 स एव कृतकृत्यास्तु सर्वशान्तार्थको विहाः ५४ यदुर्जितं तयः यु यंत
 न्ममे सफलं द्विजाः यदत्र श्रवणे भक्तिरन्यथा न हि वर्तते ५५ सकथा
 सुप्रवर्तते संज्ञनाये जगद्धिताः निद्रायां कलहे वा यि घसतः पापतपराः
 ५६ पुराणे क्षर्ष्यो दं ब्रवं ये वदंति नरायणं तैरर्जितानि पुण्यानि तद्
 देवमवति वै ५७ समस्तकर्म निर्मूलसाधनानि राधमसुराणामर्थवा
 देन ब्रूवन्तरकमश्नुते ५८ पुराणेऽप्युद्धिजश्रेष्ठाः सर्वधर्मप्रवक्तृषु प्रव
 दंत्यर्थवा दवमेते नरकभाजिनः ५९ अनायासेन यः पुण्यातीछती
 हृदि जेतुमाः श्राव्याणि भक्ताते नैव पुराणानि न संशयः ६० पुरा
 र्जितानि पापानि नाशमायांति तस्य वै पुराणश्रवणे बुद्धिर्यस्यैव भवति
 ध्रुवं ६१ पुराणे वर्तमानेऽपि पापराशेन यं त्रितः अनादृत्या न्यगाया सु

नारदीः सक्तबुद्धिः प्रवर्तते ६२ ससंगदेवार्चनसकर्षासुपदेशे चरतो मनुष्यः

५

सयातिविशोः परमं पदं नृदेहावसाने कृतं ज्ञेयं तस्मात् ६३ तस्मात्तद्व
हन्तारदनामधेयं परं पुराणं शृणुत द्विजेंद्राः यस्मिन् श्रुते जन्मजरादि
नाशो भवेच्च निःपापनरोक्तः स्यात् वत्सरोषैः समरे कृतः स्यात् ६४
वरं वरे एयं वरदं पुराणं निजप्रभा-वित सर्वलोकं संकल्पेनार्थप्रणमादि
दैवं स्मृत्वा त्रजेन्मोक्षपदं मनुष्य ६५ ब्रह्मेशविष्णुशरीरके देविश्व
सजसन्निचयाति यश्च तमादिवं परमं परेशमो धाय चेतस्युपयाति मु
क्तिं ६६ यो नामजात्यादिविकल्मशीनः परः पराणां परमः परस्मात्
वेदांते वेधः स्वरुचा प्रकाशः समीप्यते सर्वपुराणवेदै ६७ तस्मात्तमी
शं जगतां विमुक्तिमुपासनाया लमिदं मुरोः परं रहस्यं पुरुषार्थहेतुं श्रु पुराणः
वनरोयाति परावरेण ६८ वक्तव्यं धर्मिकायेतत् श्रद्धधनाय पण्डिताः

मुमुक्षुश्चेव यतये वीतरागमधीमते ६९ वक्तव्यं पुण्यदेशे च सभायां दे
वतागृहे पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे देवब्राह्मणे संनिधौ ७० उच्छिष्टदेशे
वक्तारः संवादमिदमुत्तमं पच्यते नरके चोरेया वहा चंद्रतारकं ७१ म
षाशृणोतियो मूढो दंभो भक्तिविवर्जितः सोऽपि तद्वन्महा चोरे नरके पच्य
ते क्षये ७२ नरो यः सक्थ्या मध्ये जुगुप्सु दतिपातकी सयाति नरकं घो
रं तस्मान्नेव वदेत्तदा ७३ तस्माच्छ्रोता च वक्ता च समाहितमना भवेत्
असमाहितचित्तस्तु न जानाति हि किंचन ७४ नामचित्तो नरो भूवापि
बेहृदिकथामृतं कथं सन्नातचित्तस्य स्वादुमेदप्रजायते ७५ किं सुखं
प्राप्यते लोके सदा संभ्रान्तचेतसा तत एकमना भूवापि बेहृदिकथाम
तं ७६ तस्मान्न सर्वपरित्यज्य कामंदुःखस्य साध्यं समाहितमना भू
वाकुर्वदिक्रते चित्तं ७७ येन केनाप्यपायेन स्मृतो नारायणोऽयः

बृहन्नाः अपि पातकमुक्तस्य प्रसन्नः स्थान्तसंशय ७८ यस्य नारायणे भक्तिर्वि
 ६ सोविश्वे विश्वरेख्ये तस्य स्यात्सफलं जन्म मुक्तिश्चैव करे स्थिता ७९
 धर्मार्थकाममोक्षारम्भापुरुषार्थादिजोत्तमा हरिभक्तिपराणां वै संपद्य
 तेन संशय ८० इति श्री बृहन्नादीये सूतशौनकसंज्ञायोनाम प्रथमो
 ध्यायः १ रुषय ऊचुः कथं सनकुमारया देवर्षि नारदो मुनिः
 प्रोक्तवानसकलान् धर्मान् कथं तोमिलिता बुभौ १ कस्मिन् क्षेत्रे स्थि
 तौ तात तावुभौ ब्रह्मवादिनौ यदुक्तं नारदे स्मै तन्नो ब्रूहि दृष्टवर्णव २ ॥
 सूत उवाच सनकाधामहात्मनो ब्रह्मणस्तनया स्मृताः निर्ममा
 निरहंकाराः सर्वे ते ह्युद्धतेजसः ३ तेषां नामानि वक्ष्यामि सनकश्च स
 नंदनः सनकुमारश्च विष्णुः सनातन इति स्मृतः ४ विष्णुभक्ता महा पुरा
 त्मानो ब्रह्मध्वनपरायणाः सहस्रसूर्यसंकाशाः सत्यसंधा मुक्षवः ५

एकदा ब्रह्मणः पुत्राः सनकाधामहो जसः मरुशृंगं स्माजगमुरीक्षितुं
 ह्यणं सनां ६ तत्र गंगामहापुण्यां विष्णुपादोद्भवं नदीं निरीक्ष्य स्त्रात्र
 मुधुक्ताः श्रीतारव्यां प्रपितौ जसः ७ एतस्मिन्तरे विप्रादेवर्षि नरि
 दो मुनिः आजगामोच्चरन्नामहरेर्नारायणादिकं ८ नारायणा
 कृतानंतवासुदेवजनार्दन यज्ञेशयज्ञपुरुषकृष्णविष्णो नमोस्तु
 ते ए पदनाक्षकमलाकांतगंगाजनकके शिव । क्षीरोदग्गविनदे
 वेशदामोदरनमोस्तुते ९ श्रीकृष्णविष्णो नहरे मुरारे प्रधुसंकर्षण
 वासुदेव अजानिरुद्धमलविश्वरूप चंपादिनः सर्वभयादजस्रं १०
 इत्युच्चरन् नहरे नमिपालयत सकलं जगत् आजगामस्तु वनगंगां मुनि
 लोके कपावती १२ अथायातं समुद्रीक्ष्य सनकाधामहो जसः यथ
 हर्महर्णं चक्रुर्ववंदे सोपेतान् रुषीन् १३ कृतक्रियेष्णुगंगातीरे मनोर

नारदीः मे आसीनेषु च सर्वेषु अस्तोषीन् नारदो हरि १४ अथ तत्र स नामधे
 ७ नारायणपरायणं सनत्कुमारः प्रोवाच नारदं मुनियुगवं १५ सनत्कुमा
 र उवाच सर्वज्ञोऽस्मि हा प्राज्ञमुने नारद मानद हरि भक्तिपरो यस्मा
 त् च त्तो नास्त्यपरोधिकः १६ येनेह माखितं जातं जगत्कृत्वा वरं जंगमं
 गंगापादोद्गवायस्य सकथं ज्ञायते हरि १७ कथं च त्रिविधं कर्म सफलं
 जायते मुने ज्ञानं यथा भवेन्न ज्ञानं तपसां लक्षणं तथा १८ यथाऽतिथेः
 पूजनं च येन विष्णुः प्रस्वीदति एवं माहीनि गुह्यानि हरिः पुष्टिकराणि च
 १९ अनुग्राहोऽस्मि यदिते तव च ततो वत्तमहं सि २० श्रीनारद उवा
 च नमः परायदेवाय परस्मात् परमाय च परावरनिवासाय सद्गुणा
 या गुणाय च २१ अमायायात्मसंज्ञाय मापिने तेष्वरूपिणे योगीश्व
 राय योगाय योगगम्यते नमः २२ ज्ञानाय ज्ञानागम्याय सर्वज्ञानेकह

पुरा
 ७

हतवे ज्ञानेश्वराय दित्याय ज्ञानागम्याय नमः २३ ध्यानय ध्यानगम्या
 य ध्यानपापहराय ते ध्यानेश्वराय सुधियेत स्मै शुद्धात्माने नमः २४
 आदित्यचंद्राग्निविधानदेवाः सिद्धाश्च यक्षाः सुरनागसंज्ञाः यष्टाः कृतिका
 र्यास्तमजं पुराणं स्तुतं स्तुती संसतं नतोऽस्मि २५ यन्नामसंकीर्त
 नपुण्यश्रीलास्वप्नेन पश्यंति यमं मुनीन्द्रः जानंति नाद्यापि विरंचिमुखाः
 स्तमीशमीष्टं सततं नतोऽस्मि २६ यो ब्रह्मरूपी जगतां विधाता तद्देवपा
 ना हरिरूपभाग्यः कल्यांतरुद्रारत्नतनुस्त्वविश्वं सगच्छते तमजं मजा
 मिः २७ यन्नामसंकीर्तनं तो गजेन्द्रो ग्राहो ग्रवं धन्मुमुचे स एव
 परत्र विष्णोः परमं पदं यतः पश्यति संतस्तमहं प्रपद्ये २८ शिवस्वसपी
 शिवभाविता नां हरिस्वरूपी हरिना विता नां संकल्पपूर्वात्मकसूक्तिहे
 तुं वरं वेरणं शरणं प्रपद्ये २९ यः केचिदंता नरकांतकश्च भुजाग्रमा

हहनाः त्रेणदधरगोत्रं भूजारविष्टेदविनोदकांमनमाप्तिदेवंवसुदेवसुनुं ३०
 ६ स्तमेवतीर्योग्नसिहरूपीहिरण्यवच्छसः कठिनंशिलावत् विहार्यसं
 रसतवान्स्वभक्तं प्रज्ञादमीशंतीसमजंमजिष्ये ३१ योमादिभिर्भू
 षितमात्मसंज्ञं निरंजनं नित्यममूर्तिमंत जगधिधातारमकर्मिणंचपरं
 पुराणंपुरुषं नतोस्मि ३२ ब्रह्मं प्ररुद्रश्चमरुन्मनुष्याः गंधर्वयक्षाप्सर
 सिद्धकेदैः सर्वत्रतिष्ठत्यनिशंयद्रशस्तमादिमात्मानमहं न जिष्ये
 ३३ यतोनिन्नमिहंसर्वयेनाद्भुतंचराचरं यस्मिन्नेतिलयंपश्चात्तत
 यस्मिंशरणंगतः ३४ जगदुयेणयः स्थितीसंगवानितिकल्पते असं
 गीपरिपूर्णश्चतमस्मिंशरणंगतः ३५ हृदिस्थितोवियोदेवोमायया पुरां
 मोहितात्मनां अवेधः परमः शुद्धस्तमस्मिंशरणंगत ३६ सर्वसंग
 निवृत्तानां ध्यानयोगरतात्मनां सर्वत्रज्ञातिज्ञानात्मातमस्मिंशरणं ६

गत ३७ दधारमंदरं दृष्टेक्षीरोदेमृतमंथने देवतानां हितार्थाय तं कर्मेश
 रणंगतः ३८ दंष्ट्रं कुरेण्योनंतः समुद्रस्याणवाहुरां तस्मारेदं जगत्क
 र्मवाराहतं नतोस्म्यहं ३९ प्रज्ञादं इक्षिउं देहं शिलाय कठिनोरसं
 विहार्य हतवानेहैत्यंतं न सिंहं नतोस्म्यहं ४० लब्ध्वा वैरोचनाद्भूमिं पद्माद्वा
 भ्यामेतीत्ययः आब्रह्मभवनं क्रांतं वामनं तं न माम्यहं ४१ हैहया इत्याप
 राधेनैवैकं शतिसंख्यया क्षत्रियान्वयभेदा योजामदग्निं नतोस्म्यहं
 ४२ आविर्भूतश्च उद्भूयः कयिभिः परिवारितः हतवारितः हतवानरा
 क्षसानीकरामेदाशरथिभजे ४३ मूर्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमयहृत्य
 च स्वकुलं हतवान् यावैतं श्रीकृष्णमहं भजे ४४ भूष्पादिलोकत्रित
 यसंहत्वात्मानमात्मनि पश्यंति निर्मलं शुद्धं तमीशानं भजाम्यहं ४५

नारदीः युगंतेयापिनोश्चानजिवातीक्ष्णसिधररया स्थाययामसयोधर्मक
 ए तादौतंनमाम्यहं धर्मे एवमादीन्यतेकानिरुपायस्यमहात्मनः
 तेषानामातिसंख्याउंशकंतेनारकोटिभिः ४७ महिमानंनुयन्ता
 म्नःपारंगंनुमनीश्वराः मनवोपिमुनीश्वरकथंतस्तुल्यकोमजे धर्मे य
 न्नामश्रवणेनापिमहापातकिनोपिये पावनचंप्रपद्यतेकथंस्तोषामिसु
 स्वधीः ४८ यथाकथंचिद्वन्तामिकीर्तितेवाशुतेपिवापायिनोपिविविधु
 द्दास्यःस्तुद्धामोक्षमवाप्नुयात् ५० आत्मन्यात्मानमाधाययोगिनोगतक
 ल्मरवा पश्यंतियंज्ञानरूपंतमस्मिन्नारण्यगतः ५१ सारमाःसर्वत्रयं
 तिषरिपूर्णंत्मकंहरि तमादिदेवमजरंज्ञानरूपंभजाम्यहं ५२ सर्वस
 चमयंज्ञातंसर्वद्वारमीश्वरं संहस्रशीर्षकंदेवंवंदेभावात्मकंहरि ५३

पुरा
 ए

यद्वृतंयच्चैषाव्यंजगच्छावरजंगमं दशंगुलंयोत्यतिष्ठतमीशमजरंन
 जे ५४ अणोरणीयांसमजंमहतांचमहत्तरं गुह्यारुह्यतमंदेवंप्रणमामि
 पुनःपुनः ५५ ध्यातःस्मृतःपूजितोवास्तुतोवानमिपिवास्वयदंयोदहाती
 शस्तंदेवंपुरुषोत्तमं ५६ इतिस्तुवंतंपरमंपरेशंदूर्वाजुसंसद्विलोचना
 स्ते मुनीश्वरानारदनामधंयसंनुष्टुबुःप्रांजल्योमहातं ५७ यदहंनार
 दहस्तात्रंभ्रातरुच्छायवैपठेत सर्वपायविनिर्मुक्तोविष्णुलोकेमहीयते ५८
 इतिदत्तावरंतस्मैनारदायमुनीश्वरः व्याहरंताहरेर्नामनुष्टुचुनरिहंमु
 नि ५९ ॥ इतिश्रीहृदन्नारदीयपुराणेद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीनार
 दउवाच नारायणोऽरोनंतःसर्वव्यापीनिरंजनःतिनेदमखिलंव्या
 तंजगच्छावरजंगमं १ आदिसर्गमहाविष्णुःस्वप्रकाशोजगन्मयः ३

बृहन्नारः १० णमेदमधिष्णयमूर्तिं त्रिचमवाप्तवान् २ सध्वर्यमसृजदेवोदसिणांगत्वा
 ज्ञापति मध्येरुजारवमीशानं जगंतकरं मुने पालनायास्यजगतोचां
 गाधिह्युमवयं आदिसर्गमहाविष्णुर्वेचित्रिचमवाप्तवान् तंमादिदेवमजरंके
 चिद्रुद्रं वदंति वै केचिचविष्णुमाकुर्वेधातारं ब्रह्मचापरे ५ तस्यशक्तिः परा
 विष्णोर्जगत्कार्यपरिहृताः भावाभावास्वरुधासाविधाविधेतिगीयते ६ य
 दाविष्णुमहाविष्णोर्भिन्नवेनप्रतीयते तदाहविधासंखिदाभेदोदुःखस्यसा
 धने ७ ज्ञानृतेयस्त्रयाधिस्तुयहनश्चित्सत्तमाः सर्वैकभावनाशुद्धि
 साविधेत्यतिधीयते ८ एवंमायामहाविष्णोर्भिन्ना संसारदायिनी अ
 केदसुध्वादह चेतसंसारक्षयकारिणी ९ विष्णुशक्तिसनुदूतमेतन्नै
 सर्वचराचरं यस्माद्भिन्नमिदं सर्वयज्ञांगयचने गति १० उयाधिमिर्य

पुराणः
 १०

थाकाशेनित्तवेजीयते अविधोषाधियोगेनतथेदमखिलं जगत ११
 यथाहरीर्जगधायी तस्यशक्तिस्तथा मुने दाहशक्तिर्यथांगरेष्वाश्र
 यं व्याप्यतिष्ठति १२ उमेतिकेचिदाकुस्तांशुः शक्तिर्वस्मीतथापरे नार
 तीत्यपरेचैनागिरिजेत्यंबिकेतिच १३ दुर्गेतिभद्रकालीतिचं माहेश्व
 रीतिच कौमारीवैष्णवीचेतिवाराहैंद्रीतथापरे १४ ब्राह्मीतिविधाविधे
 तिमायेतिचतथापरे प्रकृतिश्चपराचेतिबहंतियरमर्षयः १५ सेयंश
 क्तिः पराविष्णोर्जगत्पर्यादिकारिणी व्यक्ताव्यक्तस्वरूपेण जगद्व्याप्यम
 वस्थिता १६ प्रकृतिश्चशुभाश्चैवकालश्चेतित्रिध्वस्थितः स्तष्टिस्ति
 तिविनाशनामेकः कारणतांगतः १७ येनेदमखिलं ज्ञातं ब्रह्मसपव
 रेणवे तस्मात्परतरोदेवोनित्यदस्यमिधीयते १८ दक्षांकारेतियोदे

बृहन्नारः वोजगतापरमः पुमान् तस्मान्परतरं यत्तदव्ययपरमं पदं १९ असु
 ११ रोनिर्गुणः शुद्धः परिपूर्णः सनातनः यः धरः कालसपारव्यायोगिध्येयः
 परात्परः २० परमात्मा यरा नंदः सर्वोपाधिविवर्जिताः ज्ञानैकवेधः
 परमः सच्चिदानंदविग्रहः २१ योसौ शुद्धोपिपमः अकारेण संपुतः दे
 हातिप्रोच्यते मूढैरहो ज्ञानविज्वलनं २२ सदेव परमः शुद्धः सवादिगु
 णभेदतः मूर्तित्रयं समायत्तः सृष्टिस्थित्यंतकारिणे २३ योसौ ब्रह्मा
 जगत्कार्ता यन्नामिकमलोद्भवः स एवानंदरूपात्मतस्मान्नाम्यः परोमु
 ने २४ अंतर्यामी जगद्गर्भी सर्वसाक्षी निरंजनः शिन्नाशितस्वरूपे
 णास्थितो वै परमेश्वरः २५ यस्य शक्तिर्महामाया जगद्विश्रंभकारि
 णी विश्वोत्पत्तिर्निदानचातप्रकृतिप्रोच्यते ध्रुवे २६ आदिसर्गम

पुराः
 ११

हाविष्मुर्नो कान्तैः सनुषेतः प्राकृतिः पुरुषश्चोत्तिका लश्चेति त्रिधा भव
 त् २७ पश्यंति भावितात्मानो परं ब्रह्माभिसंज्ञितं शुद्धयत्परमं धा
 मतद्विस्त्रोः परमं छंदं २८ एष शुद्धेश्वरो नंतः कालरूपी महेश्वरः
 गुणरुषी गुणाधारो जगतामादि कृद्भिः २९ प्रकृतौ सोमयायने
 पुरुषारवे जगद्गुरौ महान् प्रादुरभ्युद्विस्ततो हंसमवर्ततः ३० अ
 हंकारांश्च जगत्तन्मत्राणिन्द्रियाणि च तन्मात्रेभ्यो हि ज्ञातातिभ
 तानि जगत्कृते ३१ आकाशवाद्यग्निजलं भूमयो ब्रह्मवात्मज य
 थाक्रमकाराणामेकैकस्यापर्यातिवै ३२ ततो ब्रह्मा जगद्वातातमै
 मसानृसृजत्प्रभुः निर्यज्योनि गतानजं नूनपश्चपक्षि मगादिकान्
 ३३ तमप्यसाधकं मचदिवसर्गं समोतनोते ततो वैमानुषं सार्गिक

बृहत्तः
९२

ययामासस्रजः ३४ ततोदक्षारिकानपुत्रानमानसानसृष्टिसाधका
न एभिः प्रत्रैरिदं व्याप्तं स देवो सुरमो नृपं ३५ भूर्भुवश्च तपास्वश्च म
श्वैव जनस्तथा तमश्च सत्यमित्येवं लोकाः संज्ञोपरिस्थिता ३६ अत
लं विप्रलं चैव सुतलं च तलानलं महातलं च विषं प्रोततो धश्वरसा
तलं ३७ पातालं चैव संज्ञेति पाताला नि क्रमादधुः एते सर्वे ह्युलोके
णुलोकनायांश्च सृष्टवान् ३८ लाचलाननदीश्वासो तत्र लोकनिवा
सिनां वर्तनादीनि सर्वाणि यथा योग्यमकारयत् ३९ अतले मध्य
जो मेरुः सर्वदेवसमाश्रितः लोकलोकश्च भूम्यंततन्मध्ये सप्तसाग
राः ४० द्वीपाश्च सप्त विषे प्राः द्वीपे द्वीपे कुलाचलाः नद्यश्चैव महान्
स्तत्र नताश्चामरसन्निताः ४१ जंबूद्वीपश्चापि धातोचरात्मलश्च कु

पुरुः
९२

शस्तथा क्रौंचः शङ्खः पुष्करश्च ते सर्वे भूमयः ४२ एते द्वीपाः समुद्रे
स्तु सप्तमिरावृताः लवणे सुसुरासर्पिर्दधि क्षीरजलेः समं एते द्वी
यः समुद्राश्च पूर्वस्माद्देवरः परः ज्योतिर्गुणविस्तारो कालो कच्चय
र्वतात् ४३ शारो रधेरुत्तरं यत हि माद्रेश्वैव दक्षिणं ज्येष्ठं तद्वारतं
वर्षसर्वकर्मफलप्रदं ४४ अत्र कर्मणि कुर्वति त्रिविधं नृबुद्धं न
तत्फलं भुज्यते ब्रह्मभोगभूमिश्चतुः क्रमात् ४५ भारते तु कृतं क
र्म शुभं वा शुभमेव च अफलक्षेयणं विप्राभुज्यते न्यत्र जंतुभिः ४६
अघाति देवा इति जन्मभारतभूतले यच्चितं सुमहाशुण्यं अक्ष
प्यममलं शुभं ४७ कदाचयं हि लिप्सामो जन्मभारतभूतले कदा
पुण्येन महता प्राश्नामः परमं पदं ४८ दोने वा विविधैर्यज्ञैस्ते यानि

नारदीः १३ वीद्विज्ञायितं पूजयिवाकदायामोयद्वैपश्यंतिस्वरमः ५० सत्त्वावा
 कर्मनिवीयिज्ञानेवाप्यथवाहरे जगदीशं कादायामो नित्यानंदमयं प्र
 भुं ५१ योभारतमुवंप्राप्यविष्णुप्रजायरोभवत् नतस्य सदृशं वास्तव्य
 आवैरवितेजसः ५२ हरिकीर्तनशीलोवातप्रकाशं प्रियोपिवा शुश्रू
 षुर्वीयिमहतां संबंधोस्माभिरुत्तमः ५३ हरिपूजारतोवापि हरिहरिपूजे
 घतोपिवा हरिध्यानधरोवापिसंबंधोस्माभिरुत्तमः ५४ नारायणेति
 क्रमेतिवासुदेवेतिचाब्रुवन् अहिसारिपरः शंतः संबंधोस्माभिरुत्तमः
 ५५ शिवेतिनीलैलकंठेतिशंकरेतिचवाब्रुवन् सर्वभूतहितो नित्यं
 संबंधोस्माभिरुत्तमः ५६ ब्राह्मणानां हतकरः श्रद्धावानवर्णधर्मसु
 वेदवादरतो नित्यसंबंधोः ५७ गुरुभक्तः शिवध्यानी स्वाश्रमाचारतः

पुराः
 १३

सरः अनस्तयः सदाशंतः संबंधो ५८ अजेददशदेवेशे नारायणशि
 वात्मके लैवंधो ब्रह्मणानित्यमस्माभिः किमुतोत्तमः ५९ गोषुक्षातो ब्र
 ह्मचारीपरनिदाविवर्जितः अपरिग्रहशीलश्च संबंधो ६० स्तेयादि
 दोषविमुक्तः तत्तत्तस्य वाकशुचिः परोपकारनिद्रतः संबंधोः ६१ वेदा
 र्थश्रवणब्रधिः पुरणश्रवणे तथ सश्रयं गोपिचयस्यास्तिसंबंधो ६२ एव
 मादित्यनेकानि कर्माणश्रधयामितः करोति भारते वर्षे संबंधोः ६३
 एतेषु न्यतेमेवापि आत्मानं तारयेन्नरः स एव दुःसति मृत्युको न्यस्तस्माद
 चेतः ६४ संप्राप्य भारते जन्म सर्वकर्म पराङ्मुखः पीप्लवकलशमु
 क्त्वा विषमांडं समाश्रितः ६५ शुश्रोवितस्वधर्मस्तु नात्मानं तारयेन्नरः
 स एवात्मविद्यातीत्यात्मा तकी नामनुत्तमः ६६ कर्मफलसंमासाद्य

दहनारः
१४

नधर्मो न कुरुते नरः स एव सर्वदा दूष्यः को न्यस्तस्माद्देवतनः ६७ सुकर्म
फलं हि वा दुःकर्मोणि करोति यः कामये नु मतिक्लम्य घर्कं क्षीरं समा-
जीति ६८ एवं भारीतममागे प्रवीशं संति हि वौ कसः स न कुं मारव
स्नायाः स्वभोगक्षयभीरव ६९ तस्मात्पुण्यतमो ज्ञेयः सर्वकर्मफलै-
ल प्रयाः जारता सोमहा मागे देवानामपि दुर्लभ ७० अस्मिन् पुण्य
भूमागे यस्तु स कर्मस्तद्यतः ततस्स सदृशः कश्चित् त्रिंशु लोकेषु विद्यते
७१ अस्मिन् जातानरो यस्तु स्वकर्मक्षयजोद्यतः नरस्स परिछिन्नो
हरिरेव न संशयः ७२ परलोकफलप्रेप्सुः कुयकिर्माणि पतं द्रितः हरे
निवेदयेन्नानितकलवक्षय न वेत् ७३ विराजी चे कर्मफलेष्वपि किं
चिन्तकारयेत् अर्पयेच्च कृतं कर्म प्रीयतामिति मे हरि ७४ आब्रह्म

पुराः
१४

भवनाद्भोकाः पुनरुत्पत्तिदायकाः तत्रागधुः परंधामनिधामी प्राप्ते पुने
७५ वेदोदितानि कर्मोणि कुर्याद्दीश्वर उद्ये यथाश्रमं त्यक्तकासः प्रा-
प्नोति परमं परं ७६ निःकामी वा स कामी वा कुर्यात्कर्म यथाविधि स्वाश्र-
माचारश्रमस्तु पतितः प्राच्यते बुधैः ७७ सदाचारपरो विप्रो ब्रह्मते ब्रह्मते
जसा तस्य विष्णुश्चतुर्स्याहेतुं दहामुत्र च पुण्यजाक ७८ पारते जन्मसं-
प्राप्पनात्मानं नारे ये नरः पच्यते नरैर्केश्यो रेयावच्चंद्रिवाकरो ७९ वा
सुदेव परो धर्मा वा सुदेव परंतपः वा सुदेव परं ज्ञानं तस्मादयं न विद्यते ८०
वासुदेवात्मकं सर्वजगच्छावरजंगमं आब्रह्मस्तं वषट्कं तं तस्मादयं ना-
विद्यते ८१ स एव धाता त्रिपुरांतकश्च स एव देवा सुरयक्षसिद्धाः स
एव ब्रह्मणो मिदं ततो न्यंत किंचिदस्ति व्यतिरिक्तं रूपं ८२ यस्मान्मरं

नारदीः
९५

नापरमस्तिकिचित्तयस्मादणीपातसतथामहीयान् व्यासंहितेनेरमिदं
विविन्नंतं देवमीषणेमेसुरवार्थी ८३ इति श्रीवृहन्नारदीय नृतीयो
ध्यायः ३ श्रीनारद उवाच श्रधपूवाः सर्वधर्मा मन्तोरथफलप्र
दाः श्रधया साधते धर्मश्रधयानुष्मते हरिः ९ भक्तिर्भक्तौव कर्त्तव्या
तथा कर्माणि भक्तिः कर्माणि श्रद्धा हीना तिन सिधंति धि ज्ञातमः ॥
२ यथा लोको हि जं नृतां चेष्टा कारणता गतः तथैव सर्वसिद्धीनां भक्तिः
परकारणं ३ यथा समस्तलोकानां जीवनं सलिलं समतं तथा समस्तसि
द्धीनां जीवनं भक्तिरिष्यते ४ यथा भूमि समाश्रित्य सर्वजीवन्ति जंगवः
तथा भक्ति समाश्रित्य सर्वकर्माणि सधयेत् ५ श्रद्धावान् लै भंते धर्मा न
श्रद्धावानर्थमाप्नुयात् श्रद्धया साधते कामेः श्रद्धावान् मोक्षमाप्नुयात् ६

पुराः
९५

नदानैर्न तपोभिर्वायज्ञैर्वा बहुदक्षणेः भक्तिर्दानैर्मुनिश्रेष्ठा बुध्यते तज्ज
वानप्रभुः ७ मेरुमात्रसुवर्णी नीकोटिकोटिसहस्रशः तत्र मय्यर्थं नाश
ययतो भक्तिविवर्जितं ८ अमत्स्यायस्तपस्तप्तं केवलं कायशोषणं अज
त्तमयद्भुतं हव्यं जस्मानि सस्त हव्यवत ९ यत्किंचि कुरुते कर्म श्रद्धया पणु
मात्रकं तन्महजायते पुसां अनंतप्रीतिदायकं १० अश्वमेधसहस्रं वा
कर्म वेदोदितं तैतं तत्त्वं नित्यं ब्रह्म नयतो भक्तिविवर्जितं ११ हरि
भक्तिपरा नृणां कामधेनुपरा स्मृतो तस्यासन्धोऽपि वत्सलसंसारगर
लंघ्य हो १२ असार भूते संसारे सारमेदेने जातमज कणपद्मसंगम
हरिभक्तिस्तिति समा १३ अस्तयोपेतमनसो जातिरानादिकर्मयत्
अवेदिनिः फलं सर्वं तेषां हररेया तो हरिः १४ परश्रेयोदितस्यानां हं

ब्रह्मनाः जाचाररतात्मनं म-ऊर्वतां कर्मतेषां दूरतरो हरिः १५ सछतांचसृषा
 १६ धमनिवदतां वैमृषाचतान् धर्मेष्वनक्तिमनसां तेषां दू १६ वेदप्रणि
 दितो धर्मो वेदो नारयणः परः तत्राश्रया परायणतेषां दूः १७ यस्य ध
 र्मविहीनस्य हि न न्यायांति पापिनः सलोहकारमस्त्रेव श्वसन्मपिन जी
 वति १८ धर्मो यथा कामो क्षारव्याः पुरुषार्थाः सनातनः श्रद्धावतां
 हि मिध्यंति नान्यथा ब्रह्मनंदन १९ स्वाचारमनतिक्रम्य हरिभक्तिपरो
 हियः सयाति विमुक्तवतं यद्वै पश्यंति स्तरयः २० ऊर्वनवेदोदितान ध
 र्मानि मुनीनां स्वश्रयोचितान् हरिध्यानपरो यस्तु सयाति परमं पदं
 २१ आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रचुर-कृतः यश्चाचारपरिजह्यः सा पुराः
 गवेदांत गोपिवा २२ स एव पतितो ज्ञेयो यश्चाचारवद्भिः कृतः पुण्य १६

क्षेत्राणि गमनं पुण्यतीर्थनिषेवणं यत्तो वा विधो ब्रह्मन सक्ताचारं नर
 क्षति २३ आचारान् प्राप्य ते स्वर्गः आचारात् प्राप्य ते सुखं आचारात् प्रा
 प्य ते धर्मो आचारा किं न साध्यते २४ आचाराणां तु सर्वेषां योगानां चैव
 सतम हरिभक्तिरपि सदा निदानं भक्तिरिष्यते २५ भक्त्यैव प्रज्ज्यते विष्णु
 वांछितार्थफलप्रदाः तस्मात्स सस्तलोकानां भक्तिमातेति गीयते २६
 जीवंति जंतव सर्वे यथा मातरमाश्रिताः तथा भक्तिसमाश्रित्य सर्वे जी
 वंति जंतवः २७ स्वाश्रमाचारयुक्तस्य हरिभक्तिर्यदा भवेत न तस्य त्रि
 पुलोकेषु सदृशोऽस्मि जने नंदनं २८ भक्तिसिद्धतिकर्मी णि कर्मभिसुष
 ते हरि तस्मिन्नु ह न वेत्तानं ज्ञानान्मोक्षो ह वाप्यते २९ भक्तिसुख

नाहीः १७ गवद्भक्तसंगेन परिजायते तस्य संगप्राप्यते पुजिः सुकृतेः पूर्वसंचितेः
 ३० कामादिहाहनिर्मुक्तास्तसंतो लोकं सकाः तस्य संगः परमो ब्रह्मनन
 लमेता कृतात्मनिः ३१ यदिसिन्धेत विसेयं पुणं जन्मोतराजितं
 पूर्वाजितानि पुणानि समायांति यस्यैव स संगति भवेत्तस्य तान्यथा
 वृत्ते हि सा ३२ रविः स्वरश्चिजालनदिवाहंति नदिः सस्तमः संत
 स्तुक्तिमवीचौघैः स्वातधांतं हि सर्वदा ३३ दुर्लभाः पुरुषा लोके भग
 वद्भक्तिमानसाः तेषां संगेन वेधस्य तस्य शान्तिर्हि शाश्वती ३४ ॥
 सनकुमार उवाच किलंक्षणाभा गवतास्ते च किं कुर्म ऊर्वते तेषां लो पुराः
 को भवे घाटक तस्यैव न हितवतः ३५ भक्तास्व हि महेश स्वदेवस्य च कि १७

णः एतान्ति गहिं शुभं कृत्स्नपरेधिकः ३६ श्रीनारद उवाच शृणु ब्र
 ह्मनय रंगु घं मां क्वेदय स्य धीमतः यदुवाच जगन्तापो योगनिद्रामिमोचि
 तः ३७ यो सो विष्णुः परं ज्योतिर्देवदेवः सनातनः जगद्गुणी जगद्वृत्ती शिव
 ब्रह्मस्वरूपवान् ३८ युगांतरोद्गम्येण ब्रह्मं कृत्वा सहं हितः जगत्सेकां णी
 भूतेन ह्येखावरजंगमे ३९ भागवते कएवात्मा ज्ञेते वटहले हरिः शूक्ष्मा
 शूक्ष्मतरो देवा ब्रह्मां कृत्वा सहं हितः ४० वटछदि शयाने भूत सर्वेश
 क्तिसमन्वितः तस्मिन् काले महाभागे नारायण परावणः ४१ आसी
 न्मुनिर्महाभागे मकंदुरिति विश्रुतः शलिग्रामे महासेत्रे सोतपतम
 हत्तपः ४२ युगनामयुतः ब्रह्मन गणन ब्रह्मसनातनं निराहारः समा

वृहताः युक्तो सप्तसंक्षोजितेन्द्रियः आत्मेव सर्वभूतानि पश्यन्निष्पदः ॥
 १६ ॥ ४३ सर्वभूतहितोद्यतस्तत्ताय सुमहात्म्यः तत्तयः शंकिताः नर्वदे
 वादश्राव्यस्तदा परेशं शरणजग्मुर्नारायणं मनामयं ४४ क्षीराक्षे
 रुत्तरं तीरं संप्राप्य त्रिविवेकस उद्युचुर्देवदेवेशं पप्रनामं भगवतु ४
 ५ देवा ऊचुः नारायणागरो नंत शरणागतपालक म्कं दुतय
 सात्रस्तानपाहि न शरणागतान् ४६ जयदेवाधिदेवाय नमो शंख
 गदाभूते नेमोलोकस्वरूपाय नमो ब्रह्मांडहेतवे ४७ नमस्ते देवदेवेश
 नमस्ते लोकयावन नमस्ते लोकनाथाय नमस्ते लोकसाधिने ४८ न
 मस्ते ध्यानगम्याय नमस्ते ध्यानहेतवे केचिदं नेनमस्तुभ्यं मधुहनेयरा

पुराः
 १६

त्मको ४९ नमो भूमादिरूपाय नमश्चेतन्यरूपिणे नमोज्येशाय भुक्ताय
 निर्गुणाय गुणात्मने ५० अरूपाय सरूपाय बहुरूपाय ते नमः नमो ब्र-
 ह्मण्यदेवाय गेष्वात्मानाय च जगदिताय क्रस्माय गोविंदाय नमो न
 मः ५१ नमो हिरण्यगर्भाय नमो ब्राह्मादिरूपिणे नमः सूर्यादिरूपाय
 हव्यकव्यभुजे नमः ५२ नमो नित्याय पूर्णाय सदानंदैकरूपिणे नमः
 स्मृतार्तिनाशाय भूयो भूयो नमो नमः ५३ इति देवस्तुतिस्तुता भग
 वानकमत्वा पतिः प्रत्यक्षतामगात्तेषां शंखचक्रागदाधरः ५४ विव
 जां जयत्राक्षं सूर्यकोटि समप्रभं सर्वलंकारसंयुक्तं श्रीवत्संकि
 तवत्सं ५५ दृष्ट्वा गतं देवहोववं देवचरणैरहरेः मेव गंभीरनि
 नदपरिभूतध्वनिस्वनः ५७ उवाच भावगंतीरं दयोदवानुसुरेश्व

नारदीः एत श्रीभगवानुवाच जानेवोमानसंदुःखमृकंदतपसोद्वं युष्मा
 १९९ न्मान्तबाधतेनूनंमृकंरुः सज्जतोयतः ५९ संपद्भिः संयुतावापि विष
 द्विर्वायिसज्जनाः सर्वप्यामंनबाधंतेस्वप्रपि सपनेनसः ५९ सत
 तंवाध्यमानोपिविषयारज्यैररातिभिः अविधायन्मनोरक्षामन्या
 नृहेहिहिदुहधी ६० तापत्रयाभिधानेनबाध्यमानोरिणानरः
 असंपीरुयिउंशक्तः कयंभवतिसत्तमाः ६१ कर्मणामनसावाचावा
 धैतेयः सदातरान् नितंका मांदिमिर्युक्तोमृ७धीः प्रोच्यतेद्युधैः ६२
 योलोकहितक्रभ्रसो गतासूयोविमश्वरः निःशंकः प्रोच्यतेसद्भिरि
 हामुत्रचसत्तमाः ६३ संशंकः सर्वदादुःखीनिःशंकः सर्वदासुखी
 गच्छधूममरासर्वेषुमानोबाधजेमुनि ६४ करोम्यहंसहारक्षोवि

पुराः
 १९९

रमधुयप्यासुखं इतिदचवरंतेषामतसीकुसुमप्रभः पश्यतामेवदे
 वानांपुरतोतर्द्वैहरिः ६५ उष्णत्मानः सुरगुणायमुर्नाकंयथाग
 तं मृकंरुपिनुष्णत्माहरिः प्रत्यक्षतामगता ६६ अरुपंपरमब्रह्म
 स्वप्रकाशंनिरंजनं मृकंरुद्वैवान्पूर्वपरमेणसमाधिना ६७ अ
 तसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमचक्रतं दिग्बुधधरंरुद्रांमृकंरुवि
 स्मितोभवत् ६८ श्वादुन्मील्यनयनेप्रापश्यद्भिरिमग्रतः प्रसन्नवद
 नंश्रुतसर्वाधारारमभूतं ६९ रोमाचविग्रहोविप्रः सानंदाशुवि
 लोचनः ननामहंरुवद्भूमोदेवदेवस्यचक्रिणः ७० क्षारयंश्वरणो
 तस्यमृकंरुहंप्रिताश्रुतिः शिररचजलिमाध्यायस्तोत्रंमुपक्रमो
 ७१ मृकंरुवाच नमः परेशायरात्मारुपिणेपरात्परस्मात्परातराय

दृहनाः २० अमारवारापयस रातुर्कत्रैतमः परेष्वः परवारणाय ७२ योनामजा
 सादिविकल्पहीनः शब्दादिदोषव्यतिरेकरूपः बहुस्यसयोयिनिरंजनो
 यः तमीशमीश्वरमेतजामि ७३ वेद्यंतवेद्यं पुरुषं पुराणं हिरण्यगर्भादि
 जजगत्स्वरूपं अतृप्यमंभक्तकलत्रसंस्तनजामि सर्वेश्वरमीशमीश्वर
 ७४ यत्रुपेति यं वीतिसमस्तदोषाध्यानेकनिष्ठाविगतस्त्वाश्रय निहृत्त
 तर्षाः परमं यवित्रं न तोस्मि संसारविनाशहेतुं ७५ स्मृताग्निनाशकं
 विसृज्य शरणगतपालकं सेव्यं तं हि जगद्दामय रे शं करुणाकरं ७६
 श्रुत्वास्तुतिमहाविष्णुरितितस्य महात्मनः अवाप परमं उद्दिशं रव
 चक्रगदाधरः ७७ अपालिग्य मुनिदेवश्च उमिही बाहुनिः उवा
 च परमं प्रीत्यावदयेति वरं तदा ७८ प्रीतोस्मितपसा विप्रस्तोत्रेण

पुराः
 २०

नेन चानव मनसा यदति त्रेतं वरं यमुव्रत ७९ मकरुर्वाचः
 दिवेदेव जगन्ताप कृतापोस्मि न संशयः बृहर्शनमपुण्या नां यतो पूर्वत
 रं स्मरते ८० ब्रह्माघायं न पश्यंति देवं जनार्दनं तस्य श्रेयसपदं ब्रह्म कि
 मस्मादधिकं वरं ८१ सूरयो येन पश्यंति पंथं यश्च पंतियोगिनः तस्य
 श्रेयसं परं धाम किमस्मादधि ८२ येन पश्यंति धर्मिण्येन यश्च पंतिही
 स्मिताः तस्य श्रेयसमनाद्यं तं किमस्मादधिकं वरं ८३ वज्रिनो येन पश्यंति
 वीतरागा विमर्सरः सत्रुपं परमं वस्तु पश्येयं किमतः परं ८४ परोपकार
 निरता येन यश्च पंति निहुराः तस्य श्रेयसं परं धाम किमस्मादधिकं वरं ८५
 एतेनैव कृतापोस्मि जनार्दन जगद्गुरो बृहर्शनमपुण्या नां स्वप्नेपि हि न ल
 भ्यते ८६ यन्नाम स्मृतिमात्रेण महीपात किनो विधे तस्य हं परमं यो

नारदी
२१

तिनंदरा। किमुताकृत ६७ श्रीभगवानुवाच सत्यमुक्तं वयं ब्रह्मन् प्रीतो
स्मितवयं दित महर्षिर्नंदिविकलं न करं चिद्रविष्यति ६८ विस्मृता कें-
अरे वीतिवदंति विबुधः सदा तदेव यालयिष्यामि मज्जतो नानृतं वरेत्
६९ तस्माच्छुणुष्विप्रेद्रयास्यामितवपुत्रतां समस्तगुणसंयुक्तो दीर्घ-
जीवी स्वरूपवान् ७० मम जन्म कुले यस्य तत्कुलं मोक्षगामिवै मयि तु
हे मुनि श्रेण किमसांधं वदस्व मे ७१ मयि न क्लिपरो यस्तु मया जीमक-
षपरः मध्यानी स्वकुलं सर्वनयसकृतरूपतां ७२ मनहर्षं कुर्मकुर्वा-
णो मत्प्रमाणपरो नरः मन्मताः स्वकुलं सर्वनयसकृतरूपतां ७३ त-
स्मात्प्रीतो स्मिते विप्रस्तोत्रेण तयसा तथा आनराप्यं पुत्रभावेन गमि-
मिन संशयः ७४ इत्युक्त्वा स्वर्गं कैरं न्यस्य मकंदोर्नस्तके हरिः स्पृष्टं

पुराः
२१

गानि च यवाणि तत्रैवांतर्धेतेरा ७५ मृकसुयमप्रीतां आत्मानं पु-
ण्यरुपिणां मम मानो हरि न वा स्वाश्रमं पुनरययो ७६ इति श्रीहृद-
नारदीये चतुर्थोऽध्यायः स्तुतञ्च वाच मुनिर्ब्रह्मवरो विष्णोः परिचर्या
परः सदा मार्कंडेयं नाम सुतमवाप हरिस्तैसां १ मार्कंडेयो महाभागो ह-
यावान् धर्मवत्सलः आत्मज्ञः सत्यसंधश्च मार्तण्डसदृशप्रभः २ वशी-
ज्ञातप्रनाज्ञानी सर्वतर्थाधिकारविदः तपश्च चारय रममकृतप्रीतिकार-
णं ३ आराधितो जगन्तापो मार्कंडेयेन धीमता पुराणसहितां कर्तुं दत्त-
वानवरमचत ४ मार्कंडेयो मुनिस्तस्मात्तनारायण इति स्मृतः विरंजी-
वी महाभक्तो देवदेवस्य चक्रिण ५ जगत्प्रेक्षणीवी भूतेस्वप्रकाशजना-
ईनः तस्य दर्शयितुं विप्रास्तं न संहृतवानमुनि ६ मकंदुतनयो धिमा

वृहताः

२२

नृविष्णुभक्तिसमन्वितः तस्मिन् जले महाघोरे स्थितवान् शीर्णपत्रवत्
७ मार्कंडेयश्चितस्तावत् यावच्छेतेर रिस्वयं तस्य प्रमाणवक्ष्यामिका
तस्य वदतः शृणु ८ दशभिः पंचभिः श्रैवतिमेषैः परिकीर्तिता काष्ठा
तस्मिंश्चिता ज्ञेया कलापघ्नजनादृन ए तस्मिंश्चिता क्षणो ज्ञेयः तेषां
घटिका स्मृता तद्वयेन मुहुश्चात् दिनं तस्मिंश्चिता भवेत् ९ त्रिंशद्दिनै
र्षवेत्तमसः पदादितये संयुतः क्रतुर्मासद्वयेन स्यात् तत्र येणायनं स्मृ
तं ११ तद्वयेन भवेत् स देवानां दिनं भवेत् उत्तरं दिवसं प्राहुः रात्रि
वैदग्धिणायनं १२ मानुष्येनैव मासेन पि नृणां दिनमुच्यते तस्मात्सूर्य
दुस्योगे दत्तत्वं कथमुत्तमः १३ दिव्यैरहसहस्रे दृशित्वैव तं युतं युगं दे
वैर्युगसहस्रे द्वे ब्राह्मणः कथं स्मृतो नृणं १४ एकसप्ततिसंख्या के दिव्यैर्मन्त्रैः

पुराः

२२

रं युगेः चतुर्दशभिरेभिस्तु ब्रह्मणो दिवसं भवेत् १५ यावत् प्रमाणं दिव
सं ता घटिकाः प्रकीर्तिताः नाशमायाति विप्रेन्द्रास्तस्मिन्काले जगन्नये १६
मानुषेन तु संरेव तत्प्रमाणं भवेच्छृणु चतुर्युगसंस्त्राणि ब्रह्मणो दिवसं
युगे १७ तद्वन्मासो वत्सरश्च ज्ञेयस्तस्यापि वैधसः परार्द्धद्वयकालस्तु
तत्त्वेन भवेद्दिजाः १८ विष्णोरहः सविज्ञेयः स्तावद्वात्रिः प्रकीर्तिताः मकं
दुस्तनयस्तावन् स्थितः संजिर्णपत्रवत् १९ तस्मिन् घोरे जलप्रये विष्णु
शक्रुपवंहतः आत्मानं परमं ध्यायन् स्थितवान् हरि संनिधौ २० अ
थ काले स नायो ते योगतिष्ठ विमोचितः स्रष्टवान् ब्रह्मरूपेण जगदेतच्च
राचरं २१ संहतं सजलं विश्वसृष्ट विश्वं मकं उजः विस्मितः परमः प्रीतो
ववंदे चरणोदरे २२ शिरसि जलिमादाय मार्कंडेयो महामतिः तुल्यववाग्निरि

नारदीः २३ एषामिमुर्वैरिजनार्दनं २३ माकंडेयउवाच सहस्रश्रीर्षतदेवंनारायण
 मनामयं वासुदेवमनाधारं प्रणतोस्मि जनार्दनं २४ आधारं सर्वलोकानां
 अनारिनिधनं प्रभुः अपेक्षसर्वशान्तं प्रणतोस्मि जनार्दनं २५ अप्रमे
 यप्रजं नित्यं सदानंदं कविग्रहं अमृतर्कमनिर्द्वयं प्रणतोस्मि जनार्दनं २
 ६ अक्षरं परमं नित्यं विश्वारूपं विश्वसम्भवं सर्वसत्त्वमयं शान्तं प्रणतोस्मि ज
 नार्दनं २७ पुराणं पुरुषं सिद्धं सर्वज्ञानेकभाजनं परात्परतरं रूपं प्रणतोस्मि
 जनार्दनं २८ परं ज्योतिः परं धाम परविभं परमं परं सर्वैकरूपं परमं प्रणतोस्मि
 जनार्दनं २९ सगुणं निगुणं शान्तं मायातीतं समाधिनां अरूपं बहुरूपं तं प्र
 णतोस्मि जनार्दनं ३० परेश परमानंदं दशरणागतवत्सलं त्रिहिमांकरु
 णासिधो मनोतीतं नमोस्तुते ३१ एवंस्तुवंतं विप्रेन्द्रमाकंडेयं जगद्गुरुः १

पुराः
 २३

उवाच परयाषीसा शौरवचक्रगदाधरः ३२ श्रीभागवानुवाच लोकेषां
 गवता ये च भगवद्भक्तमानसाः तेषां बुद्धो न संदेहो रक्षामेतां सर्वदा ३३
 माकंडेयउवाच किं लक्षणाः भागवताः ज्ञायंते येन कर्मणा एतद्दिक्षाम
 हं श्रोतुं केन ह्ययरो यतः ३४ अहमेव हि जगन्नेति संप्रच्छन्नविग्रहः
 भगवद्भक्तैरूपेण लोकान् रक्षामि सर्वदा ३५ श्रीभागवानुवाच लक्षणं
 भागवतानां शृणुष्व मुनि सत्तम वक्तृमेषां प्रभावं बुद्ध्या कृतेनाहं कोटिभिः
 ३६ ये हिताः सर्वजन्तूनां गताः स्यादविमसरः विश्वे नो निस्पृहाः शान्तास्ते
 वै भागवतोत्तमाः ३७ कर्मणामनसा वाचा परयापि न कुर्वन्ते अयं रिग्रहरी
 त्वाश्वते वै भागवतोत्तमाः ३८ सकृत्प्राश्रयणे येषां वर्तते सा कृमिती तद्वक्ता
 सरिसृपक्ता श्वते वै भागवतानराः ३९ मातायित्रो श्वश्रुषुषां कुर्वन्ते ये ये

हरनाः
२४

नरोत्तमाः गंगाविश्वेश्वरधियातेवैष्णवतानराः ४० ये चैवार्चनरताये
चतुःसाहसकानराः पूजादृष्टानुमोदंतेतेवैष्णवतोत्तमाः ४१ वर्णिनांचय
तीनांचमरिचर्यापराश्वये विमुक्तपरनिद्राश्वतेवैष्णवतास्मृताः ४२ सर्वेषां
दितवाक्यानियेवदंतिनरोत्तमाः योगाब्राह्मणशुश्रूषांर्वतिसततंनरः ४३
तीर्थयात्रापरायेचतेवैष्णवतानराः अन्येषामुदयंदृष्टगजानंदंयातिमानवा
हरितामयरायेचतोत्तमः ॥४४॥ आरामारोग्यणरणरतोस्तराकपरिरसकाः
कोसारकूपकर्तारस्तेवैष्णवतानराः ४५ येवैतराककर्तारोदेवससानि
कुर्वते गायत्रीनिरतायेचतेवैष्णवतानराः ४६ येमिनंदंतिनामानिहरेःशु
चानिदृष्टिताः रोमांचितशरीराश्वतेवैष्णवतानराः ४७ कुलसीकाननंद पुराः
वायेनमस्तुर्वतेनराः तद्वाहंगकितवर्णायतेवैष्णवतानराः ४८ कुल २४

श्रीगंधमाध्यायसंतोषंकुर्वतंकुये तन्मूलमलिकोपुंदंतेवैष्णवतानराः
४९ स्वाश्रमाचारनिरतास्तपैवातिथिपूजकाः येचैवेदार्थवक्तास्ते
वैष्णवतानराः ५० धर्मशास्त्रप्रवक्ताः सत्यवाक्ताश्वये सतांशुशु
षवोभयेचतेवैष्णवतानराः ५१ व्याकुर्वंतिपुराणानितानिभृण्वंति
येसरा तदुक्तरिभक्तायेतेवैष्णवतानराः ५२ शिवप्रियाः शिवास
क्ताः शिवपादार्चनेरताः त्रिपुण्ड्रधारिणोयेचतेवैष्णवतानराः ५३
आहरंतिकुलामानियेशंभोः परमात्मनः रुद्राक्षालंकृतायेचतेवैष्ण
वतानराः ५४ येयजतिमहादेवंक्रतुभिर्वहुदक्षिणेः हरिवायरपय
मत्मातेवैष्णवतानराः ५५ शिवेचपरमेशानेविष्णोचपरमात्मनि सम
बुद्ध्याप्रवर्तंतेतेवैष्णवतानराः ५६ विहितानिचशास्त्राणिधरांर्षेप्रवदं

नारदीः त्रिये सर्वत्रगुणभाजोयेतेवैष्णवतनराः ५७ पामीयदाननिरतायेनरा
 २५ नरतास्तथा एकदशीव्रतपरातेवैष्णवतानराः ५८ गोदाननिरताये
 चकन्यादानरताश्चये मर्त्यकर्मकर्तारस्तैवैष्णवतानराः ५९ मन्मा
 नसाश्वमद्रुत्पामद्रुक्तजनसेवकाः सकपाश्रवणासक्तास्तेवैष्णवता
 नराः ६० बडुनात्रकिमुक्तेनसंसेपात्तेब्रवीमहे सद्गुणायत्रवर्तिते
 वैष्णवतानराः ६१ एतेष्वागवताविप्रकेचदत्रप्रकीर्तिताः ममापिग
 दिबुंशकानाहकोटिशतैरपि ६२ तरस्माच्चमविप्रे--शास्त्रोभावसर्व
 ह सर्वभूतहितोदांतोमैत्रो धर्मपरायणः ६३ पुनर्युगांतपर्यंतं धर्मा
 नसम्यक्समाचरा मसूत्रिध्याननिरतः परंनिर्वाणमाप्नुहि ६४ ए पुराः
 वंमकंमुपुत्रस्यमक्तस्यकरुणां-धिः इतिद्ववर्देवस्तत्रैवारधीयत २५

६५ मांकेडेयोमहाभागोहरिभक्तिरतःसदाचचारपरमानुधर्मानदया
 जिविविधानमरवान ६६ शासिग्रामेसहास्रेत्रेततापपरमंतपः ध्याने
 कृपितयायस्तुयेरंनिर्वाणमाप्नुवान ६७ तस्माजंतुहुसर्वेष्टुहितंक्तद
 रिपूजकः इक्षितमनसायधक्तज्ञहोत्पसंशयः ६८ नारदउवाच
 सनक्रुमारयत्यहंतसर्वेगदितंमय भगवद्रक्तिमहात्म्यंकिमन्य
 षोऽनुमिच्छसि ६९ इतिश्रीबृहन्नारदीयपंचमोऽध्यायः ५ ॥
 सूतउवाच भगवद्रक्तिमहात्म्यंशुवाप्रीतोमुनीश्वरः सनक्रुमा
 रः प्रपेष्टनारदंमुनिसत्तमं ९ सनक्रुमारउवाच क्षेत्राणामुत्त
 मक्षेत्रंतीर्षानांचपरंतपोत्तमं परयादयाभ्यातथं ब्रूहिदेवविसत्त
 म २ नारदउवाच शृणुब्रह्मनूपरंगुह्यंसर्वसंयकरधरं दुस्वप्न

बृहन्नाः

२६

नाशनधर्मसर्वपापहरं शुभं ३ श्राव्यं च मुनिविनिर्दिष्टं दुष्कृतनिवारणं
सर्वरोगप्रशमनमायुर्वर्धनकारणं ४ क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं तीर्थनीचतयो
त्रमं गंगायुमुनयो यो गंवहंति परमवयः ५ सितासितोदकं तीर्थं ब्रह्माद्याः
सर्वदेवताः मुनयो मनवश्चैव सेवते पुण्यकांक्षिणः ६ गंगापुण्यनदी ज्ञेया
यतो विस्मयरोद्भवा इविजायमुना ब्रह्मनतयोर्योगमनुत्तमं ७ स्मृतार्जिना
शिनी गंगानदी तं प्रवशं शुभा सर्वयायस्य कुरी सर्वोपद्रवनाशिनी ८
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि समुद्रश्च महीतले तिषां पुण्यतमं ज्ञेयं प्रयागरथं
महामुने ९ इयाजवेधाय ज्ञेयं स्वायितामहमकतं तथा च मुनयः सर्वे
चक्रुश्च विविधानमरवात् १० सर्वतीर्थानिषेकाणि यानि पुण्यानि तानि
वे गंगाविषेकस्य कलां नार्हति षोडशी ११ गंगागंगेति यो ब्रूयात्तयो

पुराः

२६

जनां शतैरपि मुच्यते सर्वपापैर्भ्यो किमु गंगा समीपगाः १२ विष्णुपादो
द्भवा देवी विश्वेश्वरसमीपगा संसेव्या मुनिभिर्देवैः काश्या वैमोक्षकांक्षि
भिः १३ यज्ञैव तल्लज्जोऽनुधीयते येन सत्तमाः तत्रैव ते त्रंशिरश्चिद्विद्
द्वारयते त्तर १४ यज्ञमृतं महापुण्यं दुर्लभं त्रिदिवैकसं सारूप्यदा
यकं विष्णोः किमस्मात्कथ्यते परं १५ यत्र स्नाती पापिनोऽपि सर्वपाप
विमोचिताः महद्भिमानमोरुताः प्रयांतियरमंपदं १६ यत्र स्नाता मह
त्मानः पिन्मानकुलानि तु सहस्राणि समुधत्प विष्णुलोके ब्रजं निते
१७ स स्नातः सर्वतीर्थेषु गंगा स्मरति सर्वदा पुण्यक्षेत्रेषु सर्वेण स्थि
तवानात्र संशयः १८ यत्र स्नातं न रं दृष्ट्वा पापैः स्वर्गं भूमिमाकं यद्
गं स्पर्शमात्रेण देवानामधिपा भवेत् १९ उत्तरी मूलसंभूता तद्विज

नारदीः २७ पादोद्वात्तथा गंगोद्वाचमहोकात्नयस्यक्ततरुयतां २० गंगाचतु
 लशीचैवहरिभक्तिरचंचल असंतदुर्लभा नृणां भक्तिर्दमप्रवक्तुरि २१
 सद्धर्मवक्तुः यदसंप्रवामत्तंगोद्वाचैततथातुलस्याः मलोद्वाचैवत
 प्याचभक्तिरेषानयस्याश्रुपदं हरेयतः २२ कदायास्याम्यहंगंगाकदाया
 स्यामितामहं अनुतापीतुयोनि संसविष्णुपदमश्रुते २३ गंगायामहि
 मात्रस्नेनेवक्तुं वर्षशतैरपि नशक्यते विष्णुनापि किमन्येर्वक्तुं सापिते २४
 अहोमायाजगत्सर्वमोहयसाश्रुसंततं यतस्तेनरकं योतिगंगानाम्नि
 स्थिते सति २५ संसारदुःखविच्छेदिगंगानामप्रकीर्तितं तथातुल
 स्याभक्तिश्च हरिकीर्तिप्रवक्तुरि २६ सतदुत्तरतेयस्तुगंगं गंगेति मान पुराः
 वी सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते २७ योजनत्रितयं यस्तुगं २७

गायामीति गच्छति सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोकाधियो भवेत् २८ से
 यं गंगामहापुण्या नदीरन्याः प्रविश्य वै मेरुवदिषु च मासेषु पावयत्सर्वं
 खिलं जगत २९ गंगावरीभीमरथी कृष्णारे वा सरस्वती त्रिगंगात्रा
 चकावेरी कालिंदी बाहुल्यतथा ३० वेत्रवती ताम्रपद्मी सरपूचधिजो
 त्रमाः एवमादिष्टुतीर्थेषु गंगच सततं स्थिता ३१ यथा सर्वगतो वि
 ष्णुर्यथा विष्णुपदं हिजाः तथेयं व्यापिनी गंगा सर्वपापप्रनाशनी ३२
 अहो गंगजगद्वात्री स्नानपानादिभिर्जगत् पुनाति पावयतेषान
 कणसे व्यतेनभिः ३३ तीर्थानां तु त्रयं तीर्थं श्रेष्ठं त्रैलोक्यं क्षेत्रं तु त्रयं वारा
 णसीति विख्यातं सर्वदेवनिषेवितं ३४ तायेव श्रवणैश्च न्यौ संविदा ते
 वक्तुमुतं इदं श्रुतिमतां पुंसां काशीयाभ्यां श्रुता सक्त ३५ ये स्मारिष्यं

बृहन्नाः तिस्रस्तानमविमुक्तं सदादिजाः निर्दूतसर्वपापोस्ते मविष्यंति गणो
 २८ पनाः ३६ योजनानां शतस्योपि अविमुक्तं स्मरेद्दृष्टिं बहुपातकपूर्णा
 विनसपायो प्रबधतेः ३७ मम प्रियस्य क्षेत्रस्य यो विमुक्तस्य संस्मरेत्
 प्राणप्रियाणसमये हरगोध्यपवानपि ३८ सपापनूलमुष्णज्यस
 र्वभोगानसमश्रुते काशीस्मरणपुण्येन स्वर्गाद्गच्छेद्दिजायते ३९ ए
 थीवामेकरोटपृष्ठाभक्तभोगाननेकशः ४० प्राप्याविमुक्तं तसुखातनि
 र्वाणपदमाप्नुवेत् ४० बहुनात्र किमुक्तेन वाणास्या गुणानप्रति नामा
 विगुणतां काश्याश्चतुर्वर्गानदरतः ४१ गंगायमुनयो यो योगे ज्ञेयस्तस्या
 यनुत्तमीयस्य दर्शनमात्रेण नरायांति परां गतिं ४२ मकरसेरवौ गं
 गायत्रकुजावगाहित पुनाति स्नानपानाद्यैर्नयतींद्रपुरं जगत ४३

पुराः
 २८

योगंगमजते सित्यं शं करो लोकशंकरः लगयपीकथं तस्यामहिमायि
 कीर्त्यते ४४ हरिरुपधरं लिंगं लिंगरूपधरो हरिः ईषदृष्यं तरं नास्ति सोह
 क्तस्यापमश्रुते ४५ अनादिनिधने देवे हरिशंकरसंज्ञिते अज्ञान
 सागरे मग्नो भेदं कुर्वति पापिन ४६ यो देवो जगतामीशः कारणानां च
 कारणं युगं ते जगदस्येन न रुद्ररूपधरो हरिः ४७ रुद्रो वे विष्णुरूपेण पाल
 यस्वित्यं जगत ब्रह्मरूपेण स्थाश्रुजति तदस्ये तत्र यं हरं ४८ हरिश
 करयोर्मध्ये ब्रह्मणश्चापियो नरः भेदकन्तरकं भुंक्ते यावदाचंद्रतारक
 ४९ हरिहरं विधानारं यपश्यते वा रूपिणं स याति परमादं नं शास्त्रा
 णामेष निश्चयः ५० यो सावनादिः सर्वसो जगतासदि त्रिभिजः तिसंसे
 निहितस्तत्र लिंगरूपी जनार्दनः ५१ काशी विश्वेश्वर लिंगं ज्योतिर्लिंगत

नारदीः दुच्यते ततद्वृष्टपरमं ज्योतिराज्ञोतिमनुजोत्तमः ५२ काशीप्रदक्षि
 २९ णायेन कृतात्रैलोक्यपावनी सदोदीपासाक्षिशोभाकृतानेतद्विज्ञोत्तम
 ५३ उमहारुपाषाणलेखायामूर्तिरुत्तमा शिवस्य वाच्यतस्यापित
 वसंनिहितो हरिः ५४ उलसीकाननं यत्र यत्र पश्यन् वनानि च पुराणप
 ठनं यत्र तत्र संनिहितो हरिः ५५ पुराणसंहितावक्ता हरिरित्यभिधीय
 ते तद्भक्तिर्जुर्वतां नृणां गंगास्नानं दिने दिने ५६ शुराणश्च वणेन भक्ति
 गंगास्तनोपमा स्मृत तद्वक्त्रिवया भक्तिः सा प्रयागे पमा स्मृता ५७
 पुराणधर्मकथने र्यः समुद्धरते जगत् संसारसागरे मग्नं सहि र्निर्वा
 संशयः ५८ नासिर्गतां ब्राह्मणाः श्रेष्ठांस्तां गंगासमं नीर्ये नास्ति मान
 समो गुरुः नास्ति विस्मोः समं देवं नास्ति तवंगुरोः परं ५९ वर्णानां ब्रा

पुराः
 २९

ह्मणाः श्रेष्ठास्तारकाणां यथाशशी यथापयोधिः सिधूनां तथा गंगा प
 रा स्मृता ६० नास्ति शान्ति तमो बंधुर्नास्ति सत्यात्सरं नपः नास्ति मोक्षा
 त्यरोत्पाप्मो नास्ति गंगासमानदी ६१ गंगयाः परमं नाम पापारण्यद्वया
 नले पवनाधिहरा गंगा तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः ६२ गायत्री जाडुवीचो
 पे सर्वपापहरे स्मृते एतयोर्भक्तिहीनो यस्तं विधासति तां द्वजाः ६३ ग
 यत्री छंदः सा माता लोकस्य जाडुवी तु मे सर्वपापानां नावाकारणतां गते
 ६४ यस्य प्रसन्ता गायत्री तस्य गंगा प्रसीदति विष्णुशक्तियुते ते तु सर्व
 कामार्थसिद्धयै ६५ धर्मार्थकाममोक्षाणां फलरूपे निरंजने सर्वलो
 कानुग्रहार्थं प्रवर्त्तते मे होतमे ६६ अतीव दुर्लभं पात्रं गंगायत्री जाडु
 तथा तथैव उलसी भक्तिहरि भक्तिश्च साविकी ६७ अहो गंगामहापा

बृहन्नाः ३० गाम्नातावापप्रणान्नी हरिलोकधरादृष्टापीतासारूप्यदृष्टिनी ६६
 यत्रस्नातानरायातिविस्मोः परमनुत्तमं स्नातापीताचपरमावरमोक्षप्रदा
 यिनी ६७ नारायणोजगद्वातावासुदेवः सनातनः गंगानोमपराणां
 त्रुवांछितार्थफलप्रद ७० गंगाजलकेणेनपीयः सितैर्मनुजोत्तमः स
 सर्वपापनिर्मुक्तः प्रयातिपरमंपदं ७१ यद्विदुसेवनादेवसगरान्ययसंस
 वाः विसृज्यराक्षसंभावंसंप्राप्ताः परमंपदं ७२ इतिश्रीबृहन्नारदी
 येषष्टोध्यायः ६ रूषयऊचुः किसौराक्षसभावेनमोचितः सगर
 न्वये सगरः कतमौराजाऊत्रजोमुनिपुंगव १ भगीरथस्तकुलजो
 गामाहूतवान्किल सूततस्सर्वमस्माकंविस्तारादूकुमर्हसि २ सूत
 उवाच शृणुधर्मपयः सर्वेनारदंनप्रभाषितं साम्पकसनकुमार

पुराः
 ३०

यंगंगामाहूतस्यमुत्तमं ३ सर्वेयममहाभागाक्ततार्थानात्रसंशयः य
 यतः प्रभावंगंगायाभक्तितः श्रोतुसुघतः ४ महातमश्रवणंयस्यां
 गायायक्ततात्मनं दुर्ध्वं प्रादुरत्यंतं मुनयो ब्रह्मवादिनः ५ शृणुध
 र्मपयश्चित्रं सगराचयमुत्तमं गंगाजलाभिषेकेणगतं विष्णुपदं य
 णा ६ आसीद्विजुलेजातोबाहुनमिहकात्मजः बुभुजेदृष्टिर्वी
 सर्वाधर्मतो धर्मनित्यः ७ ब्राह्मणाः क्षत्रियाविशाः शूद्राश्चमेच
 जंतवः पालिताः स्वस्वदृष्टैवतस्माद्ब्रह्मविशंपतिः ८ इहाजसो
 श्वमेधये सदापेषु सदातिष्ठसर्पतावीडू सुरान्सवानगोमहादे
 दक्षिः सदाः ९ अरंतनीतिशास्त्रेणयथेष्टपरिपेयिनः मेनेक्तार्थ
 नायश्रानिमन्यातपनिवारणः १० चंदनानिमनोन्यानिघ्वालिपनूज

नारदीः नासदा विमूषणमुपकुर्वन्ततद्गोहे सुखितो जनाः ११ अत्राप्यप्याह
 ३१ पिवीफलपुष्पसमन्वित तवर्षहृदि देवैः कालेकाले मुनीश्वराः १२
 मनोदधुर्नोपराधे प्रजाधर्मेण पालिताः एकदा तस्य राज्ञो वै सर्वसंपत्तिना
 शाश्वतं अहंकारो महान् जज्ञे सासू लोभहेतुकः १३ अहं राजा सम
 स्तानां लोकानां शाश्वतो बली महाकारिः क्रतुचयो मत्तः पूजोस्तिकः परः
 १४ अहं विचक्षणः श्रीमान् जिताः सर्वमहारयः पाता समस्तदीपानां
 रक्षिता गुणवानहं १५ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो नीतिशास्त्रार्थवेदिदः अजे
 यो महतैश्च ये मित्रः को नोधिको भुवि १६ एवं तस्य मही पस्पृष्टं हंका
 रो विमोहजः नाशहेतुः समस्तानां संपदामनवन्मुने १७ अहंकार
 स्थितो यत्र तत्र कामादयो ध्रुवं एषु स्थितेषु स नरो विनाशं यास्य संशयः

पुराः
 ३१

१८ यो वनं धनसंपन्निः प्रनुवं मविवेकिता एकैकमघनमपि किमु यत्र व
 नुष्टयः १९ तस्यासूपा च महती जाना लोकविरोधिनी स्वदेहनाशनी पापा
 सर्वसंपत्तिनाशनी २० अस्तया विष्टः मनसि यदिस यत्नवर्तत उवाग्नि
 वायुसंयोगविमजानी ध्वमुत्तमाः २१ असूयोपेतमनस्तं देनाचारवतां त
 था परुषा किरतातां च सुखं नेह परत्र च २२ असूया विष्टमनसां सदानि
 हुरजा विष्ठा प्रिया वातनया वापि बांधवा ज्ञप्परातयः २३ पोस्यो ऊरु
 ते नित्यं समीक्ष्य च परश्रियं सेवस्वच्छेदाय ऊरु आरोनात्र संशयः २४ यः स्व
 श्रेयो विनाशाय ऊर्या धनं नरो यदि सर्वेषां श्रेयसंदष्टा स ऊर्यन्ति सरं नर
 २५ मित्रापसंगदक्षेत्रधनधामपशुष्वपि हातिमिच्छन्तः ऊर्या तस्मै
 यो स ततं हि जा २६ अयतस्मिन् रापश्यादसूया विष्टचेतसः देहयास्त

बृहन्नाः लज्जंवाश्रयंविनोःशतयोनवन २७ यस्यानुकुलःपक्षेःसौभाग्यंतस्वव
 ३२ ईते सएवविमुखोयस्यसौभाग्यंतस्वहीयते २८ तावत्पुत्राश्वपौत्राश्वध
 नधान्यग्रहादयः यावद्दीक्षेतलक्ष्मीशः कृपापांगेनसत्तमाः २९ अ
 पिमूर्खंधिवधिरजडाश्वराविवेकिनः श्लाघ्याभवन्तिविप्रेन्द्रःक्षिप्रेतमाध
 वेनयो ३० सौभाग्यंतस्वहीयेततस्यासूयादयोगुणाः भवन्तिनात्रसंदेहो
 जंनुद्वेषोविशेषतः ३१ सततंयस्यकस्यापियोद्धेवजुरुतेनरः तस्यसर्व
 णिनश्पन्तिश्रेयासिमुनिसत्तमाः ३२ असूयावर्जतेयस्मिनतस्यविष्णुपरा
 अखः असूयातस्यसर्वाणिविनश्पन्तिततोद्धवं ३३ विवेकंहेतुहंकार
 अविकाचजीवितंआपदःसंभवन्त्यवजहंकारंत्यजेत्तत्ततः ३४ अहं
 कारोमवेद्यस्तस्मिन्तिवैगतः असूयाघाजहंकारमनुगच्छन्ति

पुराः
 ३२

क्षिजाः ३५ असूयाविष्मनसस्तस्मिन्परैःसह आयोधनंघोरमासी
 न्मासे-कनिरंतरं २६ हिन्दूयेस्तालजंवेश्वरिपुमिश्वपराजिनः तेरेव
 रिपुमिस्तस्यमाययिविबुधोत्तमोः ३७ हत्तोगरोमहाघोरोगर्भस्तंभा
 याजीरुतिः सबाहुःसहितोदुःखी-अंतर्वन्माचनार्यया ३८ वनाहनां
 तरंगछन्नौर्वाश्रमपदंयायौ निदावृतापितोबाहुःपादचर्यातिदुःखि
 तः ३९ स्वकर्मविलपंस्तत्रशुक्रमस्त्रविनश्वरन् सुक्रामयातया
 युक्तोगर्भात्पानार्ययानपः ४० अवापपरमांनुहितत्रहृष्टमहत्तरः
 अस्तयोपेतमनसस्तत्रावन्निरीक्ष्यच ४१ सरोगताविहंगस्तलीना
 श्वित्रमिदंमहत् अहोकहमहोनूनपापकर्मासमागतः ४२ विशध
 माशुस्वावासमित्तुस्तेविहंगमाः असूयोपेतमनसंतदधूचुसुनु

नारदीः खगाः ४३ अहोसूयांकश्चरं धिजगद्देवहेतुकां सोवरायसरोरु
 ३३ पः स्नाचापाचजलंबु ४४ हृत्समलंसमाश्रित्यसत्रार्यः प्रजहोश्चमं
 तस्मिन्वाहोवनं यातो तेनैवपरिरक्षिताः ४५ दुगुणाचिगणप्यास्य
 धिग्धित्यवदनजनाः योवाकोवागुणीमत्तः सर्वे स्नाह्यैतरोदिजाः
 ४६ सर्वसपमायुक्तोप्यगुणीनिर्दितो जनैः अपकीर्त्तिसमो मत्सुस्त्रि
 लोकेषु न विद्यते ४७ यद्वा बाहुर्वनयातस्तदा तद्वा बं जाजनाः अत्र
 हिं परमां यातो ददवथो विगथेतथ ४८ निर्दितो बहुशो बाहुर्मतव
 कानने स्थितः निर्दयकर्मयस्सो लोके विबुधसत्तमाः ४९ ना
 स्त्यकीर्त्तिसमो मत्सु नो स्तक्रोधसमो रियुगनास्ति निर्दासमं पायं नास्ति देह
 समासवं ५० नास्त्यसूयासमाकीर्त्तिनास्तिकामसमो नलः नास्ति रागस

पुराः
 ३३

मः पाशो नास्ति संगसमविषं ५१ एवं विलप्य बहुधा बाहुरसंतदुःखितः
 जीर्णो मनसस्ताधा तद्वृत्तावमुपागतः ५२ गते बहुतिथे काले ३५ वी
 म्मिमसमीपगः स बाहुव्याधिनिर्पुक्तो ममारमुनिसत्तमाः ५३ तस्य सा
 यो विदुः स्वार्त्तागर्जिणी विजनेवने चिरं विलप्य बहुधसद्गंतुं मनोदधे
 ५४ आनीय सा ततस्त्रेधानुवितां कृत्वा तिदुःखिता आरोप्य पतिमोरोद
 खयं समुपचत्रमे ५५ पतस्मिन् न तरे धामानोर्वस्ते जे निधिर्मुनिः एतद्दि
 तातवानुसंर्व परमेण समाधिना ५६ नृत्तं च वर्तमानं च नाविचापि मुनी
 श्वराः गता सूयामहात्मानः पश्यंति तान च सुषा ५७ तयो ब्रिस्ते जसं
 राशिरोर्वः पुण्यतमो सुनिः प्राप्ता न ततरसा सा धीयन्न बाहु प्रियास्ति
 ताः ५८ चितामोरो मुमुक्तं नोद ह्यमुनिसत्तमः प्रोवावधर्ममूला

हहनाः
३४

निवाक्यानिबुधर्वभाः ५९ रुवेरुवाचं राजवर्यप्रियेसाधिमाऊरु
घातिसाहसं तवोदरेचक्रवत्तशत्रुहंतावतिष्ठति ६० वात्सपत्माश्वगा
र्जितोघरुहकृतवस्तथा रजस्वला राजसुतेनारोहनिचिताश्रुते ६१ व्र
त्तहत्पादिपापानां प्रोक्ता निवृत्तिरुत्तमेः दंभस्य निदृक् स्यापिप्लवनेन
स्तिनिवृत्ति ६२ नास्तिकस्य कृतस्य धर्मोपधाकरस्य च विश्वासवा
तकस्यापि निवृत्तिर्नास्ति सुव्रते ६३ तस्मादेतन्महापापं कर्तुं नाहं सि
शोभने यदेतदुःखमुत्पन्नतश्च सर्वशान्तिमेष्यति ६४ इत्थं कामुनिना
साधु विश्वास्यतदनुग्रहं विललापाग्निदुर्वात्रीसमूहचरणोपते ६५
ॐ वापितां पुनः प्राह सर्वशास्त्रार्थकोविदः मारोदी राजतनये प्रियम
ग्मागमिष्यसि ६६ मामुवाचु महाब्रुधे प्रेतं हतित घतः तस्माच्छोकं

पुराः
३४

परित्यज्य ऊरुका लोचितां क्रेयां ६७ पंडिते वापि मूर्खे वा हरिदेवाश्रितान्विते
दुर्हते वा यतौ वापि मत्स्योः सर्वत्र तुल्यता ६८ नगरे वा वने वापि समुद्रपर्वते
पि वा यत्र तं जंतुना येन तद्भोक्तां व्यंन संशय ६९ अप्रार्थितानि दुःखानि
यथेवायांति देहिना सुखान्यपि तेषामन्यो देवमत्रातिरिच्यते ७० यद्यसुरा
तनैर्कर्मकृतदेवे हमुज्यते कारणं देवमेवात्र नान्ये सोपाधिकजना ७१ गर्भे
वा बाल्ये वा वेवा यौवने वापि वार्धके मत्स्योर्वंशं प्रयात व्यंजं तु भिः कमलानि
ने ७२ हंति पाति वज्रो व्यं हो जं नूनं कर्मवशे स्थितान् प्रमादं रोपचं सशोहेन
मात्रेषु जंतुं ७३ तस्मादेतन्महादुखपरित्यज्य सुखी नव ऊरुपत्तश्चक्र
र्माणि विवेके सुस्थिराभव ७४ एतच्छरीरदुःखानां व्याधीनामपुतीयुतं
सुखाकासबहुलैश्च कर्मपाशेन यंत्रितं ७५ किमक्रत्रं चित्रं यशंतः परा

नारदीः र्षफलकांक्षिणः नदिदुमाः स्वजोग्यार्थफलं निजगतीतले ७६ योन्यदुः
 ३५ स्वातिविज्ञायसाधुवाक्यैः प्रबोधयेतास एव विष्णुः सचख्यो यतः परहिते रतः
 ७७ अत्यदुःखेन यादुरवीयो न हर्षेण हर्षितः स एव जेगतामीशो नरसु
 पधरो हरिः ७८ सद्भिः श्रुतानि सास्त्राणि नरदुःखविमुक्तये सर्वबां दुः
 खनाशाय इति संतो वदंति हि ७९ यत्र संतं प्रवर्त्तते तत्र दुःखं न बाधते
 वर्त्तते यत्र मार्तं ७३ कथं तत्र तमो न वेत् ८० इत्येवं वादिनी सा पु स्वपत्न्य
 चापराः क्रियाः चकार तत्परस्तीरे मुनिनोदितमार्गतः ८१ तस्मिन् मु
 नौ शब्दं दृष्टे सारत्वादेव राडिवा ज्वलन्निमानमारुह्य प्रपेदे परमं परं ८२
 महापातकयुक्तो वायुक्तो वाचोपपातकैः परं परं प्रपात्येव महद्भिरव
 लोकितः ८३ केवलं वापि तद्भस्मतधूमं वापि सत्तमाः यद्विपश्यति

पुराः
 ३५

पुण्यात्मा ययाति परमं परं ८४ पत्न्यः तनक्रिया सा तु गवाश्रम परं मुनेः
 चकारानुदितं तस्य शुश्रूषामारात्परं ८५ इति श्री बृहन्नारदीयसप्त
 मोध्यायः ७ सूत ऊवाच सा तस्यानुदिनं चक्रे शुश्रूषां प्राक्तिसंयुता
 फूलेपनादिभिः सम्पक्साध्यासद्वावसंयुता १ गते बद्धुतिपेकाले गरे
 ण सहितं सुतं लेने पुण्यतमे काले शुश्रूषा गनकम्भरवा २ अहो स
 संगतिर्लोके कियपं न विनाशयेत् न ददाति सुखं किं वै नराणां मुनि स-
 त्त्माः ३ ज्ञानाज्ञानकृतं पापं यज्ञान्कारितं परैः तत्सर्वं नाशयत्याशु
 परिचयमिहात्मनां ४ जडोपियाति पूज्यं च संश्रज्जगतीतले कलामा
 त्रेपियश्चन्द्रः शम्भुना रक्षा कृतो यथा ५ स संगति परा मद्भिददाति हि नराणां
 सदा इह मुत्र च विप्रेः संतः पूज्यतमास्ततः ६ अहो महद्गुणान्वक्तुं

३६ दृष्ट्वाः कः समर्थो मुनीश्वरः गर्भस्थि नोगरो नष्टः सप्तस्वपि समाययुः ७ गरेण
 सहितपुत्रं दृष्ट्वा तेजो निधिर्मुनिः जातकर्मचकारासौ नाम्ना च सगरं तथा
 ८ पुष्योषसगरबालं मधुसूरादिभिर्मुनिः तपः प्रप्तावसं पन्नोऽप्रवैसौ
 तेजसां निधिः ९ कुर्यात्तच्चैलादिकुर्मणि सागरस्य मुनीश्वराः शास्त्रा
 एषध्यापयामासरत्नयोगपीनिमंत्रवित १० समर्थसगरं दृष्ट्वा किंचिदु
 द्भिन्नाशौशवं मंत्रवत्सर्वशस्त्राणि दत्तवान् मुनिसत्तमः ११ सगरे शि
 क्षितस्तनसम्पन्नो वैष्णवसत्तमाः वक्त्रवत्सर्वान् धर्माकृतज्ञानगुणवान् शु
 चिः १२ धर्मज्ञः सोपि सगरो मुनेरमितविक्रमः समिक्नुशादिकसाधु
 कल्पकल्पमुपातयेत् १३ सकंहा विद्रुणनिधिः प्रणिपत्य स्वमातरं
 तुवाच प्राञ्जलिर्हृत्वा सगरो विनयान्वितः १४ सगर उवाच मातः

पुराः
 ३६

दृष्ट्वा तोमसात् कुत्रास्ते तस्य नाम किं सोपिकः सर्वमेतन्ने कथां दत्तुर्मसि
 १५ पित्रा विहीना ये लोकैर्जीवंतो पितृतोषमाः हरिश्च विपितायस्य ह्या
 स्ते सधनिनो परमः १६ यस्य माता पितानास्ति सुखं तस्य न विधेते धर्म
 हीनो यथा मूर्खः परत्रा मुत्र सत्तमे १७ माता पितृविहीनस्य अज्ञस्यापि वि
 वेकिनः अपुत्रस्य वृथा जन्मरूपं ग्रस्तस्य चैव हि १८ चंद्रहीना यथा
 रात्रीः पद्महीनं यथा सरः पतिहीना यथा नारी तथा पित्रवियोजितः १
 ९ धर्महीनो यथा जंतुः कर्महीनो यथा गृही पशुहीनं यथा वेश्मतया
 पितृवियोजितः २० सत्यहीनं यथा वाक् सद्गिरीना यथा सप्ता तपोय
 था दयाहीनं तथा पितृवियोजितः २१ गुणहीना यथा नारी जलहीना

नारदीः ३७ यथानदी अशान्तिदायथासंध्यातथापि न विमज्जितः ३२ यथा लघुतरो
 लोके मातर्यामिणो नरः तथा पित्रां विहीनस्तु बह्वदुःखान्वितः पुमान्
 ३३ सूत उवाच इतीरितं सुतेनेषां श्रुत्वा निश्चयः स दुःखिताः आदि
 तस्तथा ह्यत्र सर्वं तस्मै न वेदयत् ३४ तद्युवा सगरः क्रुद्धः केप संरक्त
 लोचनः हनिष्यामीत्यरातीनसः प्रतिज्ञामकरोत्तदा ३५ प्रदक्षिणीत्
 तमुनिजननीं च प्रणम्य सः प्रतस्थेव तेनैव मुनिना तदा ३६ वीश्रमा
 द्विनिर्क्रान्तः सगरः सत्यवाक्यं च वशिष्ठं प्राप्नोत शीघ्रं स्ववेशस्य पु
 रोहितं प्रणम्य गुरवे तस्मै वीश्रमाय महात्मने सर्वज्ञाय मामास ह्यो
 न दह्याचि जायते ३७ ऐश्वर्यं वा रुणं ब्राह्मणं यं सागरं नृपः ॥ तेनैव मु

पुरोः

नीनावापरवर्षवद्वेगममंधनुः २९ न तस्तेनाप्यनुज्ञातः सगरः सौमन
 स्पवान् अहीर्निरक्षितसधः प्रतस्थे प्रणिपत्य तं ३० एकेनैव उचोपेन स श्र
 रः परिपंथिनः स पुत्रपौत्रानसगणानकरोत् स्वर्गवासिनः ३१ तच्चापमुक्तबाणाग्नि
 संतप्तास्ते घृतातपः केचिद्विष्णुसंज्ञस्तथा चान्ये प्रदुषुवुः ३२ केचिद्विनीर्णा
 के शश्ववल्मीके परिसंस्थिताः नृणां मयस्य न किंचित् न ग्राश्वविविश्रुजं
 ३३ शकाश्च यवनाश्चैव तथा बान्ये महीपतः तदुक्तं शरणं जग्मु वशिष्ठं प्राण
 लोत्तपाः ३४ जितक्षितिर्बाहुपुत्रोरिपुन गुरुसमीपगतं चौरैर्विज्ञातवान्सधः
 प्रवेदे गुरुसंनिधिः ३५ तमागतं बाहुसुतं जिज्ञासुं ममुनिः वशिष्ठः शरणाग
 तान् तानात्रातुं वशिष्ठा निहितं च कर्त्तुं विचारयामास तदा क्षणेन ३६ चकार

नारदीः मुञ्जानशबरोनयवनान् लंघयन्तु जान आन्यांश्च समुत्तानं सर्वान् सुमनेवेदव
 ३६ हिः कृतात् ३७ वशिष्ठमुनिः। नातेन हतप्रायान् निरीक्ष्यसेः ग्रहन् प्राह स
 गरः स्वंगुरुं तपसां निधि ३८ सगर उवाच कोप्सो गुरो दुरावारो नैतावर
 ससविहया सर्वपाहं हनिष्यामि मद्राह हरणो घतान् ३९ हृष्टोऽपि यत्र प
 क्षतधर्मैवापरिपंथिनः स एव सर्वनाशाय हेतुः भूतो न संशयः ४० बाधं
 ते प्रथमं मत्ता दुर्जनाः सकलं जगत्त एव बलहीना श्वेतपञ्जंते संतसाधुतां
 ४१ अहो माया कृतं कर्मैरवलाः कमलचेतसः तावन् कुर्वन्ति कार्पण्यं याव
 त्स्या प्रबलं बलं ४२ हा संभावं च शत्रूणां चारस्त्रीणां च सौहृतं साधुभावं च
 सर्पाणां श्रेयस्कामी न विश्वसेत् ४३ प्रहसं कुरुते पूर्वया न दंतान् नृदंश

पुराः
 ३६

यन् रवलाः तानेव दर्शयंताश्च स्वसामर्थ्यं विपर्यये ४४ पिशुना जिह्वैया प्रवर्ष
 रुपं वदनयया अतीव करुणं वाक् वदंते वतया बाला ४५ शयस्कामी न वेद्य
 सुनीतिशस्त्रार्थकोविदः साधुवं हा सभावं च रवला नानैव विश्वसेत् ४६ दुर्ज
 नं प्रणतिं याति सित्रं कैतवशीलिनं जारांश्च भार्या विश्वस्तो मत्त एव न संशयः
 ४७ मारुतस्मादेता नैगे रूप आब्रु कर्मिणः हवैतान् खिलान् नृपे नान च त्रसा
 दान् नृही भजे ४८ वशिष्ठस्तद्वचः श्रुत्वा मनसः प्रीतिमो प्रवान् कराभ्यां सेतुन
 स्पांगं स्मृशन् विदमुवाच ह ४९ वसिष्ठ उवाच साधुसाधु महाभागे ससमो ह
 न संशयः तथापि मद्रवः श्रुत्वा परां शान्तिं त्वमेः सुता ५० मयैते निहिता पूर्वच
 त्रतिज्ञाविरोधिनः हतानां हनने किर्तिः का संसुत्य घते वद ५१ हृष्टोऽपि यत्र प
 र्वकर्मयाशेन यन्त्रिताः तथापि यः घेर्निहताः किमर्थः तान् हनिष्यसि ५२ देह

नारदीः सुपापजनतः पूर्वमेवैनसाहतः अत्माद्येमेयः प्रप्यचानश्रोस्त्राणामेषनिर्णयः
 ३९ ५३ स्वकर्मफलभोगानां हेतुमात्रादिजंतवः कर्माणिदैवस्तलानिदेवाधिनिमि
 दंजगत् ५४ तस्माद्देवं हि साधुनां रक्षितादुष्प्रसिद्धिता ततो नरैरस्वतंत्रैः किंका
 र्यैसाध्यतेवद ५५ शरीरं पापसंभृतं पापेनैव प्रवर्त्तते पापमूलमिदं ज्ञात्वा कथं हं
 ससुघतः ५६ आत्माशुधाऽपि देहस्योदेहीति प्रोच्यते बुधैः तस्मादिदं वपुर्कपपा
 मूलं न संशयः ५७ पापसंमूलवपुर्दुःखः कर्काटिर्हि स्तवबाहुजा भविष्यतीति
 तीनिश्वसरात्तानहंसीस्ततः सुत ५८ इति श्रुत्वा गुरोर्वीर्यं विरामसकोपतः
 स्मृत्वा नूकरेण सगरननदचमुनिस्तदा ५९ अपार्यवनिधिस्तस्य सगरस्य म
 हत्मानः राज्याभिषेकं ततवानमुनिभिः सह सुव्रतैः ६० भार्यादयंच तस्यासीत्
 केशिनी सुमतिस्तथा का शपस्य विदर्भस्य तनये मुनि सत्तमाः ६१ राज्ञे प्र

पुराः
 ३९

तिष्ठितं दृष्ट्वा मुनिरौर्वस्तपोनिधिः ब्रह्मादागसराजानं संज्ञाय स्वश्रमयथो ६२
 कदाचित्तस्य भूपस्य भार्याभ्यां प्रार्थितो मुनिः वरं ददावपत्यर्थं मौर्वीभार्यावमंत्रवि
 त् ६३ वः संप्रार्थितस्तस्या परमेष्ठिनः सभाधिना केशिनी सुमतिचैव प्रोक्तवानहं
 र्षयन्मुनिः ६४ अर्चयन्वाच एकं वंशधरं पुत्रमन्याषड्युतानि वभूव केशिने
 कसुतलेभे असमंजससंज्ञकं ६५ सुमतीषष्टिपुत्राणां सहस्राण्यमजन्मुने
 असमंजसनामानु बालवेषापि सत्तमाः ६६ असमंरुजसकर्मणि च कारोम
 तपंडितः तं दृष्ट्वा सागराः सर्वे ह्यसनदुर्वर्त्तचतसः ६७ तद्बालभावकर्मैति मेने
 बहुसुतो न्यपर अहो केष्टतरो लोके दुर्जनानां हि संगतिः ६८ का कैस्तप्रतेव हि
 रयः संयोगमात्रतः ६९ अंशुमान्तामतेन यो यज्ञे वेद्यसमंजसः सत्यज्ञो गु
 णवान् धर्मीयितामहदितेतरतः ६९ दुर्हताः सागराः सर्वे लोकोपवकारिणः

नारदीः
४०

आनुष्ठानवतान्त्रित्यमंतरायामवन्ति ७० कुतानियानियसेश्वरं वीपिवन्ति
विधिवतद्विजेः बुभुजुस्तानि सर्वाणि निराकृत्य दिवौकसः ७१ स्वर्गादाकुस
ततरंभाद्याघ्रसरः स्त्रियः विमानिताः सागरेस्तेर्बजाकारकचग्रहे ७२ परिजा
तादिदृक्षाणां पुष्पाणां दायते रवताः स्वशरीराण्युपरस्क्रुर्वनमघपानपराय
णाः ७३ अजडः साधुवृत्तानि सर्वकर्माण्यनाशय न पित्रैर्वयाधुमारसूतलि
नोत्पंतपापिनः ७४ एतच्छ्रुतिदुःखोत्तीवाद्दयस्तदा विचारं परमं च कुरतेषां
नाशहेतवे ७५ निम्बिसविबुधाः सर्वपातालांतरगोचरं कपिलं विष्णुसदययुः
प्रच्छन्नरूपिणः ७६ ध्यायतं निर्मलं विष्णुं परानंदैकविग्रहं प्रणम्य दंडवद्भूमौ
उष्टुस्त्रिदशास्ततः ७७ नमस्तपोनिधे तुभ्यं सत्करा-गादिशालितिने नरके
पपरिष्ठितविष्टवे नमः ७८ नमः पपरे शमक्ताय लोकानुग्रहहेतवो संसा

पुराः
४०

ररणदावाग्निज्ञानं सपन्नते नमः ७९ महते वीतकामाय तुभ्यं भूयो नमो नमः
सागरेः दुरैर्दुःखितानस्मान्नायस्वशरणागतान ८० इति श्रुतः कपिलरुषिः
सर्वेशास्त्रविचक्षणः उवाच हर्षयनदेवान्यथावत्प्रजितान् द्विजाः कपिल
उवाच येनाशंतरसासायांति संपदायुर्मशो बलैः तएव लोकानवाधंते नात्रा
स्वर्गसुरोत्तमा ८१ यस्तु बाधितमुद्युक्ते जनान्तिरपराधिनः तं विद्या सर्वलो
केषु पापमो गरवं बुधाः ८२ कर्मणामनसा वाचा यस्तु न्यायनाधते सद तं हं
ति हैवमेवाशुनात्रा कार्यं विचारिण ८३ आयुः संतानतो जोगिर्यः शीघ्रं ना
शमेष्यति सबाधेते जनं सर्वमिति संतो वदंति हि ८४ अहो भिरत्मेरेवाशुते
षां नाशोपविष्यति तस्मात्तदुखं पारित्यजगच्छुना कनायकाः ८५ इत्युक्ते मु
निना तेन कपिलेन महः तन्ना प्रणमंतं यथा न्याये गतानां दिवौकसः ८६ अ

नारदी
४९

आं नरेडुसगरो वशिष्ठो धर्महर्षिनिः आरेणे हयमेधारयं यत्तं कर्त्तमनुत्तमं ६६ य
धत्तयोजितं सन्निमपहससुरेश्वरः पाताले स्थापयामास कपिलोपनतिरिति ६७
गह्वविग्रहशक्रेण हतमम्बुसागराः अज्ञानाद्भ्रमुर्ज्ञेको न पुराहीनसप्त
विस्मिताः ६८ अदृष्टसद्यस्तत्र पातालं गंडुमिष्ठवः वररबुध्नीतलं सर्वं च
कैको योजनं दृश्यतः ६९ मृत्तिकपर्वनितां के विद्वन्तीरे समाकिरन् एकैक
योजनोद्गतां प्रत्येकं तेषु भक्षयन् ७० तनद्वारेण गताः सर्वपातालसगरात्
जाः विवर्षन्तो हयंतत्र ययुः शीघ्रं रसातलं ७१ तत्रापश्यन्महत्मानं कोटिस्
र्यसमप्रज्ञं कपिलं ध्याननिरतं सन्निचे वतदितिके ७२ ध्रुमन्ताः पापनिरता
सागराञ्जुविवेकिनः सर्वे ते सहस्रास्मिन् तं मुनिबहुमुपताः ७३ हसन्तो ह पुराः
मनाद्ब्रुमेषवध्यतां मयं गृह्यतां गृह्यतामाशुदत्तबुद्धिपरपरस्परं ७४ इति

पुराः
४९

श्वं साधुभावेन बकध्यापरयणः आडंबरमहोत्तरे के कर्त्तव्येति सततं खत्वाः ७५
परस्वंध्यायते येन नदीयते परजीवनं इत्युच्चरन्तो जहसुः कपिलं तो मुनीश्वरं
७६ समस्ते द्वियसं हो हं नियम्मात्मानमात्मनि पश्यन्मुनिवरस्तेषां वत्कर्मज्ञा
नर्वात्ता हि ७७ आसन्नमत्तमवस्तेषु विनष्टमतयो मुनिपद्भिः संताडयामासु
बाहुं च जग्दुः परे १०० परित्यक्तसमाधिश्च तान दृष्ट्वा विस्मितो भवत् उवाच
भावजं श्रीरं लोकोपद्रवकारिणः १ एष्वर्थमहमज्ञानां सुधितानां च कामिनां
अहंकारहतानां च विवेको नैव जायते २ निधेराधारमात्रेण मही ज्वलति सर्व
हा तदेव मानवाणां ज्वलन्तीती किमुद्भूतं ३ किमत्र चित्रं सुजनं बाधते यदि
दुर्जुना सहीरुहांश्च तदेपातयन्ति नदीरयाः ४ यत्र श्रीयो वनं चापि सारहावा
पितिरिति तत्र सर्वधत्तानि संसुर्षव चापि जायते ५ अहो कनकमहात्मा

नारदीः रथं केन शक्यते नाम साम्पादयो चित्रं धनूरोपिमहप्रदः ६ भवेद्यद्विखल
 ४२ स्पृष्टीः सेवलो कविताशनी यथा सखात्नेः पवनः पन्नगस्य यथा विषं ७ अ
 होधनमदां धस्तुपश्यन्तपिनपश्यति यद्विषयस्य त्महितं यपश्यति न संशय ८
 इच्छका कपिलकुक्षेनेत्रादग्निं विसृष्टवान् सवन्दिः सागरान् सर्वान् मत्स्य
 सारकरोरुणात् ए यन्नेत्रजाने लं हृष्टपातालतलवासिनेः अकलप्रलस
 वंमचाचुकुशुः शोकलालसाः ९० तदग्नितापिताः सर्वे ददुश्चकाश्वराससासा
 क्षकाः सागरं विविशुः शीघ्रं सेतां कोपो हि दुःसह ९१ अथ तस्य महीपस्य स
 मागम्याधरंतद्वानारदः सगरा येन तयथा वृत्तं न्यवेदयेत् ९२ एतस्मात्क
 ण्सि सत्रुसगरः सर्वं विस्रमुः देवेन शिष्टिना दुष्टा इत्युच्यते हर्षितः ९३ मात
 वा जनको वपि भाता वा तनयोपि वा श्रधर्मं कुरुते निसं स एव रिपुरुं मते ९४

पुराः
 ४२

यस्वधर्मेषु निरतः सर्वलोके विरोधकं तं रिपुं परमं विधानशास्त्राणामेष निर्ण
 यः ९५ सरंगरः पुत्रनाशेपिन कदाचिब्रुशोचसः दुर्वैतनिधनं यस्मान्न सतामु
 आहकारयं ९६ यज्ञेष्टनधिकारचातुः पुत्राणां महीपतिः असमं जसपुत्रं
 तपोव्रजग्राहपुत्रवन् ९७ अंसुमंतमहावीर्यसुधियं वाग्विदांवरं सुयोजसार
 विद्वजोष्मश्रीनयनकर्मणिः ९८ सगत्रातद्विर्लहारहृष्टा तं मुनिपुंगवं कपिलने
 जसाशिशिः स पूज्यवनत्रामस्यः ९९ ततां जलिप्रुतो कृत्वा विनयापर्वसंस्थितः
 अत्र हि पूजितं शान्तं मुनिमनदुवाच हः २० अंशुमानुः होः शाल्यं यत्ततं ब्रह्म
 मत्तानेस्तस्मै स्वमेपरोपदेश निरताः क्षमाचरा हि साधवः २१ दुर्जनस्यपि स
 वेपुहयां कुर्वीत साधवः न हि संहरते योऽत्राचंद्रश्रवं डालवेश्मसु २२ बाधमा
 नोपि सुजनः स वेष्ठां सुखं कुरुते हृदयनिपरमां बुद्धिं स समाणाकारैः शशी

नारदीः
ध३

२३ दारितम्रेहिवोगापिष्ठा मोदेनीवचंदनः सौरंजं कुरुते सर्वतथैव सुजनो
जसः २४ सुरंगं सातपस्याचारेस्तदुण जामुनीश्वराः संजातं शगसि तं लोका
नृचां विदुः पुरुषोत्तम २५ नमो ब्रह्म मुने बुभुक्षन्मस्तु ब्रह्म मूर्तये नमो ब्रह्म एष-
शीलाय ब्रह्म ध्यानपरायते २६ इति स्तुतो मुनिस्तेन प्रसन्न वदनस्तदा वरये
ति वरं प्राह प्रसन्नोऽस्मीति सादरं २७ एवमुक्त्वा मुनौ तस्मिन् श्रुमान् प्रणिपत्य
प्रापयास्मत्पि क्षन्नु ब्राह्मणं लोकमिदं तज्जायत २८ ततस्तस्य तिसंश्रुतो मुनि
स्तं प्राह सादरं गंगामानीये पौत्रस्तेन विष्यति पि क्षै क्षं स्वव २९ चत्वेनैव
समानीता गंगा पुण्यजलानदी कृत्वा नानुधूतपां पात्रेन विष्यति परं यद ३० प्रा
पयेनं हयं युत्र पितामहमखो वितं भवधर्मपरो नित्यं तव श्रेयो भविष्यति ३१ इ
त्कृत्वा स्तं प्रणम्या हृदयमादाय संचरः सगरं तं पुनः प्राप्य यथावत्तं न वेदयन्

पुराः
ध३

३२ जयते संश्रुतस्तस्माद्विद्विष्यति तस्माद्गंगीरथे जातो गंगामा
रुतवान् हिमः ३३ जागीरथान्तये जातः सुदसारव्यो महाबली तस्य पुत्रो मित्र
सदः सर्वलोकेषु विप्रुतः ३४ शिशुशपतः प्रातः सोदा सोराक्षसीतनुं गंगा
विद्वन्निषेकेण विमुक्तः प्रातवान् पुनः ३५ इति श्री बृहन्नारदीये ब्रह्मोपा
यः ८ ऋषय उवाच शप्तः कथं वशिष्ठेन सोदा सोराक्षसत्तमः गंगा विद्वं
निषेकेण कथं भूयो विमोचितः १ सर्वमेतदक्षेण स्तनो वक्तुमर्हसि शृणु
वतां वदतां चैव गंगा पापविनाशनी २ सूत उवाच सौरासः सर्वधर्मज्ञः स
र्वज्ञो गुणवान् श्रुचिः बुभुजे हृषिर्वीरतां धर्मैकपरिनिहितः ३ सगरेण यथा
सर्वमर्हयं सप्तसागराः रक्षिता तेन विविधिवत्तथा धर्मा विरोधिना ध
पुत्रपौत्रसमायुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः त्रिशादृष्टसहस्रादिबुभुजे हृषिर्वी

वृहन्महीः पुनः ५ सौदासस्त्रिकदा राजा मगया निरतिर्वनं विवेश सबलः सम्पकंश
 धध धितं घ्राप्तमंत्रिभिः ६ नेविचरन् राजानिषादा मगसंचयान आजगाम न
 दीरेवां धर्मतपूः पिपासितः ७ सुदाः सतम्यस्तत्र कृचकर्मण्यतं दितः पु
 क्ताचमंत्रिभिः सार्धं निशान्तत्र निनाय सः ८ प्रतः प्रातः समुत्थाय कल्यं कर्म
 समाप्यथवात्र नाममंत्रिभिः सार्धं मगया निरतिर्वनं ९ वनाद्गतांतरंगछ
 न्नैक एवमहीपतिः अक्रुण्वाणः सनृक्तससारं समं न्तगान् १० एकदा दृष्ट
 सैन्यो सावचगच्छन् मगं रुं व्याघ्रद्वयं गुहासंस्थं दृष्टवान् सुरतेतैरतं ११ रु
 रुमार्गं पविज्यमाघ्रयोः सन्मुखं ययो पातयामास तत्रैकां शरेण मंत्रवित १२
 पतमानाभवद्वाङ्मयी योजनत्रिशयायत युगंतघोरनिर्घोषा राक्षसीघोर पुरोः
 विग्रेहा १३ पतीतां राक्षसीं वीक्ष्यमाघ्रो न्योदेष संयुतः प्रतिक्रियां करि धध

प्यामी-फाचांतर्द्धेतदा १४ राजपिनयसंविज्ञो दृष्टा सैजतद्वने कपयन्मं
 त्रिणां सर्वस्वां पुरीसमवर्त्तनः १५ सराजा स्वपुरं प्राप्य सर्वालंकारसंचुतं धर्म
 तः हृषिबीमेनां शशा सकृद्विशं किनः १६ गते बहुतिथे काले हयमेधम
 खं नपः आरेमेपरमप्रीतो वशिष्ठा धेर्मुनाश्वरैः १७ तत्र ब्रह्मादिदेवानां ह
 विर्देवा यथाविधि समाप्य यज्ञं निःक्रांतो वसिष्ठः स्नानकारणात् १८ अत्रो
 तरे राक्षसो सोमो नृपेणानेन बाधितः कर्तुं प्रतिक्रियामस्मो ह्यायातः क्रोधमू
 र्छितः १९ सुरतोक्रियमाणे उयुवती हतवानूपः नेनैव दुःखितो दैवः समा
 योतिकोपतः २० सराक्षसस्तस्य गुरौ प्रयाते वसिष्ठे वेषं उत दैवध्वज राज
 न्ममादेयजो जनार्थं मांसं समेष्याम्यमित्थं वाच २१ मूयः समास्थाय स
 स्तद्वेषं राक्षसे ददौ मानुषमांसमास्तु स्थितश्च राजापि हिरण्यपात्रे धवागुरोरा

नारदीः गमनं प्रतीक्षन् २२ तन्मांसदेमपात्रसं सौदासो विनया न्वितः समागता
 ६५ यगुरवेददौ ते स्मे ससादरं २३ दृष्ट्वा तच्चिंतयामास किमेतदिति विस्मितः
 अपश्यन् मानुषं सासं परमेण समाधिना २४ अहो स्य राजोदोः शीत्यमजो
 शंदत्तवान् मम इति विस्मयमापन्नः प्रमत्कर नवन्मुनि २५ अजो जं मे द
 त्नां संयस्माक्षितीश्वर तस्मात्तवापि नवतुष्टे तदेव हि जोजन २६ न मां
 संरक्षसामेव जोजदत्तं मम च द तद्यादिराक्षसचंदिवंत हाहो चितं न य २७
 इति शपं ददस्मि न सौदासो नय विह्वलः आ ज्ञो नवते वेति सकं पौ स्मे
 ध्यजिज्ञपयत २८ नृयश्च चितं यामास वशिष्ठस्तेन नो दितः रक्षसा वंचि
 तं नृपं ज्ञातवान् जान च क्षणे २९ राजापि जारमाहाय वशिष्ठं शशुमुघतः पुराः
 अविवेकी ह्यथा शपसु र्जमही पतिः ३० गुरुशब्दं समुघं तं राजानं क्रोध

मूर्च्छितं मदयंतीति विख्याता प्रिया तस्यैकवाचनं ३१ मदयंती उवाच को
 भो हृत्त्रियदायदकोपं संहर्तुमर्हसि वयाय कर्मभो क्लृप्ततस्याप्तं नान्यदुत्तम
 ३२ गुरुं तं क्लृप्तं क्लृप्तस्यो वदेन्मूढधीर्नरः अरण्ये निर्जले देशे सन्न वेद सारा स
 सः ३३ जितेन्द्रिया जितक्रोधा गुरुश्रुश्रुण्वस्तथा प्रयांति ब्रह्मसदनमिति
 शस्त्रेषु निश्चयः ३४ तयोक्ते नृपतिः कोपं त्यक्त्वा नार्या न नंद च जलं कुत्र
 क्षिपामीति चिंतयामास चात्मना ३५ तज्जलं यत्र संसिक्तं न वेद्मस्म विनि
 श्वतं इति मवा जलं तत्तु स्वपादावभ्यषेचयत् ३६ तज्जलस्य र्शमात्रेण पादौ क
 ल्मखतां ययो ततः प्रज्जलितोकेषु सकल्माखदति स्मृतः ३७ कल्माखप
 दो मतिमान् प्रिययाश्वासितस्तदा मनसा नीतिमापन्नो बवं दे चरणौ गुरोः ३
 ८ उवाच प्रांजलिर्नृचा विनया न्नयको विदः समस्व न गव नू सर्वनापराधः

नारदीः ३६ मुनिः प्रोवाच भूपातं प्रतिनिः स्वस्य दुःखितः आत्मनं गर्हयामा
 धर्मे सञ्जिवेकपरायणं ४० अविवेके हि सर्वेषां मापदं परमापदं विवेकरहितो लो
 के यश्चुरेव न शंशयः ४१ राज्ञस्त्वनम्यन्वादेत कर्मचितं कृतं विवेकरहितो
 ह वै घृष्टः पापं समाचरं ४२ विवेकनियतो याति वाको वापि निवृत्तिं विवेकर
 हितो यानियो वाको वाप्यनिवृत्तिः ४३ प्रसूवाच मुनिर्भर्त्रपमित्कृत्वात्मानं
 नात्यंतिकं न वेदेत तद्वा दृष्ट्वा हं न विसिमेदिनीमिमं ४५ तद्धि दुःसेकसंज्ञ
 तज्ज्ञानेन गतकल्मसः हरिसेवापरो ज्ञचापरांशांतिगमिष्यमि ४६ इत्कसि
 चार्थवसंपन्नो वशिष्टस्वाश्रमं ययौ राजापि दुःखसंपन्नो राक्षसीतनुमाप्ति
 तः ४७ क्षुत्पिपासाविशेषात्तेनित्यं क्रोधपरायणः तदृक्षि पाक्ष्तिर्भा
 मो बभ्रा मविजनेवने ४८ मृगं स्वविविधांस्तत्र मानुषं च सरीसृपानविहं

पुराः
 ४६

गमानूषैः प्रवृत्तं गंश्च प्रशस्तं न स यत ४९ अस्ति निर्विकृतिविप्राः पीतरकुले
 वरैः रक्षांतप्रेतकेशैश्च तेनासीद्भूयं करी ५० कउत्रये स एषि वीशत योज
 जनविस्त्रुतं कृत्वातिदुःखितां पश्चादनांतरमुपागमत् ५१ तत्रापि कृत
 वानित्यं नरमांसाशनः स ह जगाम नर्मदातीरं मुनिसिद्धनिषेवितं ५२ विचरन्
 नर्मदातीरे सर्वलोः कनयंकरः अपश्य कंचन मुनिरमंतं प्रियया सह ५३ सु
 धनलेन संतप्तस्तं मुनिसंमुपाद्रवत् जग्राह वातिवेगेन व्याघ्रो मृगश्चिमुमया
 ५४ ब्राह्मणी स्वपतिवीक्ष्य निशाचेरकरस्थितं शिरसं जलिमाधाय प्रोवाच
 नयविह्वला ५५ ब्राह्मण्य ० मोमोक्षत्रियाद्याद्यादत्रादिमां नयविह्वला
 प्राणविप्रदानेन मांसं पूर्णमनोरथां ५६ नाम्ना मित्रसहस्रं द्विविंशसमुद्र
 वः न राक्षसस्ततो नाथां पादिमां विजनेवने ५७ यानारी नर्मदातीरे जीवत्स

नारदीः ५७ विमृतोपमा तथापि बालवैध्वं किं वक्ष्याम्यरिमर्द्धन ५८ नमातापितरोजा
 नेनापि बंधुचक्रं चक्रं पतिश्च परो बंधुः परमं जीवने मम ५९ जावानवेत्य
 खित्वा न धर्मनि यो विना वर्तनं मया त्रैस्वबंधुरहितां बालापत्याजमेव ६०
 कथं जीवापि पतिना हीनास्मिन्वजने वने दुहिता हं जगवता त्राहि मां पति
 दानतः ६१ प्राणदानात्तरं दानं न तत्तं न न विष्पति वदंतीति महाप्राताः प्राण
 दानं कुरुष्व मे ६२ इत्येका सा पपातस्य राक्षसस्य पदद्वये यतिदानेन मां पादि
 च मुनास्मिन् संशयः ६३ इति संप्रार्थ्यमानो विराक्षसो ब्राह्मणं पुत्रं अजस्रय
 सार शिशुव्याघ्रो यथा बलात् ६४ ततो विलप्य बहुधा तस्य पत्नी पतिव्र
 ता पूर्वशापहतं दुष्टं मशयक्रोधिना मुनः ६५ सेपनि सुरता सक्तं यस्माद्विसि
 नवान्बलत् तस्माद्यदारतियासितदा नाशमुपेक्षसि ६६ वास्वै वं ब्राह्मणीकु

पुराः
 ५७

क्षपुनः शापोतरदहो राक्षसचंद्रावने स्नुमन्वहतवान्मनः ६७ सोपि शापद्वयं शु
 चातयादत्तं निशाचरः व्रमन्कः प्राह विसृजन्मुखादंगारसंचयं ६८ दुष्टेक
 स्मात्प्रदत्ता सिव्याशापद्वयं मम एकस्यैवापराधस्य शापस्त्रेकतमोचितः ६९
 यस्माद्विज्ञासि दुष्टाग्नेमयि शापोतरं ततः पिशाचयोनिमच्छेव घातिपुत्रस
 मन्विताः ७० इति ब्राह्मणी सापिशाचचं तदा गता सुधासा सुखरभीमारुरो
 दावत्यसंश्रुत ७१ राक्षसश्च पिशाची चक्रोशं तौ विजने वने जग्मतुर्न महाती
 रेवटं राक्षससेवित ७२ उदासीनं गुरोः कृत्वा राक्षसी तनुमाश्रितः तत्र स्तेदुः
 खबहुलः कच्चिन्नो कविरोधकृत ७३ राक्षसचंद्रावने पिशाची चक्रोशं तौ विजने वने
 उवाच क्रोधबहुलो वटस्थो ब्रह्मराक्षसः ७४ किमर्थं मागतौ त्रीमौ युवां मद्रूप
 धारिणो इदं शौकेन पापेन जातौ तस्मिन् गुमतां ७५ सौदासस्तदेवः शुचात

वृहताः यातेनचयत्रूतंतसर्वकथितंतस्मैपश्वादेवातदुवचद ७६ सौदासः
 धर् कल्वदमहाभागचयावैकिं सतंपुर सरभुमर्मातिस्नेहनतसर्ववत्कुमर्दसि
 ७७ करोतिवंचनांमित्रैयोवाकोवानराधमः सहियापफलंनुक्तेयुगानोको
 दिसप्तसु ७८ नराणांसवदुःखानिहीयंतेमित्रदर्शनात् तस्मान्मित्रेषुमलि
 मान्ननक्तुर्वर्याद्विवनसरा ७९ कल्माखपादेनेक्तकेवढस्त्रोब्रह्मराक्षसः उ
 वाचप्रीतिमायन्नोधर्मवाक्यनिसत्तमा ८० सक्षसउवाच अहमासंपुरा
 विप्रोमागधोवेदपारगः सोमदत्तइतिखातोनाम्नाधर्मपरायणः ८१ प्रम
 त्तोहमहाभागविधयावयसाधनैः उदासीनंगुणोरोक्तचाप्राप्तवानीदृशीद
 शं ८२ नलनामिसुखंकिचिन्निराहारोनिदुःखितः तथापिजसिताविप्राः
 शतशोपसहस्रशः ८३ सुविपासापरोनित्यमंतस्तापेनपंडितः जगन्नास

पुराः
 धर्

कारोनिस्मंसाशनपरायणः ८४ गुर्वदत्तामनुष्याणाराक्षसचरायिनी
 मपैवदष्टासाबांज्ञाधीमान्मकारयेता ८५ कल्माखवाउवाच गुरु
 स्तुकीदृशः प्रोक्तः कस्वयाह्लादितः पुरा सखेवदस्वतसर्वपरंकतूहलंदिमे
 ८६ सोमदत्तउवाच गुरवः संतिबहवः प्रज्याबंधाश्वसादरं तानहंक
 पयिष्यामिभृणुनाममनासखे ८७ अध्येताराश्ववेदानांवेदार्थानांश्वबोध
 काः येचसष्टास्त्रवक्तारोवक्तृधर्माश्वयः सदा ८८ नीतिशास्त्रप्रवक्तारोमंत्र
 व्याख्याक्ततश्वये मंत्राणांवेदवाक्यानांसंदेहछेदनस्तप्या ८९ व्रतानिवदते
 यस्तुजयत्रातातथैवच अन्नदातोपनाताचयस्वक्तृत्वात्निवारयेत ९० श्वसु
 रोमातुलश्वेवजेष्टभ्रातापितातप्या निषेकहीतिकर्मीजिक्ततवाश्वमहीपुने
 ९१ एतेवैगुरुवः प्रोक्ताः केचिन्तपमयातव एतेवंधाश्वज्याश्वनात्रकार्या

नारदी० विचारणा ए३ सोमदत्तउवाच साधुसाधुमहाप्राज्ञयत्प्रहंतदहाम्य
 धर्मे हं अस्माकमतिवेगेनमहश्चेयोजविष्यति ए३ वयंराक्षसजावस्थाःसुसि
 पास्यात्ररात्रिषि गुरुमाहात्म्यनिरतास्ततश्चेयोजविष्यति ए३ एतेसमा
 नपूजाहर्षसर्वदानात्रसंशयः तथापिशृणुवक्ष्यामिश्राणांसारमुत्तमं ए३
 ५ अध्यापकाश्ववेदानांमंत्रम्यारम्याकृतस्तथा पिताचधर्मवक्ताचविशेषगु
 रुवःस्मृता ए३ एतेषामपिभूपालशृणुष्वप्रवरंगुरुं सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञैर्ना
 र्चितंप्रवरामिते ए३ यःपुराणानिवदतिधर्मयुक्तानिपंडितः संसारपासविच्छे
 दकरणानिसत्तमः ए३ देवपूजाहर्षकर्माणिदेवपूजाजनेफलंयोगोपा
 यंचवदतिसगुरुः परमःस्मृतः १०० सर्ववेदार्थसाराणिपुराणिनीतिनिदे
 वताः वदंतिमुनयश्चैवतद्वक्तापरमोगुरुः १०१ यःसंसारार्णवंतर्ह्यमुच्यते

पुराः
 धर्मे

रुतेनरः शृणुयात्पुराणानिइतिशास्त्रेषुनिश्चित १०२ सर्वधर्माणिबक्ष्यंति
 पुराणानिद्विजोत्तमाः तस्माद्विबक्ष्यणिर्ह्यस्तद्वक्तापरमोगुरुः १०३ वेदमा
 सस्तुधर्मात्मावेदशास्त्रविभागस्तत् त्रोटकवान्सर्वधर्मश्चपुराणेषुमहीयतेः
 १०४ तर्कस्तुवादहेतुस्यान्तीतिस्वेदिकसाधनं पुराणानिमहाबुधेइहामु
 र्वार्यदि १०५ यःशृणोतिपुराणानिसततंनक्तिसंयुतः तस्यस्यान्तिर्मला
 कृद्भिन्नपधर्मपरायणा ॥ १०६ यःशृणोतिपुराणानिजक्तिमान्प्रयतःसदा
 अतिनक्तिर्नवेत्तस्यसमस्तसुखदायिनी ७ पुराणश्रवणान्दणंबुद्धिर्ह
 र्मेप्रवर्तते धर्मात्पापानिनश्यंतिज्ञानंशुद्धंचजायते ८ धर्मायकाममोक्षाणां
 येफलायनिलिसवः शृणुयुस्तेमाहात्मानःपुराणानिनसंशयः ए३ अहं बु
 जौतमाख्येनमुनिनाब्रह्मवादिना श्रुतवान्सर्वधर्माश्चगंगातीरेमनोरमे

दहनारः १० पुरणधर्मकपायैस्तेन संबोधितो ह्यहं श्रुतवानसर्वधर्मान्वेते मे कानखि
 ५० लानह ११ कदाचित्तरमेशस्य पूजां कर्तुमहं सखे उपस्थितायापितस्मै प्र
 णामं नम्यकारिषं १२ सत्रुशान्तो महाबुद्धिगौतमस्तेजसां मिधिः मन्त्रोदिता
 निकर्माणिकरोतीति मुदं ययौ १३ यस्त्वं चित्तो मया देवः शिवः सर्वजगद्गुरुः
 गुर्ववज्ञा तं तं पापं राक्षसस्तेमियुस्तुक्तवान् १४ ज्ञानतो ज्ञावापि घृष्टां कुरुते
 बुयः तस्यैवाश्रयप्रणयंति धियोपत्यधनक्रियाः १५ श्रुश्रुषां कुरुते यस्तु मह
 तांसां दशेनरः तस्य संपन्नवेत्ता धी इति प्राहुर्विपश्चितः १६ तेन शोपेन द
 श्यामि ह्यतश्चैव सुधाग्निना मोक्षं कदाहं यामीति न जाने नृप सत्तमः १७ ए
 वं वदति विप्रेऽवरस्वस्मिन्निशाचरे धर्मशास्त्रप्रसंगेन तयोः पापं क्षयं गतं
 १८ एतस्मिन् नंतरप्राप्तः कश्चिद्विप्रोति धार्मिकः कलिं गदेशं संभूतो ना

पुराः
 ५०

म्नागर्ग इति श्रुतः १९ बहनगंगा जलस्कंधे स्नुवनविश्वेश्वरं प्रभु गायन्ता
 मानिनस्यैव समायातोति हर्षिधम्पतं ययुः २० तेन कीर्तितनामानि श्रुत्वा
 रेभ्यः स्थिताः अशक्तास्तं धिजं गंतुमिदमुजुः श्वराक्षसाः २१ राक्षस उ
 वाच अहो न इमहा गैलागनमस्तुभ्यं महात्मने नाम स्मरणमाहात्मात
 राक्षसा अपि हरगाः २२ अस्मान्निर्जहिताः प्रवृत्तिप्राकोटि सदस्रशः
 नाम प्रावरणं विप्ररक्षति चामह नयात् २३ नाम श्रवणमात्रेण राक्षसा
 अपि नो वयं परां शान्तिं समापन्ताः मदि माहोक्तं तस्य किं २४ सर्वपापं
 महाजागरागदिरहितो हि जः उन्निषेकेण पापस्मन पातको ब्रूयात् २५
 हरिसेवां परोक्तवायश्च आत्मानं उतारयेत् स तारयेत्ते सर्वमतिशंसंति सूर
 रयः २६ अपहाय हरेर्नामद्वारं संसारजेषजं आत्मनो लभ्यते मुक्तिके

नारदीः
५९

नोपायेन पंडिताः ३८ लोहोदुपेन प्रतरन्निमज्जत्कदके यथा तथैवाक्तं
तपुणास्तुतारयंतिकथं परं ३९ अहोचरिन्नं महतां सर्वलोकसुखावहं
तथा हि लोकानां प्रदको वै कलानिधिः ३० हविष्यां यानि नीर्यानि पवित्रा
णि द्विजोत्तम तानि सर्वाणि गंगायाः कणस्याप्यसमानि वै ३१ उलसीदल-
संमिश्रमपि सर्वपमात्रं कांगगा जलधुना ते वकुलानामेकविशति ३२ नस्मा
द्भ्रमन्महाभाग सर्वशास्त्रार्थकोविदा गंगा जलप्रदनेन पाघस्मानपापक-
र्त्रिण ३३ इत्यारब्धांतराक्षसास्ते र्गंगामहात्म्यमुत्तमं निशम्य विस्मया वि-
ह्वलवद्विजसत्तमा ३४ एषामपि दृष्टी नक्ति गंगायां लोकमातरि किमुज्ञा
नप्रभावा नो महतां पुण्यशीलिनां ३५ असौ पोमनसाधर्मनिष्ठिस ब्राह्म-
णोत्तमः सर्वभूतहितो नक्तः प्राप्नोति परंपदं ३६ ततो विप्रः कृपाविहो गंगा

पुरांः
५९

जलमनुत्तमं उलसीदलसंमिश्रं तेषुरक्षः स्वसेचयत ३७ राक्षसास्ते न
सिक्तास्ते सर्वेषां पमविदुना विसृज्य राक्षसां नावं मज्जनं देवतोपमाः ३८
ब्राह्मणीपुत्रसंसुक्तां मंदस्तथैव च कोटि सूर्यव्रतिकारामापन्नाविवध-
र्षिताः ३९ शंखचक्रगदाधरो हरि सायमागतौ सुवर्णौ ब्रह्मणोऽस्य कज-
जम्बुहरी मंदिरं ४० सत्रु कः श्लाघपादस्तु निजरूपं समागतः ततोऽपि मन-
सा चिंतो महती मा प्रबो नूतदा ४१ तस्मिन् राजनिदुःखार्ते गूढरूपा सर-
स्वती धर्मरमूलं महाबाकं बभूवो विसत्तमाः ४२ नो नो राजन् महाभाग
न दुःखं गंतुमर्हसि तवापि राज्ञो गंतो महद्व्यो न विष्यति ४३ सक-
र्मधूतपापा ये हरि नक्ति परायणाः प्रयांति नात्र संदेहस्तद्विध्याः परमं प-
दं ४४ सर्वभूतदया युक्तः श्रुतिमात्रप्रवर्तितः प्रयांति परमं सुखा

नारदीः
५२

नंगुरुपूजापारायणः ५५ इतिरितं समाकर्ण्य नारत्नान् पसन्नं मनसा निर्वृ-
तिं प्राप्य स्मास्वगुरोर्वचः ५६ सुवत्तं गंगा च तं विप्रं हरिं चैवातिहर्षितः प्रवृत्तं
च विप्राय सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ५७ न तो न्यस्तं कालिं प्रणम्य विधिवत् द्विजाः
नामानि व्याहरन् विस्रोः स घो वाराणसी ययौ ५८ स च गंगा च यत्नमां संस्था वि-
श्वेश्वरं प्रभुं ब्राह्मणी दत्तमापात्तुमुक्ते मित्रसहो न्यः ५९ परं निर्वृतिमाप-
न्न स्वकं राजमवाप्तवान् अजिषितो वसिष्ठेन नृका नो गान् मनोरमान् ५०
सर्वमंही च संरक्ष्य ततो मोक्षमवाप्तवान् नैतच्चित्रं द्विजश्रेष्ठ विस्रो वाराणसी गु-
णान् ५१ गणनृश्व एव न गंगा पीवा मुक्तो न वेत्तरः सूत उवाच तस्माच्छ-
ण्डं विप्रेन्द्र गंगायामहि मोक्षमः ५२ ब्रह्मविष्णु शिवैर्वापि पारंगतुं न शक्यते
यन्नाम स्मरणा देव महायातक केटिनिः विमुक्तो ब्रह्मसदनं नरोपातिन सं

पुराः
५२

शयः ५३ गंगा गंगेति यन्नाम सत्तदुच्यते यदा तदैव पापनिर्मुक्तो ब्रह्म-
लोके महीयते ५४ यं पठंतीह मध्यायं न त्माश्रयं तिये नराः गंगा स्नान फ-
लं पुण्यं तेषां संजायते ध्रुवं ५५ इति श्री बृहन्नारदीये नवमोऽध्यायः ९
रूपय उवाच विष्णुपदाग्रसंभूतायां गंगे सन्निधायते मुनिनिस्तन्महाभा-
गसूतनो वक्तुमहीसि १ सूत उवाच शृण्वन्मम वचः सर्वं विष्णुध्यानपरा-
रायणः गीतं सनकुमाराय नारदे न महात्मना २ दुपारव्या नं महापुण्यं वद-
तां शृण्वन् तां तथा सर्वपापप्रशमनमपवय्यफलप्रदं ३ आसीद्विश्वदेवा-
नां जनकः कश्यपो द्विजः दक्षात्मजे तस्य ज्ञार्येति श्वाहितरेव च ४ अदि-
ति देवमानासीद्वैत्यानां जननी दितिः तेषां देवासुराः सर्वपरस्परजयेषिणः ५
प्रकाशात्मजपुत्रस्तु श्रीमान्वैरोचरो बलिः स एव राक्षसेन्द्रो नूतबुधुजे मेदि-

नारदीः नामिमां ६ बलेन महता युक्तो बहिर्वैरी चने सुरः विब्रियवसु धामेनी स्वर्गजे
 ५३ उमनोदधे ७ गजाश्वयस्यस्य सुतकोटिलक्षास्तावंतरावाश्वरथामुनीश्वः
 गजेगजेपंचशतीपदाशतीपदातीः किवर्णतेतस्यचमूहिजेऽः ८ अमा
 त्यकोपग्रसरावमीत्यौकुः प्रांडनामाप्यपकोपकर्णः पित्रासमः सैन्यपराक्र
 माभ्यां बालो बलेः पुत्रशताग्रजो नूत ए बलिः सुरानजे उमनाः प्रवृत्तः
 सैन्येन युक्तो महता प्रतस्थे ध्वजांतपत्रैर्गगनांबुशशोस्तरंगविपुटस्मरणं
 प्रकुर्वते १० अवाप्य हवारीपुरं सुरागरीगुरोधदैत्यैर्मगराजगोष्ठैः शुराश्व
 युधायपुरातदैवमेनिर्ययुर्वज्रकेरादयश्च ११ ततः प्रवृत्ते युद्धं घोरं गी
 बाणरक्षसां कल्यांतमेव निघोषदिटिमध्वनसंभ्रमं १२ मुमुचुः शरजा
 लारिषसा देवतागुणे देवाश्च राक्षसानीके संग्रामे संतदासु १३ जहितं

पुराः
 ५३

हस्तुरं निदिभिदिदारयदारय वदतामिति विप्रेद्रामहानघोषः समुद्रतः १४ श
 रविंदुंदुजिनिर्धनैः सिहनादैश्चरक्षसां भाकारैश्चरथानां चवाणकैश्चकारनि
 : स्वने १५ अश्वानां देवितैश्चैव गजानां हृदितैस्तथा टंकारैर्धनुषां पलोकः श
 द्मयोन्नवेत १६ सुरासुरविनिर्मुक्तबाणनिष्येजानलं अकालप्रयमेने
 निरीक्ष्य सकलं जगत् १७ विनोसारच्छत्रौ घदारिण्युन्त नारात्रिच्छादिता
 जलदैरिव १८ त्यक्ता तस्मिन् जन्मे महं घोरे गिरि नत्तिष्ठान सुरारिभिः नरा
 चैश्चूर्णयामास मघवानमेघनिःस्वनः १९ केचि संताडयामासु नार्गेर्नागा
 नरपैरथान अश्वैरश्वान्श्वकेचिद्वगदा २० अश्वके धनं २० परिघैस्ताडिताः के
 चितपे बुभुक्षेणित कर्दमोसे मुः क्राताग्रवः किंचितविमाना मिसमाश्विता
 २१ राक्षसानिहितदिपैर्ये एव तदैव हि देवभावे नावे समापन्ता असुरान

नारदीः समुपावृणु २२ अथ ते राक्षसाः सर्वे तारा मानामरैर्भक्षं सर्व एव समाजगो
 ५४ शस्त्रैर्बहुविधिः सुरान् २३ द्रवदौर्जडिमा तैश्चरवैः परशुतामरैः परि
 धे क्षुरिकाक्षिभ्वकुतैश्चक्रैश्चक्रैः २४ मुञ्चैर्लेरं कुञ्चैश्चैव ताम्र
 लैः पदिशैस्तथाशतसोपलशतघ्नीभिः पाशैश्च उडमुष्टिभिः २५ ज्यूलैः
 कुठागरैः पाशैश्च चक्रकुंतिर्नयंकरैः क्षुद्रपदिशनाराचैः क्षेपणी पाशममुष्ट
 रैः २६ रथाम्बनागपादातिसंकुलो बहधेरणः देवाश्च विविधास्त्राणि राक्ष
 सैः समाक्षिपन् २७ एवमहसहस्राणि मुष्टमासीक्षुदारुणं प्रपरक्षो
 बले हृष्टे परान्नतो दिवौकसः २८ सुरलोकं परित्यज्य सर्वे भीता प्रदुर्दुवुः दे
 वाः स्वर्गं परित्यज्य रक्षोभिः परिशंकिताः नररूपरिच्छिन्ना विचेरु रवनी त्वले
 २९ वैरोचनिस्त्रिभुवनं नारायणपरायणः बुभुजे व्याहते श्वर्यं प्रवृद्धश्रीर्मा

पुराः
 ५४

हाबलः ३० इष्याजयत्तैर्दैत्यैः प्रविष्णुप्रीणनतत्परः इन्द्रं च कुरुत्मा कदि
 कालवन्तयेव च ३१ देवाणां प्रीणनार्थं ययैः क्रियंते द्विजैर्मखाः तेषु यज्ञेषु
 सर्वेषु भुङ्क्ते सराक्षस ३२ अदितिः स्वाति स्वात्मजान् बीक्ष्य देवमाता तदुः
 खिता हृत्पात्रादं वसामीति जगाम हिमवद्विरिः ३३ शक्रस्त्वैश्वर्यमिच्छन्ती
 दैत्यनाचपराजय हरिध्यानपरा नृवातपस्तेति दुःकरं ३४ कचिकालं स
 मासीनातिहृती चततः पर पादेनेकेन तिष्ठतीततः पादाग्रमाप्रतः ३५ किंचि
 कालं फलाहाराततः शीर्णदन्ताशन तातोदकरुद्धन्ति निराहारा क्रमादिभिः
 ३६ सच्चिदानन्दसदो हं ध्यायंत्यात्मानमात्मना दिव्यास्त्राणां सदस्त्रं तपस्ते
 पे सुदुस्तरं ३७ दुरन्तमेतच्छुबातुराक्षसामायनोऽदितिः देवतारूपमास्थाय
 संप्रोचुर्बलिनोदितः ३८ एराक्षस उ किमर्थं तपसे मातः शरीरमति

नारदीः शोबितं यदि जातं तिरश्चां सिमहतदुःखं न विष्यति ३९ त्वजे दंदुःखवदुलं
 ५५ कायशेषणकारणकारणं प्रयाससाध्यं सुकृतं न प्रशंसंति पंडिता ४०
 शरीरयचूतोरक्ष्यं धर्मसाधनतत्परैः ये शरीरमुपेक्ष्यंते ते स्फुरात्मा विद्वा
 तिन ४१ ते तावन्निष्ठशुश्रूषन्पुत्रानस्मान्निखेदयामात्राहीना जनामा तर्मा
 ता एव न संशयः ४२ गावो वापाशवो वापि पत्न्या गावामहीरुदाः न लज्जंते
 सुखं किंचितमात्राहीना मतोपमाः ४३ दरिद्रो वापि रोजो वा देशांतरगतोपि
 वा मातुर्दृष्टी न मात्रेण लज्जते परमं सुखं ४४ अन्ने वा सलिले वापि धन्या
 दौघप्रियास्तु वा कदाचिदिमुखो याति जनो मातरिकोपि ना ४५ यस्वमा
 ता गृहे तास्ति पुरा धर्मपरायणाः साध्वी च स्त्रीपतिप्राणायातव्यं तेनावेव
 नं ४६ धर्माश्च नारायणभक्तिहीना धनं च अस्मोगविवर्जितं चाग्रहाश्च

पुराः
 ५५

भार्यातनयैर्विहीनाः यथा तथा मान् विहीना मर्त्यः ४७ तस्मादेव परित्राहि
 दुःखातीनात्मजांस्तव इत्थं काप्यदिति दैत्यैर्न च चालसमाधितः ४८ ए
 वमुक्ता सुराः सर्वे हरिध्यानपरायणं निरीक्ष्य क्रोधि तास्ते दुर्हं दुर्हं दुर्हं
 मर्नोरथं ४९ कल्यांतमेव निर्वोषाः क्रोधसंरक्तलोचनाः दृष्ट्वा ग्रेरसृज
 वक्रिमददक्काननं क्षणात् ५० अदहकाननं सोऽग्निशतयोजनमायतं
 तेनैव राक्षसादग्धाः सान् जाति किंचन ५१ सैवाच सिंहा जननी सुराणां
 तेन तेनाच्यत सक्तचित्ता संरक्षिता विष्णुसुदर्शनेन नारायणध्यानपराय
 णासा ५२ इति श्रीवृद्धनारदीये दशमोऽध्याय ९० ऋषय उवाच
 अहोचि मिदं प्रोक्तं मस्माकं सुत यच्च या सवक्रिरदिति मुक्ता कथं तान दहं
 णात् ९ वहादितेर्महीसंघं विशेषाम्बर्यकारणं परोपदेशानिरताः सज्ज

नारदीः
५६

नादिमुनीश्वरा २ सुत उवाच विष्णुश्च माहात्म्यं हरिभक्तिरतात्म
ना हरिध्यानपराणां तु कः समर्थः प्रवाचिषुं ३ हरिभक्तिपरो यत्र तत्र त्र
ह्यहरिः शिवः तत्र देवाश्च सिद्धाद्यानि संतिष्ठन्ति सत्तमाः ४ हरिरास्ते म
हाभाग द्रुदयेशां तचेतसां हरिनामपराणां च किमु ध्यानरतात्मनो ५
शिवपूजापरो वापि हरिपूजापरोऽपि वा यत्र तिष्ठति तत्रैव लक्ष्मीः सर्वा
श्वदेवताः ६ यत्र पूजोपरो विध्योस्तत्र वक्त्रिर्न बाधते राजा वा तस्करा वा
विद्याधयश्च न संति हि ७ प्रेताः पिशाचाः कृष्णांशुः ग्रहा बालग्रहास्तथा
डाकिन्यो राक्षसाश्चैव न बाधन्तेऽक्तार्चकं ८ परपीडारता ये तु भूतवैता
लाकादयः न श्यन्ति यत्र सप्रकौ हरिर्लिङ्गार्चते रतः ९ जितेन्द्रियः सर्वदि
तो मण्डविस्मर्चने रतः यत्र तिष्ठति तत्रैव सर्वतीर्थानि देवताः १० निमिषं

पुराः
५६

निमिषां दिवा यत्र तिष्ठति योगिनः तत्रैव सर्वश्रेयांसि तत्तीर्थं न क्षयो बवं ११
यन्नामोच्चारणादेव सर्वं नश्यत्कपद्वयः स्तोत्रैर्वा पाह्णानिर्वाकि शुद्धा
नेन कथ्यते १२ तस्मात्तां बाधते नाग्निदेवताश्चान्ये च सत्तमाः नश्यन्ति सर्व
दुःखानि हरिस्मरणमात्रतः १३ ततः प्रसवदनः पद्मपत्रायतेक्षणः प्रा
दुरासीत् समीपेऽस्याः शंखचक्रादिभिर्हरिः १४ इषडासस्फुरद्देत प्रजा
नासितदिऽनुरवः स्मृशानकरेण पुण्येन प्रादकश्यपवध्नतां १५ श्रीम
गवानुवाच देवमाताः प्रसन्नोस्मितपसाराधितस्त्वया चिरं श्रान्तासि
भाङ्गते न विष्यति न संशयः १६ वरं वदयद्वास्यामि यत्तेन सिरोचते माने
र्न देमहाभाग ध्रुवं श्रेयो न विष्यति १७ इत्थं कादेवं माता सा देवदेवेन च
क्रिणा बुद्धावप्रणिपत्येनं सर्वलोकसुरवावहं १८ आदिति उवाच

नारदीः नमस्तेदेवदेवेश सर्वव्यापिन नृजनाईन सचादिगुणनेदेन लोकव्यापार
 ५७ कारण १९ नमस्तेबहुरूपाय नीरूपाय महात्मने सर्वैकरूपरूपाय नि
 गुणाय गुणात्मने २० नमस्तेलोकनाथाय परमज्ञानरूपिणे सप्रकृतजन
 वाश्यत्यशीलिते संगतात्मने २१ यस्यावताररूपाणि अर्चयंति मुनिश्च
 राः तं मादिपुरुषं देवं नमामीत्यर्थं सिद्धये २२ येन जानति श्रुतयो येन जा
 नंति सूयः तं नमामि जगद्धेनुं रमयि नंतममायिनं २३ यस्यावलोकने
 चित्रं मायाप्रज्ञावकारणं जगद्रूपं जगद्धेनुतं वंदे सर्ववन्दितं २४ यस्याहं
 बुजकिं जल्लसेवारं जितमस्तका अवाह्यः परमांसिद्धितं वंदे पद्मजाध
 वं २५ श्रुतयोऽपि न जानंति महिमानं तु यद्गुरोः अत्मा सन्तं च नक्तो ना
 तं वंदे नक्तसंगितं २६ यो देवस्तत्कसंगानां करुणार्णवः करोति घातम्

पुराः
 ५७

संगतं वंदे संगविवर्जितं २७ यत्तेश्वरं यत्तनुजं यत्तकर्मसुनिहितं नमामि
 यत्तफलदं यत्तकर्मप्रबोधकं २८ अजानिलोपि पापत्मा यन्नामोच्चारण
 दनु प्राप्नोति परमं ध्याम तं वंदे लोकसाक्षिणं २९ हरिरूपी महादे
 वः शिवरूपी जनार्दन इति लोकस्य तेनायस्तं नमामि जगद्गुरुं ३० ब्रह्मा
 चाभुपिये देवा यन्मायापाशयन्त्रिताः न जानति परं नावंतं वंदे सर्वना
 यकं ३१ हृत्पद्मनिलयो ज्ञानां हरिण इव जातियः प्रमाणातीतस
 ज्ञावंतः वंदे ज्ञानसाक्षिणं ३२ यन्मुखं द्वापणो जातो बाहुभ्यां क्षत्रि
 योऽतथैव चोत्तरो वैश्यः पश्चांश्रयोऽपि जायत ३३ मनसश्चंद्रमा जातो
 जातसूर्यश्च चक्षुषः मुखं दिदृश्वान्निश्चवाणा द्वा सु रजायत ३४ रू
 पजुः सामरूपाय सप्तस्वरगतो त्मनो बडंगरूपिणे तुभ्यो नमो नमः

नारदीः
५६

३५ चमिदः पवनः सोमस्वामी शानस्वमेकतः चमनिनिशीति श्रैववरुणस्वदि
वाकरः ३६ देवाश्च स्वावराश्चैव पिशाचाश्चैव राक्षसाः गिरयः सिद्धगंधर्वा
नद्यो नृमिश्रसागराः ३७ वमेव जगतामीशो यन्तास्वस्ति परस्परः चतुप
मखितं देवतस्मान्ति तं नमोस्तुते ३८ अनाथनाथ सर्वतन्त्रादिवेदं वि
ग्रह रक्षोनिर्वाधिना नृपुत्रान् मम पाहि जनार्दन ३९ इति स्तुवा देवंध्या
त्री देवं नचापुनः पुनः उवाच प्रोजतिर्नृवाहर्षाश्चुक्षालितस्तनी ४० आ
दितिरुवाच अनुग्राह्यास्मि देवेश यदिसर्वादि कारण अकंठकश्रियं
दिहि मश्रुतानां दिवौकसां ४१ अतर्यामि नृजगत्तु सर्वतपरमेश्वर अ
ज्ञातं किं वाया देव किं मां मोयसि प्रजो ४२ तथापि तव वक्ष्यामि यन्मे मनसि
रोचते हथापुत्रास्मि देवेश रक्षोनिः परिपीडिता ४३ तानहि सिन्धुमिच्छा

पुंराः
५६

मिमश्रुतादिति जातयः तान् घृहचाश्रियं देहि मश्रुतायेति चाब्रवीत् ४४ इत्य
क्तौ देव देवस्तु पुनः प्रीतिमुपागतः उवाच हर्षयन् स्वामी समा लिंगम होसवात्
४५ श्रीनगवानुवाच प्रीतोस्मि देवि नन्दते न विष्यामि सुतस्तव यतसपत्ति
पुत्रेष्वपि वा श्रत्यशीलिनी ४६ चयात्रयत्र तन्त्रं पठंति नुविमानवाः तेषां पुत्रा
धनं संपन्नहीयंते कदाचन ४७ स्वात्मजे वा न्यपुत्रे वा यः समवेन वर्तते तत
स्य पुत्रशोकः स्यात् इत्याह नागवानह्रिः ४८ दितिरुवाच नाहं वोढुं क्षमा
देव चामाघं परुषं प्रभुं अजां डकोटि साहस्रं रोमिरोमि तवावयय ४९ यस्य
भावं न जानंति श्रुतयः सर्वदेवताः नमहं देव देव शं धारया मिकयं नो प्र
५० अणोणीयां समजं परासरतरं प्रभु धारया मिकयं देव चामहं ५१
महापातकयुक्तोऽपि यन्तामस्मृतिमात्रतः नरो विमुक्तिं देवेश तं कथं धारया

नारदीः ५२ सुतञ्वाच तयोक्तं वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः दत्तामयं दे
 ५२ वमाञ्जुरिदं च न ब्रवीत ५३ सत्यमुक्तं महात्तामये च यानां सत्रसंशयः तथापि
 शृणु वक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतरं शुभे ५४ रागद्वेषविहिता ये मद्रक्ता मत्परायणाः
 ब्रह्मं तिस्रस्ततं ते मां गता सूया अहं भिकाः ५५ परोपतापविमुखाः शिवार्च
 नपरायणाः सकृथाश्रवणासक्ता ब्रह्मं तिस्रस्ततं हि मां ५६ पतिव्रताः पतिप्रा
 णाः पतिभक्तिपरायणाः ब्रह्मं तिस्रस्ततं बाले स्त्रियोऽपि सक्तस्तमसराः ५७
 मातापित्रोश्च श्रुपुगुरुभक्तेऽपि प्रियः हितं नृणां स्रष्टा नो यः समावहति
 वसर्वदा ५८ सकृथाश्रवणे सक्ता योऽतिशुश्रूरे वचस्वाश्रवमचोरनिरतः
 समावहतिः ५९ पुण्यतीर्थरत्नानि त्वंसंश्रितिरतास्तथा लोकानुग्रहशी
 लाश्च ब्रह्मं तिस्रस्ततं हि मां ६० परोपकारनिरताः मरुद्व्यपरदुर्वाः नपुस

पुराः
५९

काः परस्त्रीषु ब्रह्मं तिस्रस्ततं हि मां ६१ उलस्युपासनरताः सदानामपरायणाः
 गोरक्षणरता ये तु ब्रह्मं तिस्रस्ततं हि मां ६२ प्रतिग्रहविहीना ये परान्नविमु
 र्वास्तथा अन्योदकप्रदातारो ब्रह्मं तिस्रस्ततं हि मां ६३ चन्द्रदेवि पतिप्राणा
 साधुभूतहिते रता संश्रय्य पुत्रभावं ते नाशयाम्परि संकुलं ६४ इत्युक्त्वा
 देवेशो ह्यपतिदेवमातरं दत्तकं गतां मां जानन्नयं च तिरोदधे ६५ सापि सं
 कुलमनसा देवसूदक्षनं दिनी प्रणम्य कमलाकांतं पुनः स्वस्थानमन्वगात्
 ६६ ततोऽदितिर्दक्षस्युता प्रतीता लोकवंदिता असूत समये पुत्रां सर्वलोक
 श्रियो ज्वलेत् ६७ शंखचक्रधरं शान्तं चंद्रमंडलं मध्यगं सुधूपकलशदध
 न्नकरं वामतः संज्ञितं ६८ सहस्रादित्यसंकाशं याकोशकमलेक्षणं सर्वा
 सरणसंसुक्तं पीतांबरधरं हरिः ६९ स्तुत्यं मुनिगणैः सुक्तं सर्वलोकैकनायकं

नारदीः आविर्भूतं हरिं तावाकश्यपोद्वर्षसंभ्रमः ७० प्रणम्ये प्रोज्जलिर्भूत्वा स्तोत्रसंभु
 ६० पचक्रमे कश्यपववाच नमोनमस्तेः खिलकारणाय नमोनमस्तेः खिल
 पालनाय नमोनमस्ते मरनाथकाय नमो देवविनाशकाय ७१ नमोनमो
 मक्तननप्रियाय नमोनमः संजुनरंजिताय नमोनमो दुर्जननाशकाय नमो
 स्तुतस्मै जगदीश्वराय ७२ नमोनमः कारणवामनाय नारायणायामितवि
 क्रमाय श्रीशार्ङ्गकासिगदाधराय नमो स्तुतस्मै पुरुषोत्तमाय ७३ नमः य
 योराशिनिवासनाय नमो स्तुतस्मै रुक्मलस्थिताया नमो स्तुतस्मै सूर्योद्यमित
 प्रभाय नमोनमः पुण्यकथागताय ७४ नमोनमोः कैदुविलोचनाय नमो
 स्तुते यज्ञफलप्रदाय नमो स्तुतस्मै गविराजिताय नमो स्तुते सज्जनवध्न
 भाय ७५ नमोजगत्कारणकारणाय नमो स्तुतस्मै दिविवर्जिताय न

पुराः
 ६०

मो स्तुते दिव्यसुखप्रदाय नमोनमो पद्मपाठकमनोगताय ७६ नमोनमस्ते
 तमनाशनाय नमो स्तुते मंदरधारकाय नमो स्तुते यज्ञवराहनाम्ने नमो हि
 रण्यारव्यविदारकाय ७७ नमो स्तुते वामनरूपभाजे नमो स्तुते क्षत्रकुल
 तकाय नमो स्तुते रावणमर्दनाय नमो स्तुते नंदं स्तुताय गताय ७८ नम
 स्ते कमलाकांत नमस्ते सुखदायिने स्मृतां हिनाशने बुभुक्षं यो मूयो नमनमः
 ७९ मं इदं वामनस्तोत्रं त्रिसंध्यासु पठेन्नरः धनारोग्यान् संतो नैस्तस्य
 नित्योऽश्वमेधवेत् ८० इति स्तुतः स देवेशो वामनो लोकपारवनः उवाच
 प्रहसनबुद्धिर्वर्द्धय न कश्यपस्य स ८१ श्रीभगवानुवाच तात बुद्धिः
 स्मिन्मद्विषयि सुखं विष्णुसुखं विष्णुसुखं विष्णुसुखं विष्णुसुखं विष्णुसुखं
 ८२ अहं जन्मद्वये वैवंसुवयोः पुत्रतां गतः अस्मिन् जन्मन्यपि तया साध

बृहन्नारः याम्यसुरं ८३ अत्रांतरेवलिहैतोदाईसत्रंमहामुखं आरोमेगुरुणामु
 ६९ तः कायेनचमुनीश्वरै ८४ तस्मिन्तयत्तेमहाहतेविस्मृतसमन्वितः
 हविःस्वीकरणाथरुविभिर्ब्रह्मवादिभिः ८५ प्रहृष्टैश्चयैर्देवस्यवर्त्तमा
 नेमहाकृतौ वामनारव्योमहाविस्मुराजगामबलेमखं ८६ स्मितेनमोह
 यन्लोकं वामनोभक्तवत्सलः बलेः प्रत्यक्षतागवाहवि भोक्तिमिवाययौ
 ८७ दुर्हतोवासुहृत्तोवाजडोवापंडितोपिवा भक्तिमुक्तोभवेत्तस्यसदासन्नि
 हितोहरिः ८८ आयातं वामनं दृष्ट्वा कृषयो ज्ञानं च क्षुणः साक्षान्नारायणं दे
 वं मुवं मुपं सुव्रतं त्रिवादिनः ८९ एतत्तत्ताचादैत्यगुरुरेकांते बलिमब्रवीत्
 स्वसारमविचायैव खलाः कार्याणि कुर्वन् ९० भार्यवत्तवाच भोमोदैत्य
 पतेसौम्यपदं तव श्रियं विस्मृत्वा मनोरूपेण अदितेः पुत्रतां गतः ९१

युंरंः
 ६९

तवाध्वरं स आयाति द्वयातस्यासुरेश्वरनकिचि दपि दातव्यं न्तं शृणु पंडितः
 ९२ आत्मबुधिः सुखकरी गुरुबुद्धिर्विशेषतः परबुद्धिर्विनाशाय स्त्री
 बुद्धिः प्रलयकरी ९३ शत्रूणांहितं तच्च स्तु संहतं व्यविशेषतः सहाना
 शमायातो किं कार्यं साध्यते वद ९४ बलिरुवाच एवं गुरो न वक्तुं
 व्यधर्ममार्गविरोधतः यथा दत्ते स्वयं विष्णुः किमस्मादधिकं वरं ९५ कु
 र्वति विदुषो यज्ञानविष्णुशीणनकारणात् सचेत्साक्षाद्बलिमेगीमन्नः को
 दम्यधिको भुवि ९६ हरिदैत्यापि यकिंचित् दीयते बलिवे गुरो तदेव पर
 मं दानं दत्तं भवति चाक्षयं ९७ स्मृतोपि परया मत्तपुनाति पुरुषोत्तमः
 येन केनाप्यर्चितं ददाति परमां गति ९८ हरिर्हरति पापानि दुष्टानि
 तैरपि स्मृतः अनिष्ठयापि संस्पृष्टा दहते वदित्वा वकः ९९ जिह्वाग्रे

नारदीः वसतेयस्य हरिरित्यक्षरद्वयं विष्णुलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं १०० गो
 ६२ विदितिसदाध्याये घसुरागादिवर्जितः स याति विष्णुमुवनमिति प्राहुर्मनीषि
 ण १०१ अग्नौ वा ज्ञास्यणे वापि हूयते यद् विरुहो हरिः फक्ता महाभागेन वि
 स्मयः प्रसीदति २ अहं तु हरि उष्ट्वप्यं करोम्यधरमुत्तमं स्वयमायाति चेद्विष्णुः
 कृतार्थी स्मिन् संशयः ३ एवं वदति दैत्यं इति स्मृत्वा मनोरूपं धृक् प्रविवेश
 धरगहं कुतव क्रिमनोरमं ध सुत उवाच विस्मयेः स्मै जगद्व्याप्य दत्वा
 विधि वदति लिः रोमांचिततनुम चाहर्षाश्चिनयनोऽब्रवीत् ५ बलिरुवाच
 अधमे सफलं जन्म अधमे सफलं मुखः जीवितं सफलं मेऽध्य कृतार्थी स्मि
 न संशयः ६ अमोघा मृतहृत्सि माया ताति दुर्लभा बदागमनमात्रेण घन
 या सोमहो शवः ७ एते च रूपयः सर्वे कृतार्थानां संशयः येऽप्ययं

पुराः
 ६२

पस्तप्रतद्व्यं सफलं प्रप्नो ८ कृतार्थीः स्मिन् कृतार्थीः स्मिन् कृतार्थीः स्मिन्
 संशयः तस्मात्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः ए च दत्तया वदति
 योगं साधयामीति मनः अत्कत्साह समायुक्तं समाप्ताय यमां प्रप्नो १०
 इत्युक्ते दीक्षिते तस्मिन् प्रदत्तं नृवामनो ब्रवीत् देहि मे तपसि स्थाब्धं फलं
 त्रिपदं संमितां ११ एतच्छुचा बलिप्रदराज्यं याचितवान् हि ग्रामं वानगरं
 वापि धनं वा किं तत्तं च पा १२ तन्निशाम्य बलिप्राह विष्णुः कपटवेषधक्
 आसन्नभक्तुराजस्य वै मंहीदन्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते १३ सत्यान्नेमिदा
 तायः सर्वदानफलं लभेत् १४ मिदाता समो नान्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते
 २४ द्विजस्य वृत्तिहीनस्य यः प्रदद्यात् मंहीदन्वा तस्मात्पुण्यफलं वक्तुं ना
 दमवृत्तैरपि २५ सक्तस्य देवपूजा सुवृत्तिहीनस्य दैत्यस्य स्वयामही

नारदीः दद्यात्सविष्णुनां त्रसंशयः २६ इत्युगो धूमवरीप्रागवक्षादिसंयु रष्वीप्रदीय
 ६३ तेयेन सविष्णुः ना० २७ इति हीनस्य विप्रस्य दरिद्रस्य कुटुंबिनः स्वस्याम्
 पिमहीदवा विष्णो सा पुज्यमश्रुते २८ सक्तस्य देवपूजासु विप्रस्याठ किका
 मही दवा लफाति गंगायां त्रिस्तानजं फलं २९ विप्रस्य हति हीनस्य स
 दाचाररतस्य च ज्ञेयिकां दृष्टिं वीदवा यत्फलं भते शृणु ३० गंगातीरे स्व
 मे धानां शतानि विधिवन्नरः कृत्वा तलमाप्नोति तदाप्नोति महत्फलं ३१
 ददाति खारिकां फूमिद रिद्राय हि जाययः तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि वदतस्तानि
 श्रामय ३२ अश्वमेधसहस्राणि वार्जय शतानि च विधाय जाक्रवीती
 रेयत्फलं लभते ध्रुवं ३३ फूमिदानं महादानमतिदानं प्रकीर्तितं सर्वपा
 पप्रशमनमपवर्गफलप्रदं ३४ इति हासमि वक्ष्ये शृणु देव भूतेश्वर

पुराः
 ६३

यच्छुवाभ्यदयासु क्रोफूमिदानफलं लभेत ३५ आसीत पुरा हि जवरो ब्राह्मक
 ल्ये महामतिः दरिद्रो हति हीनश्च नाम्ना भद्रमतिर्बली ३६ सुचानि सर्वश
 स्त्राणितेन वेदविदा बले श्रुतानि च पुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ३७
 अभवं फस्य षट्पत्र्यः श्रुता सिंधुर्यशो बली कामिनी मालिनी चैव शोभा च
 ति प्रकीर्तिताः ३८ आसु पत्नीषु तस्यासन च चारि श्रुतद्वयं पुत्रणाम
 सुरश्रेष्ठसर्वे नित्यं बुभुक्षिताः ३९ अकिंचनो भद्रमतिः सुधातीनात्म
 जानप्रियाः पश्यन् स्वयं क्षधार्तश्च ब्रिलपापा कुलेन्द्रियः ४० द्विजन्म
 काग्रहितं धिजन्म धनवर्जितं धिजन्म धर्मरहितं धिजन्मातिथ्य
 वर्जितं ४१ द्विजन्माचाररहितं जन्म धिग्मानवर्जितं धिगजन्म यद्वा
 नित्यं धिजन्म सुखवर्जितं ४२ द्विजन्म बंधु रहितं धिजन्म रव्यानि

नारदाः वर्जितं नरस्यबद्धपत्यस्यधिजन्मैश्वर्यवर्जितं ४३ अहोगुणाः सौम्य
 ६४ तावविद्वत्ताजन्मसंक्रले दरिद्रां बुधिमन्स्यसर्वमेतन्नशोभते ४४
 प्रियाः पुत्राश्वयौत्राश्वेबाधवाभ्रातरस्तथा शिष्याश्वसर्वे मनुजास्त्यंजंते
 श्वर्यवर्जितं ४५ चंद्रलोवादिजोवापिमाग्नवानेव पूज्यते दरिद्रः पुरुषो
 लोकेशवध्नोकनिदितः ४६ अहोसंपन्नमायुक्तो निहुरीवाप्यनिहुरी
 गुणहीनोपि गुणवानमूर्खो वापि संपदितः ४७ निहुरीवागुणी नित्य
 धर्महीनोपि वानरः एश्वर्यगुणयुक्तश्चेत्सज्जन एव न संशयः ४८ अ
 होदरिद्रतादुःखं तत्राप्याशातिदुःखदा आशाभिक्षता पुरुषः दुःखम
 श्रुवते क्षयं ४९ आशायादासायेदासास्तेदासाः सर्वलोकस्य आशा
 दासीयेषां तेषां दासायते लोकः मानो हि महती लोके धनस्य क्षयमुच्यते

पुराः
 ६४

तदेवाशारय रिपुणाः हो प्रणहं दरिद्रिताः ५१ सर्वशास्त्रार्थवज्ञोपि दरि
 द्रो भ्रातिमूर्खवत अकिंचनमहायास्तानां कोविमोचकः ५२ अहो दुः
 खमहादुःखं दरिद्रता तत्रापि पुत्रभार्याणां बाहुव्यमतिदुःखदं ५३
 एवमुक्तामदमतिः सर्वशास्त्रार्थयागगः अत्येश्वर्यप्रदं धर्ममनसा चितयते
 दा ५४ फलमिदानं विनिश्चित्य सवदानोत्तमोत्तमाद्राकं प परमधर्मं सर्व
 कामफलप्रदं ५५ दाननामुत्तमं दानं परिकीर्तितं यद्वा समवाप्नोति य
 वदिहैतमं नरः ५६ इति निश्चित्य मतिमान् धारो मद्रमतिर्बली कौश
 बीनामनगरी कलत्रसहितौ ययौ ५७ सुवेषां नाम विप्रेन्द्रसर्वेश्वर्यसमा
 न्वितं गवायाचितवान् फलमिदं हस्तायतां बले ५८ सुवेषो धर्मनिरतः
 स्तनिरीक्ष्य कुदुबिनं मनसा प्रीतिमापन्नः समभ्यर्च्य दमब्रवीत ५९

नारदीः शताथेहिंभद्रमतेसफलंममजन्मच मन्त्रुलं चानवं ज्ञातमनुग्राहोःस्मि
 ६५ तेयतः ६० इत्युक्तातंसमभ्यर्च्यसुबोधो धर्मतत्परः पंचहस्तप्रमाणं
 ददौ तस्मै महामतिः ६१ अथ वीर्वेष्टी वीपुण्याहोपिवीविस्नुयालित्ता ए
 पिव्यास्तुप्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ६२ मंत्रेणानि न देत्येव सुबोध
 स्तं दिनेश्वरं विस्नुबुद्ध्या समभ्यर्च्यतावन्ती एषिवीरदौ ६३ सोपि भद्रम
 तिविप्रोधीमतां याचितानुवं हतवान् हरिभक्त्या यशोत्रियायकुंदुबिने ६
 ४ सुबोधो भूमिदामेन कोटिवंशसमान्वितः प्रपेदे विस्नुभवनं यत्र गवा
 नश्चोचति ६५ तभद्रमतिश्चापियतः प्रार्थितवानश्रियं स्थितवान् विस्नु
 भवने सदुःखो युगायुतं ६६ तथैव ब्रह्मसदने स्थित्वा युगशतायुतां रेदु
 पदं समासाद्य स्थितवान् कल्पपंचसु ६७ ततो भुवं समाधसर्वैश्वर्यसमा

पुंराः
 ६५

न्वितः जातिस्मरो महाभागो बुभुजे भोगमुत्तमं ६८ ततो भद्रमतिर्दे
 त्यनिष्कामी विस्नुतत्परः एषिवीरद्विहीनानां ब्राह्मणानां प्रदत्तवान्
 ६९ तस्य विस्नुः प्रसन्नात्मा दैवैश्वर्यमनुत्तमं कोटिवंशं ग्रमे तस्य ददौ
 मोक्षमनुत्तमं ७० स्मादैव्यपते मघं सर्वधर्मयरायण तपश्चरिष्ये मो
 क्षाय देहि मे त्रिपदां मही ७१ वैरोचनस्ततो हृष्टकलशजलपूरितं आ
 ददे एषिवीरां कुर्वन् नौ वामनस्य सः ७२ विस्नुः सर्वगतो ज्ञात्वा जातधा
 रा विरोधिनं काव्यं हस्तस्थ दत्ताय ततश्चारे संन्यवेदयत ७३ दर्भाग्रेषू
 न्महाशस्त्रं रविकोटि समग्रं प्रभं प्रमोद्य ब्राह्मणं स्रग्वं काव्याक्षि ग्रासलोलु
 पं ७४ आः पापमार्गं वसुराजं सुराकेन चक्षुषा यश्चोति व्यादिदेशे वद
 भाग्रं शस्त्रसंनिभं ७५ बलिर्देहौ महाविस्मार्महं द्विपदसंमिता वदधे

६६ इह नदीः सोपिविश्वात्माऽप्राब्रह्मभवनेतरा ७६ अमिमीतमहीद्वारभ्यं पञ्चावि
 श्वतनुर्हरिः सञ्जाब्रह्मकोटाङ्गां तं पदासेनामितधुमः ७७ पदंगुहाय
 निर्निन्नोत्रह्योडोविनिरेक्किध्यातत्तद्वरावाद्यसलिलं बहुधारं समा
 गतं ७८ धौताविष्णुपदं नोयं निर्मलं लोकपावेनं अजोडं ब्राह्मनिलयं धा
 रा रूपमं वर्त्तत ७९ तज्जलपावनं श्रेष्ठं ब्रह्मादीन्यावयन् सुरान् सं
 सेवितं सप्तर्षिभिः पतितं मेरुमूर्धनि ८० एतत्तद्दृष्ट्वा द्रुतकर्म ब्रह्माघोरे
 वलागणः कृषयो मनवश्चैव अस्तु वन्द्यं सर्वसंज्ञमोः ८१ ब्रह्माघात
 ०॥ नमः परेशाय परात्मरूपिणे पराया पररूपधारिणे ब्रह्माने ब्रह्मरतात्म
 बुधये नमो सते व्याहृतकर्मशीलिने ८२ परेशाय रमानंद परात्मन प
 रमात्यर सर्वात्मने जगन्नुत्तरे प्रमाणातीतते नमः ८३ विश्वतश्च सु

पुराः

६६

षेडुभ्यं विश्वतो ब्राह्मणनमः विश्वतश्चिरसेडुभ्यं विश्वतो गतये नमः ८४
 एवमुतो महाविष्णु ब्रह्मादीनां दिवौकसा द्वास्वस्वपदं तेषां हसनयं
 ददौ ८५ विरोचनात्मजं देत्यं बंधयामासमाधवः दहौरसातलं नस्यनि
 वासं जोगसंयुत ८६ कृषकृवाच रसातले महाविष्णुर्विरोचनस्तु
 तस्य वै किं नो ज्यं कल्पयामासाघोरे सर्वनयाकुले ८६ सूतकृवाच
 जमंत्रतो हविर्यत्तु कृत्यते जातवेदसि अपात्रे दीयते यथा तद्धोरं जोगसा
 धनं ८७ कुतं हविष्ठाचिना दत्तं सकर्मयन्तं तत्सर्वं तत्र जोगार्हधैम
 धः पातकप्रहं ८८ एव रसातलां विष्णुर्बलीड्यदत्तवान् राक्षसाणां
 च सर्वेषां हराणां नाकमुत्तमं ८९ अर्धमानो मरुगणैः स्तूयमानो
 महर्षिभिः गधर्वैर्गीयमानस्तु पुनर्वा निनतांगतः ९० एतत्तद्दृष्ट्वा मह

नारदीः कर्ममुनयो ब्रह्मवादिनः परस्परस्मितमुखाः प्रणेसुः पुरुषोत्तमं ॥ १ ॥ सर्व
 भूतात्मको विष्णुर्वा मनवमुषागतः मोहयन् नखिलं लोकं प्रलं लोकं प्रयदेत
 पसेवतं ॥ २ ॥ एवं प्रजावासा देवी गंगा विष्णुपदोद्भव यस्याः स्मरणमात्रेण
 मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३ ॥ गंगा गंगेनियो ब्रूयाद्यो जनानां शतैरपि सर्वपाप
 विनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ४ ॥ यः पठेद्दिदमध्यायं शुणुयाद्दसमाहि
 तः देवालयेषा च ये द्वा सोऽश्वमेव सहस्रकृत ॥ ५ ॥ समाहितमना ये उवा
 रव्या नं कुर्वन्ते नराः न ते वा सुनरा वृत्तिर्न गविष्ठोऽपि सादतः ॥ ६ ॥ इति
 श्री बृहन्तारदीये एकादशोऽध्यायः ११ कृषय उवाच दं नामैतिका पुनः
 स्प देवानि दानकालश्च कीदृशः केन च प्रतिगृहीयात् सूत नो वक्तुमर्ह
 सि १ सूत उवाच सर्वेषामेव स्यान्ना ब्राह्मणैः परमो गुरुः तस्य ह

नानि देवानि सतारयति पंडिताः २ ब्राह्मणप्रतिगृहीया सर्वत्र प्रीतिवर्जित
 न कदा विकृत्रविशौ प्रतिग्रहयौ भवेताः ३ चंडस्य पुत्रहीनस्य दम्भाचार
 रतस्य बविद विद्वेषिणश्चैव दत्तं भवति निफलं ४ वैदविद्वेषिणश्चैव वि
 द्विजविद्वेषिणा तथा स्वकर्मत्यागिनश्चापि दत्तं भवति निःफलं ५
 परदाररतस्यापि परद्रव्यरतस्य च नक्षत्रपाठकस्यापि दत्तं भवति निःफलं
 ६ अरूपाविष्टमनसः कृतघ्नाः स्पृचमायिनः अयाजकस्यापि दत्तं भ
 वति निःफलं ७ नित्यं याज्यापरस्यापि हिंसकस्य खालस्य च रसविक्रयि
 णश्चैव वेदविक्रयिणस्तथा ८ स्मृतिविक्रयिणश्चापि धर्मविक्रयिणस्त
 या परोपतापशीलस्य दत्तं भवति निःफलं ९ गानेन जीविकायस्य हि
 जस्य अपि भवेद्यदितस्य दानं न दत्तं व्यंति स्मृत्यनुशासनं १० ये केचि

नारदीः तयापनिरताः निदिताः सुजनैः सदा न तेभ्यः प्रतिगृहीयन्नादेयं चापि किंचन
 ६८ ११ सक्रमेतिरताये ह श्रोत्रियादिताग्रये हतिहीनायावेदेयं हरिप्रयुक्तं
 विने १२ देवपूजासुसक्तस्य सकथाश्रवणे तथादियं प्रयत्नतो विप्रादिरिदं
 स्पविशेषतः १३ इति श्रीहृदन्तारदीये द्वादशोऽध्यायः १२ ऋषयः
 ऊचुः कथं विजातवान् सूतमहाराजो मगीरथः गंगायाः शुभमाहा-
 त्म्यं कथं जानीतवान् पुरा १ सूत उवाच सम्प्रकथयसि तावद्विपु-
 ष्मा कं द्विजसत्तमाः यदुगमहिमा सक्ताः प्रयांति परमागतिः २ शृणु
 धर्मपथः सर्वेभ्यः देवैर्न मेहात्मना सनत्कुमारयुनये गीतं यत्पुण्यसा-
 धनं ३ यद्युचापुण्यमारब्धवानं सर्वपापप्रणाशनं ब्रह्महृद्भिर्माप्नोती-
 त्याह स गवन्मुनिः ४ कथं जानीतवान् गंगासागरो यो जानीरथः

पुराः
 ६८

येन प्रणोदितो यासीत् सर्वकथयामिव ५ मगीरथो महाराज सागराच्च
 यसंभवः शशाङ्गपि वीमेता सप्तद्वीपां स सागरां इ सर्वधर्मरतो नित्यं सुस-
 क्षः सर्वधर्मवित् सत्यव्रतो महाभागे यां जज्ञुः कोविचक्षणः ७ कंदर्पस-
 दशोरूपे सोमवन्धियदर्शनः प्राप्तेयादिसमो धैर्ये धर्मधर्मसमो नृप ८
 सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वशास्त्रार्थपारगः सर्वसंपन्नमायुक्तः सर्वानंद-
 करो नृप ९ अतिप्रियप्रयतो नित्यं वासुदेवा सुदेवार्चनरेतः पराक्रमी
 गुणनिधिर्मेघः प्राणिहितैरतः १० एवं बहूगुणनिधिराजानं तमगीरथं
 धर्मराजो महाप्राणः कदाचित् द्रुमागतः ११ समागतं धर्मराजमर्हण-
 मिर्भगीरथः यथोचितामिरुधमनामक्षितिमंडले १२ कृतातिष्ठाक्रि-
 यं कालं कृतासनपरिग्रहं उवाच प्रांजलिर्भूत्वा विनयेन मगीरथः १३

नारदीः भगीरथ उवाच कृतार्थोस्मि महाभाग सर्वतर्ककोविः उपसन्तु सम
 ६७ योस्मि कथं देवस्य मानुषः १४ इत्थं संसारं वीरं प्रहसन् दृष्ट्वा त्म
 जः कृपया परया विस्मौर्वाक्यमेतदुवाच १५ धर्मराज उवाच राज
 न्धर्मविदोऽप्येकप्रसिद्धोऽसि जगत्त्रयो विधिमाद्रुमायातं धर्मसंचान्तपो
 त्तमं १६ सन्मार्गतिरतां मर्त्यं सर्वभूतहितरेतं १७ इदं मिच्छेति विबुध उ
 क्तं गुणलोचनः १७ कर्त्तिनीतिश्च संपत्तिर्वर्त्तते यत्र भूपते वासकं
 क्रियते तत्रैव संतः सर्वे च देवताः १८ उप हो राज न महाभाग शोभनं
 चरितं तव सर्वभूतहितैषि कृमादृशमपि दुर्लभं १९ इत्थं लोके व
 ते धर्मोऽप्रणिपत्य भगीरथः प्रोवाच विनयात्सुःसूती वदतां वरः
 २० भगीरथ उवाच भागवानसर्वधर्मज्ञ समदर्शन सुरेश्वर कृप

पुराः
 ६७

या परया विज्ञेयं लोमिव दस्वमे २१ धर्माः कीदृशविधाः प्रोक्ता के लोका
 धर्मशीलिनां कियं त्योपतनाः प्रोक्ताः केषां ताः परिकर्त्तिता २२ वयस
 म्माननं येषां शाश्वती यास्तथा च ये एतत्सर्वं महाभाग विस्तारं कुरु मर्ह
 सि २३ धर्मराज उवाच साधुसाधु महाबुद्धे मतिस्ते विमलोज्ज्वल ध
 र्मा धर्मान् प्रवक्ष्यामि तव तच्छृणु भूपते २४ धर्मा बहुविधाः प्रोक्ताः पु
 ण्यलोकप्रदायकं तथैव यातनाघोराऽसंख्याताः प्रकीर्त्तिताः २५
 विस्तारं हि तु नालमपि वर्षशतायुतैः तस्मात्समासतो वक्ष्ये शृणु नाम म
 नाः प्रज्ञो २६ इति दानं हि ज्ञानं वै महापुण्यं कीर्त्तितं तच्चैव दध्यात्मविदु
 षे दत्तं भवति अचयं २७ कलत्रिणं वा त्रैलोक्यं त्रियं वा गणान्वितं
 यो ह वापयो धत्ति तस्मिन्फलं शृणु २८ मानसः पि न तश्चैव हिकोऽरिक्तु

नारदीः
७२

नंत्येवनसंशयः ६४ कुलस्याःसर्वकोयस्तुचलुकोदकमात्रकं। क्षीरोद
श्यायिनासाह्वसत्याचंद्राकरं ६५ ददातिब्राह्मणानांयस्तुलसीकोमलं
दलं सयातिब्रह्मसदनंकुलत्रितयसंयुतः ६६ कर्णेनधारयेद्यस्तुलसी
सततंनरः तकाहंवापिराजेदं तस्यनास्तुपपातकं ६७ कंटकावरणंवा
पिप्राकारंवापिकारयेत्तुलस्याःशृणुराजेदंतस्यमुण्यफलंमहत ६८
यावद्दिनानिसंतिसैकं कंटकावरणंप्रभोः कुलत्रययुतःसोपितिहेदुह्य
देयुगं ईणं प्राकारकल्पकोयस्याःतुलस्यामनुजेश्वरकुलत्रयेण
सहितोविष्णोःसारूप्यतां व्रजेत् ७० चार्चयेद्दुरिपादाब्जेतुलसीकोमलेः
नतस्यपुनरावृत्तिससलोकाकं दृष्टव ७१ द्वादशपौर्णमास्यांचाक्षी
रस्नापनतोदरेः कुलकोटियुतोरान्नविष्णुसायुजमाप्नुयात् ७२ प्रसूया
त्रेणपयसायस्नापयतिकेशिवं कलायुतयुतो लक्षकुलमवाप्नुयात्॥

पुंराः
७२

७३ दृतप्रस्थेनयोविष्णुंद्वादशपंस्तापयन्नरः कुलकोटियुतोरान्नसायु
जंलेभतेहसौ ७४ पंचामृतैस्तपयनकादशपांज। नार्हतां कुलकोटिस
मायुक्तोविष्णोःसायोज्यमाप्नुयात् ७५ एकादशपौर्णमास्यांद्वादशपां
वान्पोत्तम नालिकेरोदकैःविष्णुस्नापयेत्तत्फलंशृणु ७६ शतजन्मा
र्जितैःपौषैर्विमुक्तोमनुजोनय शतद्वयकुलैर्विमुक्तोविष्णुनासहस्रोदते ७७
दधुरेणदेवेशीयःस्नापयतिकेशिवं कलायुतयुतोरान्नविष्णुनासहस्रो
दते ७८ पुष्पादकेनगोविदंतपागंधोदकेनच स्नापयिचारोमत्तमायुगंस्वर्गो
धिपोभवेत् ७९ जलेनवस्त्रततेनयंस्नापयतिकेशिवं सर्वपापविनिमुक्तः
शताब्दंमोदतेदिवि ८० क्षीरेणस्नापयेद्विष्णुंपैरविसंक्रमणेषुयः सर्वस
द्विष्णुनवनेत्रिःसप्तपुरुषान्वितः ८१ शुक्लपक्षेचतुर्दश्यामष्टम्यांपूर्णि

दृहनीः मादिने एकादश्यां भानुवारे द्वादश्यां पंचमीदिने ई२ सोमसूयोपरागे च मन्वा
 दिगुमुगादिषु व्यतीपातेश्च निरोहिण्यां नौमाश्विन्यां तथैव च ई३ शम्या
 ७३ श्विन्यां भद्रगुदिने व्यतीपातेऽर्कवेधते तथा बुधानुराधायां श्रवणां केतयेव
 च ई४ तथा च सोमश्रवणे हस्तौ च हस्तस्य तौ बुधश्च मृगशिरायां भद्रगुरेवति
 संज्ञितौ ई५ स्नापयेत्समसाविष्णुं शिवं वा वायुतः श्रुचिः घृतेन मधुना वा
 पिदध्ना वा तत्फलं शृणु ई६ सर्वमज्ञफलं प्राप्य सर्वपापविमोचितः वसे
 द्विसुपुरं कल्प्यन्निःसप्तपुरुषात्तितः ई७ तत्रैव ज्ञानमासाधयेज्जिनामपि दु
 र्लभं तत्रैव मोक्षमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं ई८ कृत्स्नपक्षे च उद्देश्यां सोम
 वारे च भूतले शिवसंस्नाप्य दुग्धेन शिवसाज्यमश्रुते ई९ नालिकेरो
 दकेनापि शिवसंस्नाप्य भक्तितः अक्षम्यामिंदुर्वारवा शिवसापुज्यमश्रु

पुराः

७३

ते ई१ कृत्स्नपक्षे च उद्देश्यां तथा हृष्यां च भूतले घृतेन मधुना स्नाप्य शिव
 सापुज्यमाश्रुयात् ई२ निलतैलेन संस्नाप्य विष्णुवा शिवमेव वा सयाति
 तत्र आरूपां कुलत्रितपसंयुतः ई३ शिवमिश्रुरसेनापियः स्नापयति शक्तिः
 तः शिवलोके वसे कल्प्यं शतकोटि कुलान्वितः ई४ घृतेन स्नापयेद्द्विंश
 मुखान द्वादशीदिने क्षीरेण वामहाभागतत्फलं वदतः शृणु ई५ जन्मा
 युतकृतैः पापैर्विमुक्तो मनुजो तमः कुलकोटिसमायुक्तः शिवसार्द्धिक
 मश्रुते ई६ यः स्नापयति पयसा कुच्छान द्वादशीदिने किं शिवं परमात्मना
 तत्फलं शृणु ई७ जन्मायुतार्जितैः पापैर्विमुक्तः परमं पदं कुलकोटिस
 मायुक्तः संप्नोति न संशयः ई८ मधुपक्षे न गोविदे कार्तिकी पूर्णिमादिने
 संस्नाप्य हरिमायाति शतकोटि कुलान्वितः ई९ मनोहरैश्च गंधै

नारदीः श्वपुष्पेष्वपि मनोहरैः अभ्यर्च्य विदुषुमीशं वा तत्र स्मारय्य तां व्रजेत १००
 ७४ पद्मपुष्पेण यो विष्णुं शिवं चार्चति मानवः स याति विष्णुभवनं कुलत्रितयसं
 युतः १ हरिचंकेतकीपुष्पैः शिवं धन्तरजैर्निशि सर्वपापविनिर्मुक्तो वसेद्विष्णु
 पुरे युगं २ हरिचंकापकैः पुष्पैरर्क्य पुष्पैश्च शंकरं समभ्यर्च्य महाभागत
 तस्मात् लोकमाप्नुयात् ३ शंकरस्याथ वा विष्णोर्हृतयुक्तं च गुणुल दद्यात् धूपेन
 मरोपत्ता सर्वपापैः प्रमुच्यते धत्ति तैलान्वितं दद्यात् विष्णोर्वा शंकरस्य वै
 दद्यात् नरः सर्वकामावस्य प्राप्नोति नृपोत्तमः ५ हृतेन दीपे यो दद्यात् शंकराय
 य विष्णवे समुक्तः सर्वपापेष्वङ्गांस्तान् फलं लभेत् ६ ग्रामेण वा पितैस्ते
 नरा जेनवमेन वा पुनः दीपं दद्यात् महाविष्णोः शिवस्यापि फलं शृणु ७ सर्व
 पापविनिमुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः तत्र स्मार्य लोकमाप्नोति त्रिः सप्तपुष्पा

पुराः
 ७४

न्विः ८ यद्यदिह तमं भोज्यं तत्र दीशाय विष्णवे दद्यात् तत्र तदेवातिचचा
 रिशकुलान्वितः ९ यद्यहं तमं वस्तु तद्विलेयं दद्यात् स याति ब्रह्म
 सदनं श्रुनरावृत्तिदुर्लभः १० कृष्णहोमं नृनेन श्रुद्योपवति भूनान्नातो
 प्रसमदानं न भूतं न भविष्यति ११ अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्व
 दाः सर्वतफलं यस्मादन्नदस्य नृपोत्तम १२ अन्नदो ब्रह्म सदनयाति वंशायु
 तान्वितः न तस्य पुनरावृत्तिरिति शस्त्रेषु निश्चितं १३ अन्नदानं समं दानं न
 भूतं न भविष्यति सद्यः सुखिकरं ते यं जलदानं ततो धिकं १४ महापातकयु
 क्तो वा युक्तो व सर्वपातकैः शृणु धर्म्मिन् भूयात् लक्ष्म्यात्म्यं जलप्रदः १५
 शरीरमन्त्रजेषां दुः प्रायमनं प्रचक्षते तस्मादन्नपदो ज्ञेयः प्राणदः हृदि
 वापते १६ यत्सुखिकरे दानं सर्वकामफलप्रदं तस्मादन्नसमद्यन्ते सर्व

नारदीः दानेषु चोत्तमं १७ अन्नदस्य कुले जाता। आसहस्र कुलानप्यं नरकं तेन
 पश्यंति तस्मादन्नप्रदो वरः १८ योतिषिभक्तिः तोराजनसुमुधम्ययथाविधि
 ७५ । अन्नये मोक्षमाप्नोति तस्मादन्नप्रदो वरः १९ पादाभ्यां भक्तियोतिषे कु
 रुते नरः सन्नात सर्वतीर्थेषु गंगा स्नानपुरः सैरं २० तैलभ्यं गंगमहारा
 ज ब्राह्मणा नां करोति यः सन्नादोऽष्टशतं सायं गंगायां नान्न संशय २१
 रोगिता न ब्राह्मणानयस्त्रुरक्षति दितिरक्षकं सकोटिकुलसंयुक्तो वसे
 द्रुक्षकुलेषु ग २२ योरक्षेत्पृथिवीपालयं कं वारो गेणं नरं तस्य विष्णु
 प्रसन्नात्मा सर्वानकामान प्रयच्छति २३ मनसा कर्मणा वाचा योरक्षत्वा
 मया विनं सर्वानकामान वाप्नोति सर्वपापविवर्जितः २४ यो ददाति म
 हीपालनिवासं ब्राह्मणाय वै तस्य प्रसन्नो देवेशः सर्वानिवासं प्रयच्छति

पुरांः
 १५

२५ ब्राह्मणाय ब्रह्मविदे यो दद्यात्तापयस्विनी स याति विष्णुभवनं ममेवाम
 पि दुर्लभ २६ अमम्येभ्यः प्रतिगूढा पि यो दद्यात्तामही पते तस्य पुण्यपले
 वक्तुं नाहं शक्नोः स्मि पंडित २७ कपिलां वेदविदु यो ददाति पयस्विनी
 । स एव रुद्ररूपं भूपा ल सर्वपापविवर्जितः २८ वे प्रायश्चात्मविदुषे ददात्त
 भयतो मखी न तस्य पुण्यं संख्या नु न क्षमे दृशतेरपि २९ यो ददात्त भूपा
 पञ्चयविक्कलचेतसं तस्य पुण्यफलं राजनृपेषु वक्ष्यामि तच्च ३० एकतः
 क्रपवः सर्वसमग्रवरसिणाः । एकतो भयभीतस्य प्राणिने प्राणरक्षण
 ३१ संरक्षति महीपालयो विप्रभयविह्वलं संस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दी
 क्षितः ३२ वस्त्रदो रुद्रभवनं कमादो ब्रह्मणः परं हेमहो विष्णुभवनं स याति
 कुलसंयुतः ३३ यस्तु कन्यामले कृत्य ददात्त ध्यावेदिने शतवंशसमायु

नरहीः केवलस्यः पदमश्रुतो ३५ कार्तिकां पौर्णमास्यां वा आषाढं वा पिभूयते
 ७६ दृष्यते शिवस्तु धर्ममुत्सृज्य गणफलं शृणु ३५ सप्तजन्माजितैः पोषैर्विमु
 क्तैरुदपभाक् कलसप्रतिसंयुक्तो रुद्रसहस्रोदते ३६ शिवलिंगं कितं
 कृत्वा महिषं यः समुत्सृजेत्ततस्तस्य पातनो लोकदहर्शनं भवति प्रभो ३७ तांबू
 लदानं यः कुर्यात्तत्शक्तितो नृपसेत्तम तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा दहति श्रीयुते फ
 लं ३८ क्षीरद्वैतदृष्ट्वैवमधुहारधिदस्तपादिभ्यामुत्तमार्थतः स्वर्गलोके म
 ह्यते ३९ प्रयाति वंद्यं नमिस्तु दानात्तमगंधदः पुष्पफदः प्रा
 याति ब्रह्मणः परं ४० गुडेश्वरसदृश्वैव प्रयाति क्षीरसागरं मठानां जल
 द्याति सूर्यलोकमनुत्तमं ४१ विद्यादानेन सायुज्यमतिदानं यतः स्मृतं
 विद्यादानं महीदानं गोदानं चोत्तमोत्तमं नरकादुद्धरत्येव जपचापतधेरु

पुराः

७६

नात् ४२ सर्वेषामेव दानानां विधादानं प्रशस्यते विधादानेन सायुज्यस्य
 भवति भूपते ४३ नरस्त्रिंशददानेन मुच्यते ह्युपपातकैः शालिग्राम
 शिलादानं महादानं प्रकीर्तितं ४४ यद्वा चा मोक्षमाप्नोति विंशदानेन
 यैव च ब्रह्मांडकोटिदानेन यत्फलं लभते नरः तत्फलं समवाप्नोति लि
 गदानप्रभावतः ४५ शालिग्रामशिलादानेन ताडपिडिगुणं फलं १
 शालिग्रामशिलारूपी विष्णुरेवेति श्रुतः ४६ यो ददाति नरो दायं मठेषु म
 हतां प्रभो गंगास्नानफलं तस्य क्षणे भवति भूपते ४७ रत्नानि तसु व
 र्णस्य प्रदानेन चोत्तम भुक्तिमुक्तिमवाप्नोति महदानं यतः स्मृतं ४८
 नरो माणिक्यदानेन परं मोक्षवाप्नुयात् ध्रुवलोकमवाप्नोति वज्रदाने
 न भूपते ४९ स्वर्गं विष्णुमदनेन मोक्तिहः सोमसंनिधि वेदयहोरुद्रलो

नारदीः कंपुष्परागप्रहस्तथा ५० पुष्परागप्रहानेन सर्वत्र सुखमश्नुते अश्वि
 ७७ नोर्लोकमाप्नोति अश्वहानेन भूयते ५१ गजरागेन महता सर्वान्का
 मानवाप्नुयात् प्रयानियोन्नरागेन विमानाधीशतां नरः ५२ महिषीरो
 जयत्येवैधममृतुत्पुन संशयः गवां नृणामपहानेन रुद्रलोकमनुत्तमं ५
 ३ वारुणं लोकमाप्नोति महिशालवणप्रहं स्वाश्रमाचारनिरताः सर्वभू
 तहितेरताः ५४ अदांसिकागता सूर्याः प्रयांति ब्रह्मणः प्रहं परोपदेश
 निरताः वीतरागा विभक्तराः ५५ हरिपादार्चनरताः प्रयांति ब्रह्मणः
 परं ससंगं गङ्गादनिरताः सक्कर्मसुसहोद्यता परा पवादविमुरवाः प्रयां पुंराः
 तिब्रह्मणः सभां ५६ नित्यं हितकरा ये बुब्राह्मणेभ्युच गोषुच परस्त्री ७७
 संगविमुरवानपश्यंतियमालयं ५७ जितेन्द्रिया जिताहारा गोषुक्षाता

: सुशीलिनं ब्राह्मणानां हितकराः प्रयांति परमं परं ५८ अग्निशुश्रूष
 वश्वैव गुरुशुश्रूषवस्तथा यतिशुश्रूषकश्चैव तत्ते संसृतिभाजिनः ५
 ९ सदा देवार्चनरताः सदानामपरायणाः प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च प्रयांति
 परमं परं ६० अनाथविप्रकुणपं ये रूढे युर्नोत्तम अश्वमेधसहस्र
 णां सहस्रं फलमश्नुते ६१ पत्रैः पुष्पैः फलैर्वीपिजलैर्वीमनुजेश्वर पुज
 यारहितं लिंगं अर्घ्यैश्च तत्फलं श्रेष्ठं ६२ चलुकोदकमात्रेण श्रुत्य लिंगज
 नाधिपस्तथाश्वमेधलक्षाणां फलं प्रोत्रोत्तमं ६३ यः पत्रैः कुसुमै
 र्वीपिस्त्यलिंगप्रपूजकः अश्वमेधायुतफलं सहस्रगुणितं भवेत्
 ६४ भक्षो भोज्यैः फलैर्वीपिस्त्यलिंगप्रपूजकः सिवस्यायुजमाप्नोति
 पुनरुत्तिदुर्लभं ६५ पूजया पदितं विष्णुयोचयत्यकविज तस्य पुण

नारदीः ७६ फलं शिवशो वदनस्तन्निशामय ६६ जलेन स्त्रापयेष स्त्रुफजार हि
 तमच्युतं सयाति विष्णुसालोक्यं कुलं संप्रतिसंयुतः ६७ देवतायतने
 राजने कंचासनमाज्जनेन प येत्कलं समन्नाति तित न्नो निगदित शृणु
 ६८ यावंत्यः पांशुकणिकाः सम्यक् सन्मार्जितान् प तावद्युगसह
 स्त्राणि विष्णोर्लोके महीयते ६९ शार्णस्फुटितसंधानं यः करोति न
 पोत्तम शिवस्यायते नेवापि विष्णोर्वा शृणुतं कलं ७० शतजन्मार्जि
 तैः पापैस्तो वंशं त्रयान्वितः स्थिचा विष्णुपुरे कल्पं तत्रैव परिमुच्यते
 ७१ यस्तु देवां लये राजन् अपि गोचर्ममात्रकं जलेन सेचनं कुर्यात्त
 त्स्य पुण्यफलं शृणु ७२ यावंत्यः पाशुकणिका इवीभूता जनेश्वर
 तावज्जन्मार्जितैः पापैः सध एव प्रमुच्यते ७३ गंधोदकेन यो मर्त्यो हि

पुंराः
 ७६

वतायतनं न प भक्तिः सेचनं कुर्यात् तस्य पुण्यफलं शृणु ७४ इवीभूता
 नियावन्ति राजांसि मनुजेश्वर तावकल्पसहस्राणि हरि सारूप्यमश्नुते ७
 ५ मूढा धातुविकारे वा देवतायतनं न प कुलत्रयसंमंत स्त्रुविष्णुलोके चि
 रवसेत् ७६ शिलाचूर्णेन यो मर्त्यो देवतायतने नृप करोति स्वस्तिकादी
 नितस्य पुण्यफलं शृणुः ७७ यावंत्यः कणिका भूमौ क्षिप्ता रवि कुलोद्भव
 ताद्युगसहस्राणि हरि सारूप्यमश्नुते ७८ यः कुर्याद्दीपरचनां देवताय
 तने नराः न तस्य पुण्यसंख्या तु मुसहै वृक्षरपि ७९ अखंडदीपं यः कुर्या
 त् विद्वद्गोवांशं करस्पव सणे क्षणे श्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ८० अ
 चितं शोकं दहणविष्णुवापि नेमो तु यः स विष्णुमवतं प्राप्य विष्णुना सह मो
 दते ८१ प्रदक्षिणात्र कुर्यात् यो विष्णोर्मनुजेश्वर पदे पदे श्वमेधस्य फ

वृहताः लं प्राप्नोति भूमिप ८२ द्वि जं प्रदक्षिणी कृत्य प्रणामं कुरुते जुयः स भवेत्
 ७९ तत्तत्पुत्रो वे सत्यं भूपा लमध्वः ८३ काश्यामाहेश्वरं त्रिगं पूजितं नमितं
 सुतं नतस्य विधत्ते कृत्यांस्तुतिर्वै वजायते ८४ शिवं प्रदक्षिणं कुर्यात्
 सन्यासव्यविधानतः यत्कलं समवाप्नोति तन्मै निगदितं शृणु ८५ राज
 नु प्रदक्षिणे केन सुच्यते ब्रह्म हत्याया शिव प्रदक्षिणे मर्त्यः सोमस्तत्र नलं
 घयेत् ८६ स्तुवा स्तोत्रैर्जगन्नाथ नारायण नामयं सर्वानकामानवा
 प्रीतिमनसा येष दिष्टि ८७ देवताय तने यस्तु भक्तियुक्तः प्रनम्यति गी
 तानि गायम्यपवातत्कलं शृणु भूपते ८८ गधर्वराज तो गनेर्नृत्ता दुद्रुणे
 शतं प्राप्नोति सकुलैर्युक्तः आकल्पं मोक्ष भक्तिः ८९ सुखवाधकृतो ये
 उदेवताय तने नराः विमानशतसंयुक्ता कल्पं स्वर्गे निवासिनः ९० कर

पुं०

७९

शतं प्रकुर्वन्ति देवताय तने जुये ते सर्वपापनिर्मुक्ता विमानेशा युगद्वयं ९१
 १ देवताय तने ये उद्वंशानां प्रकुर्वन्ते तेषां पुण्यं निगदिषुक्कः समर्थो स्ति पंडि
 तः ९२ श्रीमृदंग पटह मरुजैश्च सति दिमैः संतर्प्य देवदेवेशं लभं
 ते यत्कलं शृणु ९३ देवस्त्री शतसंयुक्ताः सर्वकामैः सुसंयुताः स्वर्गलो
 कमनुप्राप्य मोदन्ते कल्पपंचकं ९४ देवताय तने कुर्वन् नरा जनसखं
 नरः सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणा सह मोदते ९५ तालादिकां स्पनिन
 दं कुर्वन् विष्णुर्नरः सर्वपापविनिर्मुक्तो विमाननृतसंयुक्तः ९६ गी
 यमानश्च गंधर्वैर्विष्णुना सह मोदते एवमाद्या महाधर्माः शतशो य सह
 स्रः ९७ उक्ताः कियंतो राजे इकस्मान्नवर्णं द्रव्युक्ष्मः यो देवः सर्व
 मुनिष्णुत्तानरूपी निरंजनः ९८ सर्वधर्मफलं राजनसं पूर्णं प्रददा

नारदीः वा। नासायांचमुखेतपा घोरंभारं बुपातंचेत पातवणमक्षणं १२ स्ना
 ८१ युष्ठेदं स्नायुबंधमस्थिष्ठेदंतपेवच शौरांबुपूर्णं रंध्राणां प्रवेशं मांसमोज
 ने १३ पित्तपानं महाघोरं तपेव श्लेष्ममोजनं दृक्षाच्छायासतन्यं चैव जलो
 तर्मजनं तथा १४ पाषाणधारणं चैव शयनं कंटकोपरिपिपीलिकाभर्दश
 नं हृश्चिकैश्चापि पीडनं १५ व्याघ्रपीडाशिवापीडा तथा महिषपीडनं क
 र्दमशयनं चैव दुर्गंधपरिपूरणं १६ वक्रुशस्त्रशयनं महातिक्तनिषे
 वणं अत्यल्पतैलपानं च महाकुदुनिषेवणं १७ करवायोदकपानं च
 तप्तपाषाणमक्षणं अत्यल्पशीतस्नानं च तथा दशनशीर्जनं १८ प्रा
 यः शयनं चैव तप्तशीतांबुसेचनं सूचीप्रक्षेपणं चैव नेत्रयो नखसंधिषु
 १९ शिश्नेयहयहवणं चैव अयोभारस्य बधनं एवमाद्या महाभागाया

पुराः
 ८१

तिनाकोटिकोटिशः २० अपि वर्षसहस्रेण नाहं निगदित्रुं क्षमः २१ एते
 षुयस्य यत्प्राप्तपापिनः क्षितिर्क्षक तत्सर्वसंप्रवक्ष्यामि तन्मोनिगदतः शृ
 णु २२ ब्रह्महाचसुरापीचस्तेयीचगुरुतल्यगः महापातकिनस्त्वेतत्तत्सं
 गीचपचमः २३ पंक्तिमेहीरुपापाकीनितं ब्राह्मणदण्डकः आदेशीवेद
 विक्रेतापंचैतं ब्रह्मघातकाः २४ ब्राह्मणः समाहूय दास्यामीति धनादि
 कं अपि भवान्तास्तीति यो ब्रूयात्तमा दुर्ब्रह्मघातकं २५ गवां नृत्वापि हता
 नां जलार्थमपि धांवतं अंतरायी भवेद्यस्तु तमा दुर्ब्रह्मघातकं २६ स्नाना
 र्थं भोजनार्थं वा गच्छतो ब्राह्मणस्य यः समायासंतरायवंतमा दुर्ब्रह्मघात
 कं २७ अनधीत्य च शस्त्राणि शस्त्रार्थवृत्तियोऽधमः अहंकाररतो
 यन्वतमा दुर्ब्रह्मघातकं २८ अपश्चितं विकिसांच ज्योतिषं धर्मनिर्णयं

नारदीः विमाशास्त्रेण यो ब्रूयात्तमा दुर्बलघातकं २९ परतिहासुनिमरतः स्वात्मो
 ६२ कर्षरतश्चयः औसत्यनिरश्चैव ब्रह्महायापरिकीर्तितः ३० अन्यो द्वे गर
 तश्चैव तथा वा न्यस्य सूचकः दंभाचाररतश्चैव ब्रह्महायेत्यभिधीयते ३१
 नित्यं प्रतिग्रहरतस्तथा प्राणिबधेरताः अधर्मस्यानुमंता च ब्रह्महायद्वि
 कीर्तितः ३२ ब्रह्महाया समं पापमेवं बहुविधं नृपः सुरायानां समं पापं वक्ष्या
 मिसमासतः ३३ गणान्तमोजनं चैव गणिकानां निधेवणं यतिता न्नाद
 नं चैव सुरायानां समं स्मृतं ३४ उपासनपरित्यागो देवत्वानां च मोजनं सु
 राययोर्विशंयोगं सुरापानसमं स्मृतं ३५ यः शूरेण समाहृतो मोजनं कुरु
 ते द्विजः सुरायी सह विज्ञेयः सर्वधर्मबहिः कृतः ३६ एषूरेण प्यनुज्ञातः
 कुर्याद्वै मोजनं द्विजः ३७ उरायी सह विज्ञेयः सर्वधर्मबहिः कृतः कुलि

पुरुः
 ६२

त्यक्तश्लोको ३७ एवं बहुविधं पापं सुरायानां समं स्मृतं हेमस्तेयसमपा
 पं वक्ष्यामिसमासतः ३८ कंदमूलफलानां च कस्तूरीयदवाससां सदा स्ते
 यं चरन्तानां स्वर्णस्तेयसमं नृपः ३९ क्रमुकस्यापहरणं पयसां चंदनस्य च
 । कपूरस्यापि हरणं हेमस्तेयसमं स्मृतं ४० ताम्बायस्त्र्ययुकां स्यान्नामा ज्य
 स्मधुनस्तथा स्तेयं सुगंधद्रव्याणां हेमस्तेयसमं स्मृतं ४१ यिन्यत्त
 परित्यागी धर्मकार्यविलोय कृत यतिनिहायरश्चैव हेमस्तेयसमं स्मृतः ४२
 रसद्रव्यापहरणां धान्यानां हरणं तथा रुद्राक्षरणं चैव स्वर्णस्तेयसमं
 स्मृतं ४३ मणिनीगमनं गुरुतल्यसमं स्मृतं ४४ हीननात्मादिगमनं
 मघपस्त्रीनिषेवणं परस्त्रीगमनं चैव गुरुतल्यसमं स्मृतं ४५ त्रि
 नस्त्रीगमनं चैव वयस्यस्त्रीनिषे-णं विश्वस्तगमनं चैव गुरुतचसं

नारदी मंस्मृतं धृदः अकालेकर्मकरणं पुत्री गमनमेव च। पितृयज्ञपरित्यागी।
 ८३ धर्मकर्मविलोपकः। शास्त्रनिदापरश्चैव विज्ञेयः श्रुतः तस्य गः ४७ इत्येव
 मादयोरांजनं महापातकसंज्ञिताः। एते यन्मतेनापि संगतः ४८ तत्रैव मो
 भवेत् ४८ यथा कंचित्पापानामेतेषां परमर्षिभिः शास्त्रेणुनिःकृतिर्दृष्टा
 प्रायश्चित्तदिकल्पनेः ४९ प्रायश्चित्तविहीनानि पापानि शृणुष्वपते
 । समस्तपापत्रुत्मानि महानकदानि च ५० ब्रह्महत्यादियापानां कथंचि
 निःकृतिर्न वेत् ब्राह्मणद्विष्टियस्तस्य निःकृतिर्नापि कुत्रचित् ५१ विश्व
 सघाकानां च कृतघ्नानां नरेश्वरः। शूद्रस्त्रीसंगिनां चैव निःकृतिर्नास्ति कु
 त्रचित्तपरे शूद्रान्पुष्टदेहानां वेदनिदारतात्मनां गुरुनिदायराणां
 च निःकृतिर्नैव विद्यते ५२ शिवनिदायराणां च विष्णुनिदारतात्मनां। सक

पुंराः
 ८३

प्राणिदकानां च नेहामुत्र च निःकृतिः ५४ बौद्धालयं विशेषस्तु महायध्वि
 वैद्विजः मतस्य निःकृतिर्दृष्टा प्रायश्चित्तशतैरपि ५५ बौद्धाः पाषंडिनः प्रो
 क्ताः यतो वेदविनिदकाः तस्माद्विजस्तान् लोक्षेतयो वेदवहिः कृताः ५६ सा
 नतो ज्ञानतोपि द्विजो बौद्धालयं विशेषत्। ज्ञाया चेन्निःकृतिर्नास्ति शास्त्राणां
 मर्षवर्णयः ५७ एतेषां पापबहुत्वात् तत्तरकं कोटिकल्पसु एते पाषंडिन
 प्रोक्तास्तस्मादेषां निःकृतिः ५८ प्रायश्चित्तविहीनानि प्रोक्तान्यानि ततः
 प्रमो अंहं सितेषां नरकान् गततो मे निशमय ५९ महापातकिन
 स्तासु प्रत्येकं युगवासिनः तदंते एषिणी मेत्य सप्तजन्म सुगर्हणाः ६०
 ततः श्वानो विदूराहाः भवेर्युर्दशजन्मसु आशता वृं विट्क्रमेयः सर्पा
 ६१ ततः सहस्रजन्मानि मृगघातः पञ्चोत्प शतावस्था

नारदीः चराज नततो गोधाशरीरिणः ६२ ततस्तु सप्तजन्मानि चो ज्ञात्वाः परि
 ६४ कीर्तितेः ततः षोडशजन्मानि श्रद्धाहीनजातयः ६३ ततस्तु जन्म
 दितये वैश्वः क्षत्रिय एव च। तत्राप्यतिबलैर्नित्यं बाध्यमानोऽपि जीवति ६४
 ततश्च विप्रती प्राप्पदरिद्रो व्याधिर्युतः प्रतियहपरो नित्यं ततो नवरक
 मश्नुते ६५ असूया विषमनसारैरवन्तकं स्मृतं तत्र कल्पद्वयं स्थिवा
 वं डालाः सतजन्मसु ६६ मादहस्वेतियो ब्रूयात्तगव्यग्नौ ब्राह्मणेषु च
 श्वानयो निशतंगवा चो डाले घापजायते ६७ ततो विष्कृमिश्रैर्वततो
 व्याघ्रस्त्रिजन्मसु तदंतेन कंयातियुगनामेकविंशति ६८ परनिदा पुंसः
 पराये च ये च निहुरभाषिणः दानानां विघ्नकर्तारस्तेषां पायफलं शृणु
 ६९ तन्नायः पिडं वदनाः शूची पूरितलोचनाः अधः शिरो हूपाश्च ६४

ताम्यं ते यन विंकरैः ७० एवं शताह्वयं तदंते शोणितक्रे मग्नाः कंठस्थ
 पाषाणः शताह्वं निवसंतिते ७१ ततः सर्वे शुघोरेणु नरकेषु शतं समाः
 स्थिवा कर्मावशेषेण भवंत्यामिषभोजिनः ७२ परद्रव्याप्य हर्षाणां नरकं
 शृणुयंरित मुशलोत्खलाभ्यां उचूर्ण्य ते तस्करा भृशं ७३ तदंते तप्त
 पाषाणग्रहणं वशरत्रयं ततश्च कालसूत्रेण सिधंते सप्तवशरान ७४
 शोचंतः स्वानि कर्माणि परद्रव्याय हारकं तत्र क्रमेण पच्यंते नरकाग्निषु
 संततं ७५ परस्वसूचकानां च नरकं शृणु भूपते यावद्वगसहस्रं उत
 नायः पिमभक्षणं ७६ सपाधंत चरणाः संदेशोर्भृशदारुणैः निरुद्धा
 सेमहाघोरे कल्याहं निवसंतिते ७७ परस्त्रीलो लुयानां च नरकं शृणु भूप
 ते तप्तताम्रस्त्रियस्तेन सुरुपाभरणैर्युताः यादशीस्तादशीस्तश्चरमे

नारदीः तेषामभंबद्ध ७६ रमंतेतेनसंगघविदावंतंप्रगघताः नोदंतस्तकृतं
 ६५ कर्मतदंतेनरकानक्रमात् ७७ अन्यभजंतेभूपालयनितक्राचयास्त्रि
 यः तासांचनरकानेवक्ष्येवदतोमैनिशामय ६० तत्रायःपुरुषास्तास्तु
 तत्रायःशयनेबद्ध गृहीचाकल्पयर्थरमंतेतिबलान्विताः ६१ ततस्तौ
 योषितोमुक्तादुतासनसमोज्ज्वलं अयस्तंभंसमाश्लिष्यतिष्ठंत्यद्वस
 हस्रकं ६२ ततःक्षारोदकस्नानंक्षारोदकनिषेवणं तदंतेनरकान्सर्वान्
 क्रमेणयरिभुंजते ६३ योदंतिब्राह्मणं गांचक्षत्रियंचनयोत्तम सखयो
 तनाःसर्वाभुक्तेकल्पेणयंचसु ६४ यःशृणोतिमहन्निदीसादरंतष्टु पुराः
 गुधमे तेषांकर्णेषुपाधंतेतत्रायःकीलसंचयाः ६५ ततश्चतेषुछिषु
 तैलमस्रसमुचणं पूर्यतेचततश्चायिऊनीयाकंप्रयघते ६६ ना

स्तिकाणांप्रवक्ष्यामिविमुःखानांहरेदुरौ अष्टानांकांठियर्यंतंलवणंभुज
 तेहिते ६७ ततश्चकल्पयर्थंतपुरीषंभुजतेनप युगंउरौरवेयश्चातन
 त्रसैकतभोजनः ६८ ब्राह्मणानूयेतिरीक्षंतेकोपदह्यनराधमोः त
 तसूचीसहस्रेणतेषांचक्षुःप्रपूर्यते ६९ ततःक्षारंबुधाराभिःसिचं
 तेनपसत्तम ततश्चक्रकचैर्घोरैर्मिर्धतंपापकर्मिणः ७० विश्वासघा
 तिनोचैवमर्यादाघातिनांतथा परान्नलो लुपानांचनरकैश्चणुदारुणं ७१
 स्वमांसभोजिनो नित्यं मक्ष्यमाणाःश्वसिस्तथा नरकेणुसमस्तेणु
 प्रत्येकंलघुवासिनः ७२ प्रतिग्रहरतायेचनक्षत्रपाठकाः येचदेवत्वका
 न्नानांभोजिनस्तानभूणुधमे ७३ राजनाकल्पयर्थंतयातनास्वासुदुः
 खिताः यच्चंतेसतंतंपापाविष्णभोगरताःसदा ७४ ततश्चभुवमासा

नारदीः घचोडायाः शतजन्मसु भवन्ति बहुदुरवार्ताहरिद्रव्याधिपीडिताः ७५
 ८६ असत्यनिरतानां च तपानिष्ठुरभाषिणां उत्पाद्यन्ते तथा जिह्वाः संदेशे
 परिश्रंदाहणेः ७६ ततस्ते लेनधप्रयत्ने कालसूत्रप्रपीडिताः ततः क्षा
 रोदकस्नानां भूत्रविह्वलजिषेवणं ७७ तदन्ते भुः वमासाद्य भवन्ति म्लेच्छ
 जातयः क्षमोद्देगरता ये तु याति वैतरणी नदी ७८ त्यक्तयंच महायज्ञो
 लालाभक्षं ब्रजंति हिः उपासनापरित्यागी रौरवं नरकं भजेत ७९ विप्रा
 ग्रामकरादानं कुर्वतां शृणु भूयते यातना स्वासु यच्च ते यावदाचंद्रतार
 कं १०० विप्रग्रामेषु भूपाजयः कुर्याद्दिधिकं करं स सदस्त्रकुलैर्भुं
 उक्ते नरकं कल्पयंच सु १०१ विप्रसमूहग्रामकरादाने यो नुमंताति
 पापकृत् स एव कृतवानराजन ब्रह्महत्यायुततदा कालसूत्रे म

पुराः
 ८६

हृद्योरेव संति हि चतुर्थं २ अयो नौ च वियो नौ च पशु यो नौ च यो नरः तत्र
 क्रोरे तो महापापी रे तो भोजनमाप्नुयातः ३ वसाकपंततः प्राप्ता स्थिवादि
 व्यासप्रकरितो भोजी भवेन्मर्त्यः सर्वलोकेषु निदितः ४ उपवासदिने रा
 जनदंतध्रुवमक्तन्नरः साघोरं नरकं याति ब्रह्मभक्षं चतुर्थं ५ यः स्वक
 र्मपरित्यागी पाषंडीत्युच्यते जुधैः तस्य गक्तन्नमः स्यात्ततज्जभाषिणा
 यिनो ६ कल्पकोटिसहस्राणि नरके वा समश्रुते स्त्रीशूद्राणां समायुज्ज्वे
 दाध्ययने कृतद्विजः ७ कल्पकोटिसहस्रेषु प्राप्नोति नरकान् क्रमात् दिव
 द्रव्यापहृती रो गुरुद्रव्याय हरकाः ८ धर्मप्राप्तिनर तिका मि नो मर्त्य
 यि च मिथ्यापवादिनः तेषां मुखे जलैकास्तु पूर्वते यन्न गोयं मृगं ब्रह्महत्या
 व्रतसमंदुः कृतभुंजते नृप अनायधनहर्ता राघेनाथयेधिषंति च ९

नारदीः तेषां मायफलं वश्येष्टुषु समाहितः अधः शिरोर्द्ध्या राश्वकीलिताः
 ८७ स्तंभकघये १० धूमयानरतानित्यंति हं त्या ब्रह्मवश्यं जले देवा लये वा
 यियोऽसृजे देहजमले ११ ब्रूण हत्या समं पापं संघाप्नोत्यतिदासणं हता
 स्थिकेश नरवरानयोऽसृजे देवतालये १२ जले वा भुक्ते शेषं च तस्य पा
 पफलं शृणु मन्त्रप्रोता हले भिन्ना आर्ता राव विरा विरा विणः १३ अस्म
 द्प्रंतै लया तं च कुं नी पा कंततः क्रमात् ब्रह्मा चंदर ते यस्तु उषं वा का
 हमेव व १४ सयाति नरकं घोरं यावदा चंदरं ब्रह्म स्वहरणं राजनि
 दामुत्राति दुःखं १५ इह संपद्दिपद्दिना शाय परस्वने कौरे काय च कू
 टसाक्ष्ये वदेद्यस्तु तस्य पापकं फलं शृणु सयाति यातनाः सर्वा यावी दंष्ट्रा
 श्वनुर्द्धा १६ इह पुत्राश्च योत्राश्च विनश्यंति परत्र च रौखनद्वैरकं

पुराः
 ८७

यतियः साक्ष्यमनृतं वदेत् १७ ये चाति कामिनो मर्त्याः ये च मिथ्या वचदिनः
 तेषां मुखे जले कास्तु पूर्व ते यन्न गोयं माः १८ एवं बहिसमाः स्थिता ततः
 क्षारं बुभुसे च न स्वमां सहर निरता विशंति क्षार कर्दमं १९ ततो गजैर्नि
 पातं ते मरुत्प्रयतनं यथा तदंते नुवमा सा घहीनां गः प्रभवन्ति च २० क
 तौ नाभिगमे घस्तु स्वस्त्रियं मनुजेश्वर सयाति रोवं घोरं ब्रह्म हत्या च वि
 दति २१ अनाचार रतं दृष्ट्वा यः शक्ते न निवारयेत् तत्पापार्द्धमवाप्नो
 तियतो पेक्षायराणी २२ पापिनां पापगणनं यः करोति न राधमः अस्ति
 वेनुष्यपापी स्यात्तमिथ्या चेद्दिगुणं न वेत् २३ अणपेपातकं यस्तु समा रो
 प्य विनिदति सयाति न कान् घोरानयं वदा चंदरं २४ पापिनां निघ
 मानां पापांर्द्धनश्यंति क्षणात् यस्तु ब्रतानि संगृह्य असमाप्य परित्यजेत्

नारदः २५ सोसिपत्रवनं प्राप्य हीनां गोजायते जुवि अन्धैः संग्रहमाणां व्रतानां
 ६६ विघ्नकन्तरः २६ अतीव दुःखदं रौद्रं सयाति श्रेष्ठाको जनं न्याये च धर्म
 शिक्षायां पक्षपातं करोति यः न तस्य निःकृति भूय प्रायश्चित्तं प्रायुतेरपि
 २७ अपो ज्यको जी संप्राप्य पितृपातं समायुतं चंडालयो नो संजातो गोमां
 साशी भवेद्भद्रा २८ अवमात्यदि जानू वाग्निर्ब्रह्म हत्यां च विंदति सर्वाश्च
 यातना भुक्ता चांडालो दृशजन्मुसु २९ विप्राय दीयमानैः पुत्रो विघ्नं कुरु
 ते नरः ब्रह्म हत्या समते न कर्तव्यं व्रतमेव च ३० अय हत्य परस्यार्थं यः
 परेष्वपि प्रयच्छति सदा तान नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत्फलं ३१ प्रतिश्रु
 त्वा प्रहतेन लाला भक्षेत्रं जे नरः यतिनिद्रा परो राजन शिलायंत्रं जे
 नरः ३२ आरामं छिद्दिनायां तियुगानां मेक विशति श्वभोजनं ततो या

पुरां:
 ६६

तिक्रमाश्च यातनं ३३ देवतारह भेत्तारस्तकानां वभेदिनः पुष्पाराम
 सिद्धश्चैव पांगति प्राप्नुयुः शृणु ३४ यातना स्वासु सर्वासु पच्यंते वै दृष्य क
 दृष्य क ततश्च विष्णोर्भयः कल्पविशतिरवेच ३५ ततश्च भुवमास धू
 चांडालवं समाप्नुयुः ग्रामनाश करणा च पापं तु सुमहत्तरं ३६ न समर्थो
 निगदिषुं जन्मकोटि शतैरपि ३७ उच्छिष्ट भोजि नो ये च मिद्रो हयराश्वयोरा
 तेषां यातना स्तीत्राय वदा चंद्रतारक ३८ उच्छिन्नपि नृदेवे ज्यो वेह मा
 र्गवद्भिः कृताः पापे डा इति विख्याता यातना बहवः स्मृताः ३९ एवं
 बहु विधा प्रोक्ताः पातकाश्चोपपातकात् तेषां तु सर्वा बहु व्यात किं
 तास्तैः प्रकीर्तितः ४० पापानां यातना च धर्माणि चैव पूयते सर
 व्या निगदिषु लोके कः क्षमो विष्णु नाशते ॥ ४१ ॥ एतेषां सर्वपापानां धर्म

नारदीः ६९ शस्त्रविधानतः प्रायश्चित्तेषु चोर्णेषु पापराशिः प्रणश्यति धी प्रायः
 श्रितानि कार्याणि समपि कर्मजायतेः फनातिरिक्तान स्यात् सफलानि
 भवन्ति च ध२ गंगाचतुर्लङ्गी चैव ससंगो हरिर्कीर्तने अनूयायदिसा च स
 र्वपापप्रनाशिनः ध३ विष्कृष्टानि कर्माणि सफलानि भवन्ति हि अन
 र्थितानि कर्माणि भस्मनियस्तद्व्यवत् ध४ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यद्वा
 न्यन्ताक्षसाधनं विष्णोः समर्पितं सर्वसाधिकं भवेत् ध५ हरिभक्तिः
 परान्तराणां सर्वपापप्रणाशनी भांक्तिर्दशविधा श्रेयोपापारण्यद्वौ
 पमा ध६ तामसैराजसैश्चैव साविकैश्च न्योत्तम यश्चान्यस्य विनाशा
 र्थं भजते श्रद्धया हरि ध७ खलवश्टपि वीया लसाभक्तिस्तामसीमा यो
 र्वयेकैतवधियास्वैरिणी स्वपतियथा नारायणं जगन्नाथं सावैताम

पंराः
 ६९

समध्यमा ध८ देवपूजा परान्तराक्षराघोर्चये हरि शृणुष्व हृषि वी
 पालसाभक्तिस्तामसोत्तमा ध९ धनधान्यादिकं यस्तु शार्थयन र्वयेर्द
 र्द्वारं श्रद्धया परया विष्टः साभक्तिराजसाधमाः ५० यः सर्वलोकविरा
 तां कीर्त्तिमुद्दिश्य माधव्यं अर्चयेत् परया भक्त्या सावैराजसमध्यमा
 ५१ सा लोकपारिपदं यस्तु समुद्दिश्यार्चयेद् हरि विज्ञेया हृषि वी पालसा
 भक्तीराजसोत्तमा ५२ यस्तु स्वकृतपापानां क्षयार्थं पूजयेद् हरिं ॥ श्रद्ध
 या परया राजनूमाभक्तिः सा चिकाधमा ५३ हरेरिदं प्रियमिति श्रुत्वा
 कुरुते उयः जनेन श्रद्धया युक्तो ज्ञेया चिकमध्यमा ५४ वेधिवुद्धये य
 स्तदा स वच्चक्रपाणिने ॥ भक्ता नां धवराज्ञेया साभक्तिः साविकोत्तमा ५५
 नहि माने हरि र्यस्तु किंचिच्छुबो प्रियो नरः ॥ तन्मयवेन न संडहः साभक्तिः

नारदीः
६७०

श्वोत्तमोत्तम ५६ अहमेवपरोविस्मृमिषि सर्वमिदं जगत ॥ इति या सततं
विधादुत्तमोत्तम ५७ एवं दशविधमक्तिः संसारछेदकारिणी तत्रापि सावि
कीभक्तिः सर्वकामफलप्रदा ५८ तस्माच्छृणुष्व भूपा ज संसारछेदमिच्छ
ता स्वकर्मणा विरोधेन भक्तिः कार्या ज नार्हते ५९ यः स्वधर्मपरित्यज्य
भक्तिमात्रेण जीवति ॥ न तस्य दुष्कृते विस्मृता चारा तू ज्यते यतः ६० स वा
गमानामाचरः प्रथमः परिकल्पते ॥ आचारप्रथमो धर्मो धर्मस्य प्रभुर
कृतः ६१ तस्मात्कार्यहरो भक्तिः स्वधर्मस्य विरोधिनी सदाचारविही
नानां धर्मो प्रप्यसुखप्रदः ६२ वयामहीशयन्त्यहं तस्मै वीर्यदितं मया त
स्माद्धर्मपरोपस्त्वा सुखी भवदुःखप्रत ६३ पूजयस्व प्रयत्नेन नारायण
मनामयं यास्मिन् संपूज्यमाने नु सर्वान् कामानवाप्स्यसि ६४ पूजय

पुंराः
६७०

स्वहरं विस्मृचैकबुद्धमहीपते भेदकृतपुरुषो दुःखी दुःखलोके परत्र य ६५
शिवावदरिः साक्षात्तदरिरेव शिवः स्वयं तयोरंतरत्तधाति नरको
नकोटिशः ६६ आत्मज्ञातकपाप्मानो राजंस्तव पिता माहाः वसं
ति नरके ते च रथाः कपिलकोपतः ६७ तानुद्धर महां भाग गंगा जलनि
षेचनेः गंगा सर्वाणि पापानि नाशयत्येव पंडित ६८ केशवास्ति नरवा
दं नाशस्मा वापि जनेश्वर गंगायः स्पर्शमात्रेण तं नयं त्यक्तं पदं ६९
यस्यास्ति सस्म वाराज न गंगयं क्षिप्यते नरेः महापतकयुक्तेऽपि सया
ति परमं पदं ७० गुह्यं शृणु घराजं दंगणाय प्रणशनी यदि दुःसेचना
देव नरकाणां नयं ब्रजेत ७१ यानि कानि च पापानि प्रोक्तानि तव भूपते
। तानि पापानि नश्यन्ति गंगा विद्वन्निषेकतः ७२ नारद उवाच इच्छा

नारदीः दधिपालधर्मराजो मुनीश्वरः। अंतर्द्धे सरोजापितपुस्तपुंमनोदधे ७३
 ८९ निरिहधिवांसवामचिवेषु महामतिः तपस्तपुंमुनिश्रेष्ठ उदिनादिजगो
 मसः १७४ इति श्री हृद नारदीये चतुर्दशोऽध्यायः १४ रुषये उवा
 च हिमवद्विरिमासाय किंचकार महीपतिः कथंचाहंतवान् गंगसू
 ततद्वक्तुमर्हसि १ सूत उवाच भगीरथो महाभाग जराचरधरो
 बने गच्छ न हि मादितपसे ययोगे दावरीत दं ॥ २ ॥ तत्रापश्य न महारण्यं
 गेरश्रममुत्तमं क्लृप्तसारसमाकीर्णमानेन च यसेवितं ३ भ्रमद्भ्रमरसं
 युक्तं कृजद्विद्वगसं कुलं व्रजद्वरादतिकरंचमरीबालवीजीतं ध नृस
 न्मयूरनिकरं सारंगसं योचितं प्रवद्वितमहावृक्षं मुनिकन्यानि राह
 रात ५ शालतालतमा लाञ्छितं हितालमंडितं मालतीपूषिकाकु

पुरा
 ८९

दचंपकाश्वत्थमूषितं ६ उत्कल्लकुसमोपेतं शपिसं वनिषेवितं वेदशास्त्रमहद्वेषमा
 श्रमं प्राविशद्गो ७ गणतं परमं ब्रह्मवृत्तं शिष्यशतैर्मुनिं तेजसा सूर्यसदृशं क
 र्णुतत्र ददर्श सः ८ नानामविधिवद्भूपस्ते स्मै मुनिवरा यसः आतिथ्यं कुर्यात्
 स्मै च क्लेशान्मानपूर्वकं ९ कृतातिथ्यक्रियो राजा भृगुणा यरमर्षिणा उवा
 च प्रांजलिर्भूत्वा विनयान्मुनिपुंगवं १० राजा उवाच भगवान् सर्वधर्मत
 सर्वशास्त्रविशारद भगवान् बुध्यते यस्य संसारो वतारकः ११ कर्मणा पू
 ज्यते येन भगवान् भक्तपावनः अनुग्राहोऽस्मि ते ब्रह्मन् सर्वमाख्यातुमर्हसि
 १२ भृगुरुवाच राजंस्तवे सितं ज्ञातं च हि पुण्यवतां वरः अन्यथा स्व
 कुलं सर्वकथमुद्धर्तुमर्हसि १३ यो वा को वापि भूपा लंगंगा सेवारिनिःस्वकं
 उद्धर्तुं कामस्तं विद्यान्तररुपधरं हरिं १४ कर्मणा येन देवेशो नृणामिहा फल

नारदीः प्रदः तत्प्रवक्ष्यामिराजेंद्रशृणुष्वसुसमाहितः १५ भवसत्यापरोराजनृज
 १०२ हिसानिरतस्तथा सर्वभूतहितो नित्यं मावदस्वान्तकृत् १६ त्यजदुर्जनं
 न संसर्गं भजसाधुसमागमं कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मरविष्णुसनातनं १७ ऊ
 रुपूजां महाचक्रोर्मादिशान्तिमनुत्तमां द्वादशाक्षरं वापि जघ्राश्रेयोभ
 विष्यति १८ राजा उवाच सत्यं तु कीदृशं प्रोक्तमहिंसाचापिकीदृशी सर्व
 भूतहितं च प्रोक्तं कीदृशं विधमुने १९ अनन्तं कीदृशं प्रोक्तं दुर्जनश्रवा
 पिकीदृशाः साधवः कीदृशाः प्रोक्तास्तथा पुण्यं च कीदृशं २० स्मर्तव्यं श्रव
 यं विष्णुस्तस्य पूजा च कीदृशी शान्तिनमि च का प्रोक्ता किमहं क्षरसंज्ञिकं २१
 सर्वं शास्त्रार्थतत्त्वमुने तच्चार्यकोविद मत्तन्मे पुत्रवाचसा त् सर्वमारब्धा
 नुमर्हसि २२ ऋगुरुवाच साधुसाधु महाप्रज्ञतत्त्वबुद्धिरनुत्तमाय

पुराः
 १०२

तृणोद्वयाराजनृत्तसर्वप्रवदामिते २३ यथार्थकथनं राजन सत्यमाहुर्विद्यश्चि
 तः धेर्मा विरोधितो वाच्यं तद्धि धर्मपरायणैः २४ देशकालादिविज्ञानात्स्व
 धर्मस्याविरोधतः यद्वचः प्रोच्यते सद्भिस्तस्य समभिधीयेते २५ सर्वेषामेव
 जं नूनामकेशजननं हियत् राजन हि सा विज्ञेया सर्वकामार्थदायिनी २६
 धर्मकार्यसहायवमकार्यपरिपंथिता सर्वलोकहितचं वै प्रोच्यते धर्मकोविदैः
 ॥२॥ इष्टानुवृत्तिकथनं धर्माधर्माविवेकतः अनन्तं तद्वि विज्ञेयं सर्वश्रेयोवि
 रोधकं २७ ये लोकद्वेषिणो मूर्खाः कुमार्गं रतुजाह्वयः ते राजन दुर्जनान्ते
 याः सर्वधर्मवहिः कृताः २८ धर्माधर्मविवेकेन वेदमार्गानुसारिणः सर्व
 लोकहितासक्ता साधवः परिकीर्तिताः ३० हरिभक्तिकरं यत्तत्तद्भिश्च परिजितं
 आत्मनः प्रीतिजनकं तत्पुण्यं परिकीर्तितं ३१ सर्वजगदिदं विष्णुः सर्वस्य

नारदीयः
६३

कारणं अहंचविस्मुरितियतद्विस्मोः स्मरणं विदुः ३२ सर्वदेवमविस्मुरिधिघेत
स्पृजतं इति याभवति प्रीतिः सा भक्तिः परिकीर्तिता ३३ सर्वभूतमयो वि-
स्मुः परिपूर्णः सनातनः इत्यभेदप्रदा बुद्धिः सा पूजा परिकीर्तिता ३४ समना
शत्रुमित्रेष्टु वशिर्वचतथानृप यद्दृष्ट्वा लाभसंजुष्टिः शान्तिर्नाम्ना प्रकीर्तिता ३५
एते सर्वे ससारव्यातास्तयः सिद्धिप्रदायकाः समस्तपापराशीनां तरसा नाशदत्त
तवः ३६ अष्टाक्षरं महामंत्रं सर्वपापप्रनाशनं वक्ष्यामि तव राजेन्द्रपुरुषार्थ
कसाधनं ३७ विस्मोः प्रियकरं मंत्रं सर्वसिद्धिप्रदायकं नमो नारायणाये
तिजयेत्प्रणवपूर्वकं ३८ शंखचक्रधरं शान्तं नारायणमनामयं लक्ष्मीसंश्रि
तवामांकं तथा भयकरं प्रभुं ३९ किरीटकुंडलधरं नानामंदनशोभितं भ्राज
स्तुभामाद्यां श्रीवर्षांकितवक्षसं ४० पीतांबरधरं देवं सुरानमस्कृतं ध्या

परां
६३

येदनादिनिधनं सर्वकामफलप्रदं ४१ एवंभूतं महाविस्मयश्रेयात्मानमात्मनि
॥ स्यात्सर्वश्रेयांसि विश्वासं कुरु भूयते ४२ वाचो नारायणः प्रोक्तो मं
त्रस्तदाचकः स्मृतः वाच्यवाचकसंबंधो नित्य एव महात्मनः ४३ यथा नादिप्र
वृत्तोः यंद्वेष्टः संसारसागरः तथा नादिर्महाविस्मः संसारान्मोचकः परः ४४
स एव धाता जगतां सर्वकामफलप्रदः अंतर्गामी ज्ञानरूपी परिपूर्णः सना
तनः ४५ इत्येतत्सर्वमारव्यातं यन्मात्रं परिदृष्ट्वा स्वस्ति ते स्तुतयः सिद्धि
मेर्गच्छयथा सुखं ४६ सूत उवाच एवमुक्तो महीपालो न गुणायरमर्षि
णा परमप्रीतिमायन्नः प्रपेदे तपसेवनं ४७ हिमवद्विरिमासाधयु एष देवो
मनोहरं नादेश्वरे महाक्षेत्रे तपस्तेपेति दुश्चरं ४८ राजा त्रिषवणस्तोयी
कंदमूलफलशानः कृतातिथ्यर्हणश्चापि नित्यं होमपरायणः ४९ सर्व

बृहन्नारः भूतहितः शान्तेनारायणपरायणः पत्रैः पुष्पैः फलैस्तोयैस्तिकालं हरिपूजकः
 एध ५० एवं बहुतिथं कलेनीवाद्यत्वं तच्चेर्यवान् ध्यायन्नारायणं देवं शीघ्रं
 यर्णशतोभवत् ५१ प्राणायामपरोक्षवाराजापरमधार्मिकः निरुद्धसपरोक्ष
 वातपस्तहं प्रचक्रमो ५२ ध्यायन्नारायणदेवमनंतमयराजितं पट्टिवर्ष
 सहस्राणि निरुद्धासपरोक्षवं ५३ तस्य नासापुटास्तासो धूमोजरसेभ्य
 करः तंदष्टादेवतानां च त्रांसोजजेमहामुने ५४ स्वाधिकारक्षयभया
 तदेवाः संत्रासपीडिताः अमिजगुर्महाविष्णुयत्रास्ते जगतां पतिः ५५
 शारोदस्योत्तरं तीरं संप्राप्य त्रिदशेश्वराः आस्तु वन्दे देवदेवेशं पशुपतिं
 विमोचकं ५५ देवउचु नताः स्मविष्णुजगदेकनाथं स्मरन्ममस्ता
 त्रिहरं परेशं स्वप्नावशुद्धं परिपूर्णभावं वंदंति यस्तंगतं च तज्ज्ञाः ५६

पुंसः
 एध

ध्येयः सहायोगिजनैर्महात्मास्वेष्टाशरीरैः कृतदेवकार्यः जगत्स्वरूपोजग
 दादिनापस्तस्मै नमामः पुरुषोत्तमाय ५७ यन्नामसंकीर्तनतो मुरारेः
 समस्तपापं प्रशमं प्रयाति तमीशमाघं पुरुषं पुराणं नतः स्मृविष्णुं पुरुषा
 र्थसिद्धे ५८ यत्तेजसाभांति दिवाकरधानाति क्रसं त्यक्षि नदी नदीश्च का
 लात्मकं तं त्रिदशाधिनाथं नतां स्मदेवं पुरुषार्थरूपं ५९ जगत्करोत्यज्ञम
 वेद्यजस्त्रं पुनंति लोकानमृतयश्च विप्राः तमादिदेवगुणयन्निधानं यथा
 ज्ञयातं प्रणताः स्मविष्णु ६० वरं वरेण्यं मधुकैटभाटिसुरासुराभ्यर्चितपाद
 पद्मं सद्भक्तसंकल्पितसिद्धिहेतुं तानैकं वंद्यं प्रणताः स्मदेवं ६१ अनादिम
 ध्यातमजं परेशं मिमेधममेधमज्ञानतिरोहितं सच्चिदानंदं तत्स्वरूपं
 पुरुषादिहीनं प्रणताः स्मदेवं ६२ नारायणं विष्णुमनंतमीशं पीतांबरं

नारदीः पद्यमुवा सुमेवं यत्तु प्रियं जंकरं विशुद्धं न तास्म वै सर्वोत्तममिष्टः इतं ६
 ७ इति स्तुतो महाविष्णुर्देवैरिन्द्रादिभिस्तदा चरितं तस्य राजर्षेर्देवानां
 संन्यवेदयेत् ६४ हरिः सुरानसमात्वा स्पतेषां दत्वा भयं द्विजः तपश्च
 इति राजर्षिर्व्यत्र तं देशमो यये ६५ शंखचक्रधरो देवः सच्चिदानंदविग्रहः
 प्रत्यक्षतामगन्तस्य राजः सर्वजगद्गुरुः ६६ ददृशौ राक्षसैरि राजा पापासि
 तदि गंतं अतसी पुष्पसंकाशं स्फुरत्कंदलमंडितं ६७ विकसत्यग्र
 यत्राक्षं विभ्राजन्मुकुटोज्ज्वलं श्रीवैष्णवैस्तु भधरं पीतांबरधरं प्रभु
 ६८ हार्धबाहुमुदारगंसुरार्चितपदांबुजं पश्यन् न नाम नृपालो दंडवद्वि
 तिमंडले ६९ अत्यंतहर्षसंपूर्णः सरोमां चः सगजदः क्लृप्तक्लृप्तेति
 क्लृप्तेति क्लृप्तेत्याह पुनः पुनः ७० तस्य विष्णुः प्रसान्नात्मा घृतर्षामी

पुराः
 ७५

जगद्गुरुः उवाच कृपया विष्टो भगवान्भूतभावनः ७१ श्रीभगवानु
 र्गमीशमहभागतवाप्सीहं न विष्यति आगमिष्यति मत्तु कंतवपूर्वपिता
 महाः ७२ मम मूर्त्पंतरं शंभुं यजस्तौ त्रैश्वशक्तिः सते समस्तश्रेयां
 सि विधास्पतिन संशयः ७३ अहमप्यदि जानायां यजामि प्रसहं न प
 तस्मादाराधये शतस्तौ त्रैस्तु तं सुखप्रदं ७४ अनादिनिधनो देवः सर्वका
 मफलप्रदः व्यासंपूजितो राजन् तव श्रेयो विध्यस्यति ७५ इक्ष्वाकुदेवदेवे
 शे जगतां पतिरच्यतः अंतर्दधे स विश्वात्मा उत्तमोऽसौ सोऽपि भूपति ७६
 किमिदं स्वप्नः प्रादोऽस्वितसत्यं वैति द्विजोत्तमाः चित्ताकुलो भूद्राजेंद्रः किं
 मीति विस्मितः ७७ अथांते रिक्षे वा गुह्यैः प्रादसंभ्रांतचेतसं सत्यमेत
 दिति व्यक्तं न चित्तां कर्तुमर्हसि ७८ ततोऽन्मनाः क्षितिपतिरीशानं लोक

नारदीः कारणं समस्तदेवनारूपमस्तौषीद्रक्तित्यरः ७९ राजउवाच प्रण
 ए६ मामिजगन्तायं प्रणतार्त्तिप्रणासनं प्रमाणगेचरंदेवमीशानं प्रणवात्मकं
 ८० जगद्रूपमयं नित्यं सगच्छित्यतकारकं ऊर्ध्वरेतं विरुपाक्षं विश्वरूपं
 नतोस्मितं ८१ आदिमध्यांतरदितमनंतमजममयं यमामनंतियोगी
 दुस्तवं देवेषुष्टिवर्द्धन ८२ नमो लोकोधिनायाय वंचते परिवंचते नमोस्तु
 नीलकंठाय शूलनाथतये नमः ८३ नमश्चैतन्यरूपाय पुष्पांशुतये नमः
 नमो कल्मषनाशाय फूलनाथतये नमः ८४ नमः पिताकहस्ताय
 शूलहस्ताय ते नमः नमो स्ते सर्वापाय चंद्रहस्ताय ते नमः ८५ मनमः
 पंचास्यदेवयक्षेत्राणां यतये नमः नमः कपालहस्ताय पाशमुद्गरधारि
 णे ८६ नमः समस्तभूतानामादिभूताय ते नमः नमो गुणाधिदेवा

पुराः
 ए६

यन्निर्गुणाय परात्मने ८७ नमो गुणाधिदेवाय गणानां यतये नमः नमो हिर
 ण्यगर्भाय हिरण्ययतये नमः ८८ हिरण्यदेतसे नमः विश्वरूपाय वै नमः
 नमो ध्यानस्वरूपाय नमस्ते ध्यानसाक्षिणे ८९ नमस्ते ध्यानसंस्थाय ध्यान
 गम्याय ते नमः येनेदं विश्वमखिलं चराचरविराजित ९० प्रधानं पुरुष
 श्वैव अभादृष्टिस्त्रिजनि स्वप्रकाशमहात्मानं परं स्योतिः सनातनं ए९
 यमामनंतितचक्षाः सवितारं न चक्षुषं उमाकांतविरुपाक्ष नीलकंठसदाशि
 व ए९२ मत्संजय यहा देवयद्गुंत न आशुच कपर्दिने नमस्तुभ्यं नील
 ग्रीवाय ते नमः कृशानुरेतसे नमः शिवो नः सुमनामय ए९३ यतः समु
 द्राः सरितो रयश्च गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघाः यतश्च चेष्टां कुरुते हि जंतुः
 शंनो देवः श्रुतया विशंतु ए९४ ध्यायंति ये योगिजना विश्वदूस्वर्वांतरात्मा

नारदीः नमरूपमीशं स्वतंत्रमेकं गुणवद्धानं नमामि भूयः प्रणमामि भूय ७५ यद्
 ७७ दंशं करस्तोत्रं सागरेण प्रभाषितं सर्वाकामानवाप्नोति त्रिसंध्यासुपन्नराः ७
 ६ इति स्तुतो महादेवः शंकरो लोकशंकरः आविर्बभूव भूपस्य संतप्ततपस
 स्तदा ७७ यंच वक्रं दशभुजं चंद्राङ्गुलतशेषरं त्रिलोचनं मुहारां गंगा यज्ञो
 पवीतिनं ७८ विशालवक्ष्यसंदेवं दशबहुं महेश्वरं गजचर्मो वरधरं सु
 रार्चितपदां बुजं ७९ ददणसगद्गुरो राजा दंभवत्क्रितिमंडले नमामो
 वैर्महादेव महादेवेति कीर्तयन् १०० विज्ञाय भक्तिमूपस्य शंकरः शशिभो
 षरः राजानं प्रादुर्बुध्नेस्मि वरयेति वरं तदा १ पूजितोस्मि च पासम्पकस्तो
 त्रेण तपसा तथा मुक्ते ह भोगान् विवला न ततो मोक्षमवाप्स्यसि १०२
 इत्युक्तो देवदेवेन राजा संतुष्टमानसः उवाच प्राजलिर्भूचा जगतामीश्वरे

पुराः
 ७७

श्वरं ३ राजा उवाच अनुयायोस्मि यद्विते वरदान् महेश्वर त्रिमार्गेण प्रह
 नेन उद्धरास्मत्पितामहान् ४ श्रीमहादेव उवाच दत्तामया वै गंगा ते तेष्वा
 चैव गतिः परा ततो मोक्षं परेदत्तमित्कृत्तर्द्धे शिवः ५ कयर्द्धिमुकट
 श्रस्ता गंगलोकैकपावना पावयंती जगत्सर्वमन्वगच्छा गीरथं ६ ततः
 प्रकृतिसा देवी निर्मला मलहारिणी भागीरथीति विख्याता सर्वलोकैषु वि
 श्रुता ७ सगरस्यात्मजाः पूर्वयत्र दग्धामुनीश्वराः तं देशं ज्ञावयामास
 गंगा सर्वसिद्धरा ८ यदा स ज्ञावितं तस्मात्सागराणां तु गंगया तदैव नर
 के मग्नाः सागरा स्ते गतै नसः ९ पुरा संक्रुश्य मानेन यमेन यरिरक्षितः
 तस्य वपूजितास्ते न गंगा जलपरिप्लुताः १० गतपापान् स विज्ञाय यमः
 सगरसंभवान् प्रणम्यार्च्य विधिवत् इत्याह भगवान् यमः ११ यम उवा

नारदीः चः भोभोराजसुतायूयंनरकातभ्रशदारुणात् एतावंतंतुसमयंभुक्तं
 ७६ तःस्वकर्मणि १२ धन्यस्वदन्वयेजातोभगीरपइतिश्रुतः तेनास्मात्तारिता
 यूयंनरकाद्भ्रशदारुणात् १३ आरुह्याशुविमानानिसर्वकामान्वितानिच
 गच्छध्विष्णुभवनंसर्वलोकोत्तमोत्तमं १४ इत्थक्तास्तेमहात्मानोयमेन
 गतकल्मषाः शतकोटिकुलैर्युक्ताविष्णुलोकप्रवेदिरे १५ एवंप्रभावासा
 गंगाविष्णुयादाग्रसंभवा सर्वालोकेषुविरव्यातामहापातकनाशनी १६
 यद्दृष्टुं पुण्यमारय्यानांमहापातकनाशनं पठेच्चमृणुयाद्वापिगंगास्नानफ
 लंलभेत् १७ यस्त्र्येतामृणुयात्पुनरावर्ततेः सयातिविष्णु
 भवनं पुनरावर्तते १८ इति श्रीहृदन्तोरदीयेपंचदशोऽध्यायः
 १५ सूतउवाचः ब्रतानिसंप्रवक्ष्यामिशृणुधर्मविसत्तमः प्रसीद

पुराः
 ७६

तिहरियैस्तुपशुपाशविमोचकः १ अनायासेनसर्वेषांप्रसीदतिजनार्दनः इह
 नेनसुखंचैवतपोवृद्धिश्चजायते २ येनकेनाप्यपायेनहरिपूजापरायणाः
 प्रयांतिपरमंस्थानमितिब्राह्मणीविणः ३ मार्गशीर्षेसितेयशेद्वादश्यांजल
 शयिनं उपोषितोर्द्ध्वेसम्पूज्यःश्रद्धासमान्वितः ४ स्नाताःशुक्लांबर
 धरोदंतध्यावनपूर्वकं गंधपुष्पाक्षतैःसम्पूज्यःशुक्लैर्वाग्यतोहरि ५
 केशवायनमस्तुभ्यमितिबिष्णुंचपूजयेत् जुहुयादहोत्ररश्मिनेनैवतिला
 दुतीः ६ रात्रौजागरणं कुर्यात्तस्मैसग्राससमीपतः स्नापयेद्गंधपयसा
 नारायणमनामयं ७ गीतैर्वीक्ष्यैश्चनेत्रैर्वैष्णवैर्भोज्यैश्चकेशवं त्रिकालं
 पूजयेद्भक्त्यामहालक्ष्म्यासमन्वितं ८ पुनःकल्मेसमुच्छायत्तवाकर्मययो
 चितं पूर्ववत्पूजयेद्देवंवाग्यतो नियतःशुचिः ९ पायसंघृतसंमिश्रंनालि
 केरफलोदितं मंत्रेणानेनविप्रायदद्याद्भक्त्यासदक्षिणं १० केशिवःकेहि

नारदः ॥ हृदेवः सर्वसंयत्प्रदायकः परमान्तप्रदानेनममस्यादिहृदायकः ११ ब्रा-
ह्मणान् सो जयेत्स्वप्नात् शक्तितो बंधुभिः सह नारायणपरो भूत्वा स्वयं भुंजीत
वाग्यतः १२ इति यः कुरुते भक्त्या के शो वाचं न मुत्तमं स याति पौत्रीकस्य फलम
एगुणद्विजाः १३ यौवमासे सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः नमो नारायणे तिस्र-
जयेत्प्रयतो हरि १४ पयसा पूर्वमानेन नारायणं मना मयं संस्त्राप्य जागर-
कुर्यात् त्रिकालार्चनं तत्परः १५ धूपदीपैश्च तैवेधेर्गंधैः पुष्पैर्मनोरमैः नृत्यै-
श्वगीतवाद्यैश्च स्तोत्रैश्चाप्ययेद्वरि १६ केशरान्नं च विप्राय दद्यात्सद्यंत-
क्षिणं सर्वात्मा सर्वलोके शः सर्वव्यापी सनातनः १७ नारायणः प्रसन्नः
स्यात् केशरान्नप्रदानतः मंत्रणानेन विप्रयदवावेदानमुत्तमं १८ द्विज-
श्वसो जयेच्छक्ता स्वयमघातबन्धवः य एवं पूजयेद्भक्ता देवं नारायणं प्र-
भुं १९ प्राणिहोमाष्टकमाष्टकफलं संपूर्णं समवाप्नुयात् माघस्य शु-

पुराः
१९

क्लृदादश्यां पूर्ववत्समुपोषितः २० नमस्ते माधवायेति कुचाक्षौ च द्रुताकुतीः
पूर्वमानो न पयसा स्त्रापयेत्तमाधवं तदा पुष्पादिभिर्महात्मानमर्चयेत्प्रय-
तो नरः २१ रात्रौ जागरणं कुर्यात् पूर्ववद्भक्तितत्परः कालकर्मचर्निर्वर्त्तमा-
धवं पुनरर्चयेत् २२ प्रसन्नितिलानां विप्राय दद्याद्द्वैमं च पत्रचं कं सदक्षिणं सवा-
स्त्रं च सर्वपापविमुक्तये २३ माधवंः सर्वभूतात्मा सबकर्मफलप्रद तिल-
दानेन महता सर्वान् कमानप्रयच्छेत् २४ मंचेणानेन विप्राय दद्यात्भक्ति-
समन्वितः ब्राह्मणान् सो जयेच्छक्ता संस्मरन् माधवं प्रभु २५ एवं यः कुरु-
ते भक्त्या तिलदानं व्रतं द्विज स संपूर्णमवाप्नोति वाजियेयशतं फलं २६
फाल्गुनस्य सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः जोविदाय नमस्तुभ्यं मिति मं पूज-
येद्भुता २७ अक्षोत्तरशतं कुचाद्यंतं संमिञ्जितं तिलं पूर्वमानेन पयसा गो-
विदे स्त्रापयेच्छुचिः २८ रात्रौ जागरणं कुर्यात् त्रिकालं पूजयेत्तथा समाप्य

नारदीः
१००

कल्पकर्मणि गोत्रं दंपूजयेत्पुनः २९ त्रींघ्राढकंच विप्राय दद्याद्दस्त्रं सदक्षिणं
नमो गोविंद सर्वेश गोपिका जनवत्त्रय ३० अनेन ध्यम्य दानेन प्रीतो भवजगद्ग
रो एवं कृत्वा त्रयं सम्यक् सर्वपापविवर्जितः कोटिगोदानं जंपुण्यं संपूर्णं प्राप्नुय
न्नरः ३१ चैत्रमासे सितपक्षे द्वादश्यां सापोषितः नमोस्तु विष्णवे तुभ्यमिति
पूर्ववदर्थयेत् ३२ क्षीरेण स्नापयेद्द्विस्तु पूर्वमानेन भक्तितः तथैव स्नापये
द्विप्रघृतप्रस्थेन सादरं ३३ कृत्वा जागरणरात्रौ अर्चयेत्पूर्ववद्वती ततः क
ल्पेयमुच्छाययथा कर्म समापयेत् ३४ अष्टोत्तरशतं कृत्वा मधुमिश्रस्त्रिंश
कृतीः सदक्षिणं च विप्राय दद्याद्दत्तं दुलं ३५ प्राणरूपी महाविष्णुः प्राण
दः सर्ववत्त्रयः तंदुलस्य प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ३६ एवं कृत्वा नरो
भक्ता सर्वपापविवर्जितः अत्यग्निहोमयज्ञस्य फले महर्गुणलभेत ३७
छात्रैश्चापस्तु कृत्वा द्वादश्यां पुष्ये मधुसूदनं शोणक्षीरेण देवेशं स्नापयेद्भक्ति

पुराः
१००

संयुतः ३८ जगरंतत्र कर्तव्यं त्रिलोकाचार्यं न संयुतं नमस्ते मधुहं त्रेति जु
हुया छक्ति तो वृतं ३९ ततः प्रातः समभ्यर्च्या विधिवन्मधुसूदनं सर्वपाप
विनिर्मुक्तं अश्वमेधाहकं फलं ४० ज्येष्ठमासे सिते पक्षे द्वादश्यामुपवाक्य
त् क्षीरेणाढकमानेन स्नापयेच्च त्रिविक्रमं ४१ नमस्त्रिविक्रमायेति पू
जयेद्भक्तिसंयुतः जुहुयात्पायसे नैव अष्टोत्तरशतकृतीः ४२ कृत्वा जा
गरणं सम्यक् पुनः पूजां प्रकल्पयेत् अपूय विशतिदधान् ब्राह्मणाय सह
क्षिणां ४३ देवदेव जगन्नाथ प्रसीद परमेश्वर उपायनं च संगृह्य ममा
सीष्टप्रहोसव ४४ ब्राह्मणान् भोजयेच्छ तेषां स्वयं पूजितवाग्यतः सर्व
पापविनिर्मुक्तो महाहानाहकं फल ४५ छ॥ आषाढशुक्लद्वादश्यामुप
वासी जितेन्द्रियः वामनं पूर्वमानेन स्नापयेन्मयसाव्रती ४६ नमस्ते वा

नारदीः मनायेतिदूर्वाहोमं च शक्तिः कुर्याच्च जागरं सम्पूज्य वामनं वा च ये पुनः ४
 १०१ ७ सदक्षिणं च दध्यन्तं नातिकेरफला न्वितं दद्यादात्मविदेभक्त्या वामना
 च न शीतिने ४८ वामनोष्णुदिदोदानाद्व्यस्थो वामनः सदा वामनस्त
 रकोपाभ्यां चामनाय नमो नमोः ४९ अनेन दद्यात्तदध्यान्तं शक्तितो भोजये
 त् द्विजान् स प्राप्नोति द्विजश्रेष्ठ अग्निहोमशतं फलं ५० छ॥ श्रावण
 स्पसिते पक्षे द्वादश्यामुपवासकृत् क्षीरेण मधुमिश्रेण श्रीधरं शक्तितो
 भजेत् ५१ नमोस्तु श्रीधरायेति गंधाधैः पूजयेत् क्रमात् जुहुयात् दण्ड
 राज्येत् न यथा शक्तिं द्विजोत्तमाः जागरं नत्र कर्तव्यं पुनः पूजा तथैव च॥
 दातव्यं चैव विप्राय आच्छकी क्षीरमुत्तमं ५३ वस्त्रं च दक्षिणां चैव दत्तव्यं हे
 मकुंडले मंत्रेणानेन विप्रेभ्यः सर्वकामार्थसिद्धयेः ५४ क्षीराब्जिशायि

पुराः
 १०१

नंदेवं पशुपाशविमोचकं क्षीरदानेन सुप्रीतो भव सर्वसुखप्रद ५५ अनेन
 दद्यात् विप्रांश्च भोजयेच्छक्तितो ब्रती अश्वमेधसहस्रस्य फलमक्षयमश्रुते
 ५६ छ॥ मासिमास्यपदेशु क्लेष्टादृश्यां समुपोषितः स्नापयेत् प्रोणपयसा
 क्षीरक्षीकेशं जगद्गुरुं ५७ कृषीकेशानमस्तुभ्यमिति संपूजयेत् नरवरुणा
 मधुयुक्तेन जुहुयाच्छक्तितो ब्रती ५८ जागृतादीनि निर्वर्त्य दद्यादात्मविदतेः
 आच्छादयेच्च गोधूमान् दक्षिणां च स्तशक्तिः ५९ कृषीकेशानमस्तुभ्यं
 सर्वलोकहेतवे मम सर्वसुखं देहि गोधूमस्य प्रदानतः ६० ब्राह्मणान् भो
 जयेच्छत्पास्वयं भुंजीत वाग्यतः स सर्वपापनिर्मुक्तो ब्रह्ममेधफलं लभे
 त् ६१ मासे चाश्वपुजे क्लेष्टदृश्यां समुपाषितः पद्मनाभं च ययसा स्नापये
 त् शक्तिशुचिः ६२ नमस्ते पद्मनाभेति होमं कुर्यात् स्वशक्तिः तिलव्रीहि

नारदीः १०२ यवैश्वेवपूजांचविवक्षया ६३ जागरंचैवनिर्हर्त्यपुनः पूजांप्रकः लयेत
 दद्याद्विप्रायकुडवंमधुविप्राः सदक्षिणं ६४ पञ्चनाभ्यनमस्तुभ्यंसर्वलो
 कपितामह मधुदानेनसुधीतोभवसर्वसुखप्रद ६५ एवंयः कुरुतेभक्ता
 पञ्चनाभस्यपूजनं ब्रह्मधैमेधसदस्त्रस्यफलमाप्नोत्यनुत्तमं ६६ छ॥
 कांत्तिकेष्टुक्तद्वादश्यामुपवासीजीतेदिय क्षीरेणाढ्यमानेनदद्याच्चाजे
 नतावताः ६७ नमोदामोदरायेतिस्त्रोपयेद्रक्तिसंयुतः अष्टोत्तरशतं
 कुचामदुमिश्रितिलाकृतीः ॥६८॥ जागरंचियतः कुर्यात्त्रिकार्चनतत्परः प्रा
 तःसंपूजयेद्देवंपद्मपुष्पैर्मनोरमैः ६९ पुनर्तिलैर्जुफलतांबूलसोमसौगं
 धिमौषधं पुतंचान्नंदद्याद्विप्रायभक्तिः ७० दामोदरजगन्नाथसर्व
 कारणकारण त्राहिमांक्तपायांदेवशरणागतपालक ७१ अनेनहा

पुंराः
 १०२

नंदचावैश्रोत्रियायकुडुंबिने दक्षिणांचयथाशक्त्वाब्राह्मणांश्वापिभोजयेत्
 ७२ एवंक्तवाव्रतंसम्पकञ्जश्रीयातबंधुजिःसह अश्वमेधसदस्त्राणां
 द्विगुणंफलमश्नुते ७३ एवंकुर्यान्व्रतीयस्तुद्वादशीव्रतमुत्तमं संबसरं
 मुनिश्चेष्टययातिपरमंपदं ७४ एकमासेद्विमासेवायः कुर्याद्रक्तितत्परः
 तत्तत्फलमवाप्नोतिपरमंपदं ७५ एवंसंबसरंक्तचाकुर्यादुद्याप
 नंव्रती मार्गशीर्षेसितेयक्षेद्वादश्यांचमुनीश्वरः ७६ स्नाचाप्रातर्पया
 चारंदंतधावनपूर्वकं शुक्लमाल्यांबरधरः शुक्लगंधनूलेपनः ७७ मंड
 पंकारयदिव्यचतुरस्त्रयुशोभनं घाटाचासंरसंयुक्तंकिंकिणीरवशोभि
 तं ७८ अलंक्तंपुष्पमात्येर्वितानधुजराजितं छादितंशुक्ततस्त्रेणदी
 पमालाविभूषितं ७९ तन्मध्येसर्वतोभङ्कुर्यात्सर्वमलंक्तं तस्योप

नारदीः

१०३

रित्यसेकुंभानद्वादशप्रपूरितान् ८० एकेनमुक्तवस्त्रेणकेशाद्यैः शोधितेनचं
तान्कुंभांश्छादयेद्विप्राः पंचरत्नसमान्वितान् ८१ लक्ष्मीनारायणंदेवंकारयेद्भ
क्तिमानव्रती ॥ हेमनावारजतेनापितथाताम्रेणवाहिजाः ८२ स्थापयेत्प्रतिमांतां
चकुंभांयैरिसुसंयमी ॥ तन्मूल्यंवाहिजश्रेष्ठकाचनंबास्वशक्तिः ८३ सर्वत्रते
षुमतिमानवित्तशाव्यंपरित्यजेत् ॥ यदिकुर्यात्कुर्यात्तितस्यायुर्दनसंपदः ८४
अनंतशायिनंतैशौच्यं देवंनाराणमानामयं ॥ पंचामृतेनप्रथमंस्नाययेद्भक्तिसंयु
तः ८५ नामभिःकेशवाद्यैश्चउपचारंप्रकल्पयेत् ॥ रात्रौजागरणंकुर्यात्पुराण
श्रवणदिभिः ८६ जिततिशोभेनसम्यकेउपवासीजितेन्द्रियः ॥ त्रिकालमर्चयेद्देवं
यथाविभवविस्तरं ८७ ननःप्रातेःरुमुठायकल्पंकर्मसमाप्यच ॥ तिलहोमंवा
हतिभिःसहस्रंजुहुयाद्भती ८८ ततःसंपूजयेद्देवंगंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ देव

पुराः

१३

स्वपुरतः कुर्यात्पुराणपाठतंततः ८९ दद्यात्तद्दशविप्राणां दध्यन्तं पापसंतपा
॥ अपूपैर्दशभिर्यत्कंसच्चृतंच सदक्षिणं ९० देवदेवजगत्पूयमक्ता नुग्रहविग्र
ह गृहाणे पायनं क्लृप्तं सर्वाभीष्टप्रदोभव ९१ अनेनोपायनंदवप्रार्थयेत्प्राज
लिस्ततः आधाय जानुनीकमौविनयावनतोव्रती ९२ नमोनमस्ते सुरराजन
मो ॥ स्तुते देवजगन्निवास कुरुष्टसंपूर्णफलं ममाद्य नमोस्तु त्रुप्तं पुरुषोत्तमाय
९३ इतितं प्रार्थयेद्दिक्षान् देवं च पुरुषोत्तमं दद्यादर्वचं देवाय जानुभ्यामवनिगतः
९४ लक्ष्मीयतेनमस्तुभ्यपयोदधिनिवसिने अर्धं गृहाण देवेश श्रियाचसहि
तः प्रमोगी ९५ यस्यस्मृत्या च नामोत्पातपोषज्ञक्रियादिषु न्यूनं संपूर्णतां
यातिसंघावंधेतमकतं ९६ इति विज्ञाप्य देवस्य तत्सर्वसंयमी ॥ व्रते प्रतिमां द
क्षिणायुक्ताचार्याय निवेयेत् ९७ ब्राह्मणानमोजयेन्मश्वातश्चात्मा दद्याच्च द

नारदीः क्षिणं। सुजीतवाग्यतः यश्वातस्वयंबंधुजनैर्युतः ७८ आसायंश्रुयादिस्तु
 १०४ कर्थाविहृक्तनैस्तथा इत्येवंचनरोयस्तु कुयादिद्वादशीव्रतं ७९ सर्वानका
 मानवाप्नोति परत्रामुत्रचात्रमः त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः सर्वपापविवर्जितः १००
 द्रुपातिविष्णुमवनंयत्राचानशोचति यद्दंश्रुयान्ति तंद्वादशीव्रतमुत्तमं
 वाचेयेद्वापि विषेदेवाजयेयलफलमेत १०१ इति श्रीवृहन्नारदीयेषोडशो
 ध्यायः १६ सूतउवाच अन्यद्व्रतवरं वक्ष्ये श्रुत्वा सुसमाहिताः सर्वहरं
 पुण्यं सर्वदुःखनिबर्हणं १ ब्राह्मणक्षत्रियाविशं शूद्राणां योषितांतथा समस्तका
 यफलदं सर्वव्रतफलप्रदं २ दुःस्वप्ननाशनं धर्मदुष्टप्रहनिवारणं सर्वलोके
 सुविरम्यातं यौर्णिमाव्रतमुत्तमं ३ विधानंतस्य वक्ष्यामि श्रुत्वा ध्वंगदतोमम
 येन चर्चिनयापानां केटिः प्रशाम्यति ४ मार्गशीर्षे सिते पक्षे पूर्णयानियतः

पुं रांः
 १०४

शुचिः स्नानं कुर्यादध्याचारं दंतधावनपूर्वकं ५ श्रुत्वांवरः श्रुत्वा गूढमाग
 त्पवाग्यतः प्रक्षाः ल्ययादावाचम्यस्मरन्नारायणं प्रभु ६ नित्यं देवार्चनं स्तो
 त्रवापश्वाशकल्यपूकवकं लक्ष्मीनारायणं देवमर्च्यं इक्ष्मिणावितः ७ आ
 वाहनासनाधैश्वर्यगंधंपुष्पादिनिर्व्रती नमोनारायणायेति प्रजयेद्वक्ति
 त्परः ८ गतिर्वाधैश्वर्यैश्वर्यपुराणया नादिभिः स्तोत्रैर्वा राधेये देवव्रत
 कृष्णायतः शुचिः ९ देवस्परतः कृत्वा स्तुतिं चतुरस्रकं अरन्तिमा
 त्रंतत्रान्तिं स्थाययेत्तु घमानतः १० आन्यथागांतमर्थं तं कृत्वा पुरुषकैः
 सूक्तः चरुणा च तिलैश्चैव पितृतेन जुहुयात्तथा ११ एकवारं द्विवारं वा त्रि
 वारं व्यापिशक्तिः होमं कुर्यात्त्रयज्ञेन सर्वपापनिवृत्तये १२ प्रायश्चित्त
 दिकं सर्वस्वगृह्योक्तविधानतः समाप्य होमं विधिवत् शान्तिं सूक्तं जपेद्दुः

नरदीः
१०५

१३ यथा देवं समागत्य पुनः पूजां प्रकृत्ययेत तपोपबोसं देवाय धूपयेद्भू-
क्ति संयुतः १४ पौर्णमास्यां निरोद्धारः स्थिता तवाजय भोक्ष्यामि पुंडरीका-
क्षपरे क्रि शरणं भव १५ इति विज्ञाय देवाय जुर्ध्वं दया तथै देवे जातु भ्या
मवनी गवां शुक्ल पुष्पाक्षता न्वितां १६ क्षीरोदार्णव संभूत अत्रिनेत्र समुद्र
व गहाणां वृमया दत्त रोहिण्या सहितः प्रभो १७ एवमंर्घ्यं प्रदायेदोः प्रार्थयेत्प्रां
जलिस्ततः तिष्ठन् प्रवामुखो भूत्वा पश्यति दुर्बल सत्तमाः १८ नमः शुक्लांश
वे नुभ्यं हि जरा जायेते नमः रोहिणीयतये नुभ्यं लक्ष्मी भ्रात्रे नमोस्तुते १९
तत जागरणं कुर्यात् पुराण श्रवणादिभिः जितेन्द्रियो वशीभुद्धः पाषंडा लोकव
र्जितः २० ततः प्रातः प्रवृत्ति स्वाचारं यथाविधिः पुनः संपूजयेद्देवयथाविधि
वविस्तरं २१ ब्राह्मणान् भोजयेत् सस्नात शक्तिः प्रयतो नरः बंधुभृत्यादिभिः

पुंराः
१०५

सार्धं स्वयं भुंजीत वाग्यतेः २२ एवं पौषादि मासेषु पुष्टौ पूर्णमास्यामुपोषिती अ
र्चयेद्वाक्ल संयुक्तो नारायणमनामपंयं २३ एवं संवत्सरं कृत्वा कार्तिके मासे
मादिने उद्यापनं प्रकुर्वीत तद्विधानं वदामि वः २४ स उयं कारयेद्विंशं चतु
रस्त्रं सुमंडलं शोभितं पुष्पमालाभिर्वितानध्वजराजितं २५ ब्रह्मदीपस-
माकीर्णं किंकिणीरुवशोभितं दृष्यणैश्वाभिर्मरैश्चैव कलशैश्च समावृतं
२६ तन्मध्ये सर्वतोभद्रं पंचवर्णविराजितं कृत्वा जलान्वितं कुंभं न्यसेत्त
स्योपरि द्विजाः २७ पिधातुं भवस्त्रेण शोधितेनातिशोभितं हेमत्तावारजते
नापितथा ताम्रेण वा द्विजाः २८ लक्ष्मी नारायणे देवं कृत्वा तस्योपरि न्यसेन्
पंचामृतेन संस्नाय्य गंधपुष्पादिभिः क्रमात् २९ भस्मसो ज्योतिर्नैवेद्यैः
पूजयेत्संयतेन्द्रियः जागरचततः कुर्यात् सम्यक् अक्षसमन्वितः ३० ततः

नारदीः
१०६

प्रातश्चविधिवत्पूर्ववद्विष्णुमर्चयेत् आचोयाप्राहातव्याप्रतिमादक्षिणान्विता
३१ ब्राह्मणान्मोजयच्छ्रद्धाविभवेसत्यवारितं तिलदानं प्रकुर्वीत यथाश
क्त्या समाहितः ३२ कुर्यादग्नौ च विधिवर्तिलहोमं च पूर्ववत् एवं कृत्वा नरः
सम्पत्कलक्ष्मीनारायणव्रतं ३३ इह सुकृता महाभोगानपुत्रपौत्रैः समन्वि
तः सर्वपापविनिर्मुक्तः ३४ लायुत समन्वितः ३५ प्रयाति विष्णु भवनं यो
गिनामपि दुर्लभं ३५ इति श्रीवृहन्नारदीये सप्तदशोऽध्याय १७ ॥

सूत उवाच अन्यद्भूतं प्रवक्ष्यामि ध्वजारोपणसंज्ञितं सर्वपापहरं
पुण्यं विष्णुप्रीणनकारणं १ यत्कुर्याद्विष्णुभक्तवत् ध्वजारोपणमुत्तमं स
पूज्यते विरंच्या च वैः किमयेर्वदुष्पापितैः २ हेमभारसहस्रं तु यो दहति
कुटुबिने तत्फलं तुल्यमात्रं स्यात् ध्वजारोपणकर्मिणः ३ ध्वजारोपणं तु

पुराः
१०६

त्वं स्यात् देगंगास्नानमनुत्तमं अथ वा तुलसीसेवा श्रुत्या लिंगप्रपूजनं
४ अहो पूर्वमहो पूर्वमहो पूर्वमिदं द्विजाः सर्वपापहरं कर्म ध्वजारो
पणसंज्ञितं ५ या निकायाणि कर्माणि ध्वजारोपणकर्मणि तानि
सर्वाणि वक्ष्यामि शृणु ध्वंगदतो मम ६ कार्तिकस्य सिते पक्षे दशम्यां
प्रयतो नरः स्नानं कुर्यात्त्रिपन्नैर्नदं तथा वनपूर्वकं ७ एकाशी ब्रह्म
चारी च स्वये नारायणं स्मरन् धौतां वरधरः शुद्धः स्वये नारायणाय
तः ८ ततः प्रातः समुच्छायस्नात्वा च मेषयथाविधि नित्यकर्माणि निर्व
र्त्तयेत् श्राद्धं विष्णुः समर्चयेत् ९ चतुर्भिर्नर्तकैः सार्द्धं कृत्वा च स्वस्तिवाच
कं नारदीश्राद्धं प्रकुर्वीत ध्वजारोपणकर्मणि १० ध्वजस्तत्रौ च गायत्र्या चो
क्षयेद्ब्रह्मसंयुतौ सूर्यवैनतेयं च हिमाश्रुतं तृदेव्येत् ११ ध्वजारं च वि

गरदीः

१०७

धतारं पूजयेत्तत्र नक्षत्रे हरिद्राक्षतगंधाद्यैश्च पुष्पैर्विशेषतः १२
ततो गोचर्ममात्रं स्तुतिं चोपलिप्सु आध्याग्निस्वर्गलोत्पाद्याज्यनाग
दिकं क्रमात् १३ जुहुयात्पायसं चैव ब्रूतमणेत्रं शतं प्रथमं पौरुषं
तं विष्णोर्नुकमिरावती १४ ततश्च वै न ते पायस्वाहेत्यष्टादुतीस्तथा
सोमो धेनुसत्तं च जुहुयाच्च ततो द्विजाः १५ सौरमंत्रं न जपेत्तत्र शान्ति
सूक्तं निश्चितः रात्रौ जागरणं कुर्यात् उपकंठं हरेः शुचिः १६ ततः प्रा
तः प्रसमुत्थाय नित्यं कर्म समापनं गंधपुष्पादिभिर्देवमर्चयेत्सर्वं वक्र
मात् १७ ततो मंगलवाद्यैश्च सूक्तपाठैश्च शोभनं नृसैव्यस्तोत्रं पठने
नयेद्विष्णुलये ध्वजं १८ देवस्य द्वारदेशे वा शिखरे वा मुहूर्तान्वितः
सुखिरं स्थापयेद्विप्राध्वजं सुखं न शोभितं १९ गंधपुष्पाक्षतैर्देवधू

पूराः
१०६

पदी चैर्मनोरमैः नक्षत्रो ज्यादिसंयुतैर्नैवेद्यैश्च हरियेजेत २० एवं दे
वा लये स्थाप्य शोभनं ध्वजं मुत्तमं प्रदक्षिणमनुब्रूज्य स्तोत्रमेतदुदीरये
त् २१ सूत उवाच नमस्ते पुंडरीकाक्ष नमस्ते विश्वनाभ नमस्ते
ऋषीकेश महापुरुष पूर्वज २२ येनेदमखिलं जातं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितं
लय मेष्ठाति पत्रैस्तत्र प्रयन्तोऽस्मि केशि वं २३ न जानंति परं भावं यस्य ब्र
ह्मादयः सुताः योगिनो यं न पश्यंति तं वेदे ज्ञानरूपिणं २४ अंतरिक्षं तु
यन्तानि धौर्मूर्ध्नीयस्य चैव हि पादोऽभूद्यस्य पृथिवी तं वेदे विश्वरूपिणं ॥
२५ यस्य श्रोत्रे दिशः सर्वाः यच्च क्षुर्दिनं तच्छरीरं रुक्सा मय जुषो येन तं
वंदे ब्रह्मरूपिणं २६ यन्मुखे ब्राह्मणजाता यध्वाक्षोरनवेन्मृपाः वैश्या
यस्योरुतो जाताः पद्म्याश्चरुडो जायत २७ मायासंगममात्रेण वदंति पुरु

ब्रह्मनारदी०
१०८

बंधयं स्वभावविमलं शुद्धं निर्विकारं निरंजनं २८ क्षीराब्धिं शायिनं देवम
नंतमपराजितं सद्रक्तवस्त्रं लंबविष्णुं नक्तिगर्भं नमाम्यहं २९ हृषिकेशादी
तिभूतानि तनमात्राणां प्रियाणि च शूक्ष्माश्च शूक्ष्माण्येनासनतवं देसर्व
तोमुखं ३० यद्गुणपरमं धाम सर्वलोकोत्तमोत्तमं निर्गुणं परमं श्रेष्ठ
प्रणतोस्मि पुनः पुनः ३१ अविकारमजं शुद्धं सर्वतो बद्धुमीश्वरं यमा
मनेति योगीशः सर्वकारणकारणं ३२ एको विष्णु महाभूतं हृष्यन्तुताम
नेकशः त्रीनलोकान व्याप्य भूतात्मानं क्ते विश्वे तु गव्ययः ३३ यो देव स
र्वभूतानां मंत्रात्मा जगन्मयः निर्गुणः परमानंदः समो विष्णुः प्रसीद
तु ३४ रुदयस्योपि हारस्यो मायमो हितात्मनां ज्ञानिनां सर्वगो यस्तु
समे विष्णुः प्रसीदतु ३५ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंच त्रिरेव च ह्य

पुरणः
१०८

ते च पुनर्द्वया समे विष्णुः प्रसीदतु ३६ ज्ञानिनां कर्मणां चैव तथा
क्लिमतां नृणां गतिदाता विश्वभुग्ः समे विष्णुः प्रसीदतु ३७ जग
द्वितीयं मे देहं ध्रियं ते लीलाया हरः तानेर्चयंति विबुधाः समे विष्णुः
प्रसीदतु ३८ यमामनंति वै संतः सच्चिदानंदविग्रहं निर्गुणं च गु
णधारं समे विष्णुः प्रसीदतु ३९ परेशः परमानंदः घरात्परदः प्र
नुः चिद्रूपश्च परिज्ञेयः समे विष्णुः प्रसीदतु ४० यद्दं कीर्तयोनो
त्संस्तोत्राणां सुतमोत्तमं सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥
४१ इति स्तुतवान्मे हि संव्राणं श्वप्रपूजयेत् आचार्यपूजये
त्पश्चान्नक्षत्राणां छादनादिभिः ४२ ब्राह्मणेन तोजयेद्युक्तं श
क्तिं तो नक्तिरावतः वृत्रभिन्ने कलन्ताघैर्बधुभिः सह वा गतः ४३

ब्रह्मनीरही०
१०९

ऊर्ध्वीतपारणविप्राः नारायणः यस्त्रेतकर्मऊर्ध्वीतध्वजारोपणमुत्र
मे ४४ तस्यमुष्णपणफलं वक्ष्ये शृणुध्वंसुसमाहिता ४५ पठध्व
जस्यविप्रेद्राः यावद्वलतिवापुन तावन्तिपापजालानि नश्यन्ते वसं
शयः ४५ महापातकयुक्ते वा युक्ते वा सर्वपातकैः ध्वजं विष्णु
गृहे कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ४६ यावदिहानिबसति ध्वजं विष्णु
गृहे हि जाः तावधुगसहस्रादिहरिसारूप्यमश्नुते ४७ आरोपि
तं ध्वजं दद्यायेऽग्निनिदंति धर्मिकाः तेषु सद्यो विमुच्यते सुपपात
ककोटिभिः ४८ आरोपितं ध्वजं विष्णुगृहे घुन्वन् नयन् स्वकं क
र्तुः सर्वाणि पापानि ध्वं धुन्वन्ति निमिषाद् इतः ४९ शृणुध्वन्तुष्यः
पुण्यमिति ह्यसंपुरातनं सर्वपापप्रशमनं नारदेन प्रभाषितं

पूराण
१०९

५० आसात्पुरातनपुगे सुमतिर्नाम भूपतिः सोमवंशोद्भवः श्रीमा
नसप्तर्षिपैकराट् स्वयं ५१ धर्मात्मा सत्यसंपन्नः शुचिर्वैश्वदेवः तिषि
प्रियः सर्वलक्षणे संपन्नः सर्वसंपद्धिभूषितः ५२ सदा हरिकथा
सेवी हरिपूजापरायणः हरिभक्तिपाराणां च शुश्रुरनहं कृतिः
५३ पूज्येषु पूजानिरतः समदृशी गुणान्वितः सर्वभूतहितः
शान्तः कृतज्ञः कीर्त्तिमान् नयः ५४ तस्य भार्या महाभाग सर्वल
क्षणसंयुता पतिव्रता पतिप्राणानान्नासत्यमतिस्तुता ५५
तावुमौदं पती नित्यं हरिपूजापरायणे ज्युतिस्मरौ सहाभागे स
त्यशौ सत्यरायणे ५६ अन्नदानरतौ नित्यं जलदानपरायणे
तथाकारामवप्रादीन संख्याता न्विते ननु ५७ सा तु सत्यमति

ब्रह्मनारदी-
११०

नित्यंश्चिविष्णुगद्देसती। नृत्यस्यसंत संवृष्टामनोत्तामं पगुजुवा
दिनी ५६ सोविराजामहाजागोद्दशीद्दशीदिने ध्वजमारो
ययामासमनोत्तंबहुविस्तरं ५७ वएवंहरिपरंनित्यंराजानंध
र्मकोविदं तस्यप्रियांसत्यमतिदेवाञ्जपिसदास्तुवनं ६० त्रिलो
केविश्रुतौतौयदंपस्यंतधार्मिकौ आययौबहुनिःशिष्यैर्दुष्टु
कामोवितांडकः ६१ वितांडकमुनिश्चवासमायातंजनेश्वरः
प्रत्कघयौसयन्तीकः पूजानिर्बहुविस्तरं ६२ कृततिष्णक्रियं
शांतंक्रतासनपरिग्रहं नचासनगतो नूपः प्राजतिर्मुनिमत्रव
त ६३ राजाउवाच भगवानक्त्यक्तयोऽस्मिचदस्यागमने
ननो सतामागमनंसंतः प्रसंसंतिमुखोवहं॥ यत्रस्यान्म

पूराण-
११०

हतांप्रेमतत्रस्यः सर्वसंपदः तेजःकीर्तिर्द्वनंविप्राहतिप्राहुर्विपर
श्वितः ६५ तत्रहृदिगमिष्यंतिश्रेयांस्यनुदिनंमुने तत्रसंतःप्र
कुर्वंतिमहतीकरुणांप्रजोः ६६ योमूर्द्धिधारयद्भुलनमहत्सा
दतलोदकं सस्नातःसर्वतीर्थेषुपुण्यात्मानात्रसंशय ६७ म
मपुत्रोभ्यदाराश्वसंपत्रयिसतर्पिता ममाज्ञापयशांतात्मनत्रे
त्यनकिंकरवाणिते ६८ विनयावनतंभूयंतंनिरीक्ष्यमुनीश्व
रः स्पृशन्करणराजो नंप्रत्यवाचातिदुषितः ६९ रुषिरुवा
च राजनयदुक्तंनवतातन्पूर्वचक्रुर्लोचितं विनयावनताः
सर्वेपरंश्रेयोत्तनंतिदि ७० धर्मश्चायंश्वकामश्चमोक्षश्चतप
सत्रम विनयाह्वयतेसर्वविनयाकिनसाध्यते ७१ प्रीतोऽ

ब्रह्मरही०
१११

स्मितवभूपासन्मार्गपरिवर्तिनः स्वस्तितेःस्तुमहाभागयत्पुष्प
मितदुच्यतां ७२ अर्हणाबहवःसन्तिहरिसन्तुष्टिकारकाः चम
त्राप्फघतो नित्यं ध्वजारोपणकर्मणि ७३ तव नार्यापिसाधीय
नित्यं नृत्यपरायण किमर्थमेतच्छ्रुतांतयथावद्वक्तुमर्हसि ७४
राजा उवाच शृणु धर्मगव न सर्वयत्पुष्पसिघदा मितत आश्व
र्यभूतं लोकानामावयोश्चरितं मुने ७५ अहमासंपुराश्रुतामा
लिनिर्नामसत्तमः कुमार्यनिरतो नित्यं सर्वलोकाहिते रतः
७६ पिशुनो धर्मविद्वेषी देवद्रव्यपादारकः गोघ्नश्च ब्रह्महा
चौरः सर्वप्राणिबधेरतः ७७ नित्यं निदुर्गरवक्ता च पापोक्तेषु
परायणः एव स्थितः कंचि कालं मना हृत्य महद्वचः ७८ सर्व

पूराण.
१११

बंधुपरित्यक्तो दुःखी वनमुपागतः मृगमांसाशनो नित्यं तथा मार्गं नि
रोधकत ७९ एकाकी दुःखबद्धलोहवसंनिर्जने वने एकदक्षुत्य
रिश्रोतो निदावार्तः पिपासितः ८० जीर्णदेवालयं विस्मरयन्नपन
विजने वने हंसकारं रुवाकीर्णतस्मिन् मीये महत्सरः ८१ पर्यंतव
नपुष्पो ब्रह्मदितं तन्मुनीश्वरः अपि बन्तत्र पानात्तीरे विगतश्रमः
८२ उन्मूल्य हृक्षमूलानि मच्छुचि विनिवारिता तस्मिन् जीर्णा
लये विस्मोर्निवासं कृतवानर्ह ८३ शीर्णस्फुरितसंधानं तथा चा
हमकारिषं यर्णेस्त्रिणेश्वकाणेश्वरहंससम्पकप्रकल्पितं ८४
भूनिर्मद्रोगवासत्यादुपलिप्ता मुनीश्वर तत्राहं व्याधवृत्तिस्त्रिहृत्वा
बद्धविधान्मृगान् ८५ अजीवं वर्तनं कृत्वा वसराणां च विवशति

ब्रह्मरही०
११२

अपेयमागतासाध्विचिधदेशसमुद्रवा ८६ निषादकुलसंभूताना
म्नाकेकिलनीश्रुता बंधुवर्गपरित्यक्तादुःखिताजीर्णविग्रहा ८७
ब्रह्मनक्षुब्धमरिश्रांताशोचंतीस्वक्ततक्रिया दैवयोगसमायाता
मर्मतीविजनेवने ८८ मांमेषाग्रीष्मतापार्त्तघ्नस्तपप्रपीठिता
हृमांदुःखवतीदृष्टाजातामेविपुलाघृणा ८९ मयादत्तंजलंचा
स्येमांसंवन्यफलंतथा विगतश्रमासाहस्रनमयापृष्टायथातथं
९० न्यवेदयस्वकर्माणिशृणुष्वचंचरानने इयंकोकिलनीना
म्नातिषादकुलसंभवा ९१ दामुकस्पसुताविद्वनन्यवसद्धिध्वपर्व
ते परस्वहारिणीनित्यसदायैशून्यवादिनी ९२ बंधुवर्गैःघरित
कायतोहतोहतवतीयाति कांतारेविजनेब्रह्मनमसमीपमुपाग

पूरांणः
११२

ता ९३ इत्येवंस्वक्ततंकर्मसर्वमघ्न्यवेयं तस्मिन् देवालेयेविस्मो
रहंचेयंचवैमुने एध दंपतीनावमश्रित्यस्तितौमांसाशनौतदो एक
दामघपानेनप्रमत्तौवैसुनिर्जरं ९५ तत्रदेवालयेरत्रौमुदितौमांस
नोजनात् बध्नावस्त्रंचंदंउग्रेप्रमत्तौमघेवया ९६ अत्यतहर्षसं
पन्नावावासम्पगन्त्यतां तक्कालएवपंचवमावयोनवन्मुने ९७
आगतायमदूताश्वयाशहस्ताजयकराः कर्मणातेनउष्मात्मानग
वान्मधूसूदेन ९८ स्वदूतानूघेययामासमदहरणकारणात्
संवादस्तुमहानासीदूतानांतसत्तमाः ९९ मयाश्रुतंचतंसर्वज
वशृणुधर्मविशंवर दूतास्तिदेवदेवस्पर्शखचक्रगदाधराः १००

ब्रह्मनारदी
११३

सहस्रसूर्यसंकाशाः कांताः कोमलनाभिणः भयंकरान्पाशहस्ताः
नृदंष्ट्रिणो यत्नकिंकरान् १०१ तानुचुर्देवदूतास्तहरिनामपरायणः
देवदूता उवाचः भो भो क्रूरा चारा विवेकपरिवर्जितः १०२ मुचध्व
मेतौ निःपापौ दंपति हरिवध्नो विवेकस्त्रिष्टुल्लोकेषु सपदामादि
कारणं १०३ अपापे पाघधीर्यस्तुतविधात्पुरुषाधमं पापे च पाप
धीर्यस्तुतविधादधमाधमं १०४ यमदूता उवाचः युधाजिः सत्यमेवो
क्तमेतौ पातकिसत्तमौ ज्ञेया वै पापिनो दंष्ट्रास्तन्नेष्वा मो वयमचिमौ १
०५ श्रुतिप्रणिहितौ धर्म अधर्मस्त्वद्विपर्ययात् एतावद्धर्मचरितौ
तन्नेष्वा मो यमौ तिकं १०६ ततश्चाति कुपिता देवदूतमहोजसः

पूराणः
११३

प्रत्नचुस्तान्यमनदाननागसितदिगंतरः १०७ देवदूता ० अहो क
हं धर्मदशमधर्मः स्पृशतैमहान् सत्यकविवेकशून्यचं निदानं द्या
पदं महता १०८ प्राक्तनाच्च विशेषेण नरकाध्यक्षतांगताः यूयं कि
मर्थमघापि कुर्तुं पापानि सोधमाः १०९ स्वकर्मक्षययंतं महापात
किनोऽपि च तिष्ठति नरके यूयं यावदाचंद्रतारकं ११० पूर्वसंचित
पापानां महान्तिर्हि वः किमर्थं पापकर्मणि करिष्यथ पुनः पुनः
१११ श्रुतिप्रणिहितो धर्मः सत्यसत्यं न संशयः किंवाभ्यां चरि
तान् धर्मान् प्रवक्ष्यामो ययातुं ११२ एतौ पापविनिर्मुक्तौ हरि
शुश्रुवणेरतौ हरिणाय च मानो च मुचध्वमाविलंब्यथ ११३ ए

ब्रह्मनारदी-
११४

षाचनर्त्तनचक्रेतयाचैषां ध्वजंभटः अंत्यकालेविष्णुर्हृतेनपापवि-
मोचितो ११४ उक्तांतिकालेयन्नामश्रुतवंतोपिवैसक्तत्वं जंतेपर
मंस्थानंकिमुष्णुषणेरताः ११५ महापातकयुक्तोवायुक्तोवास
र्वपातकैः ईक्षितो नगवद्भक्तैर्लज्जितेपरमांगति ११६ यतीनंविष्णु
नक्तानांपरिचयपिरायणेः प्राक्षिताअपिगच्छंतिपापिनोऽपिपरांगति
११७ मुहूर्त्तंवा मुहूर्त्तार्द्धयास्तिष्ठेद्दरिर्मंदिरं सयातिपरमंस्थानंकि
मुष्णुषणेरता ११८ उपलेपनकर्तारोसन्मार्जुनपरायणो एतौह
रिगृहेनित्यंशीर्णसंधानकारिणो ११९ जलसेचनकर्तारोदीपदोह
रिसहिरो कण्ठमेतौमहाभागोनयिष्यथयमांतिकं १२० इत्थकोदे

पूराण
११४

वदूतास्तेछिन्नापशंतद्वैवहि आरोप्यांवाविमानंउपयुविस्त्रोःपरंयदं ११
१ आवांसाप्रीप्यमापन्तौदेवदेवस्पचक्रिणः सुक्तवंतौमहाभोगानयाव
वौक्कालंशृणुधमे १२२ युगकोटिसहस्राणियुगकोटिशतानिच उषि
वाविष्णुनवनेत्रलोकंसमागतौ १२३ तावक्कालंचतत्रापिस्थिवैदुषं
दमापगतौ तत्रापितावद्भोगंजु सुक्कादिव्यमनुत्तमं १२४ ततःपृथ्वी
शतंप्राप्तौक्रमेणमुनिसक्तमः अत्रासपदबुलाहरिपूजाप्रसादतः
१२५ अनिच्छयाकृतेनापिप्राप्तमेवंविधंमुने सम्पगाराध्यविश्वेशं
नक्तिनावानमाधवं १२६ प्रस्माप्रीतिपरंश्रेयदृतिमेनिश्चितामतिः अवशे
नापियक्कर्मकृतंतुसुमहत्फलं ददातिहिनृणांविप्रकिंपुनःसम्पगर्च्चनात्

ब्रह्मनारदी०
११५

एतत्सर्वं निष्कामासो विभ्रां उक्ता मुनीश्वरः अतिनेद्यमहीपात्तं प्रययौ संत
पोवनं सूत उवाच तस्माच्छृणु ध्वं विप्रेन्द्रा देवदेवस्य चक्रिणः परिचर्यात्
सर्वेषां कामधेनू पमास्मता हरिपूजापराणां च हरिरवसनातनः ददाति
परमं श्रेयः सर्वकामफलप्रदं यद्ददं पुण्यमाख्यातं सर्वपापप्रणाशनं
वाचयेष्टुयाद्वापि धजारोपणपुण्यनाक् इति श्रीब्रह्मनारदीयेऽष्टा
दशोऽध्यायः १८ सूत उवाच अन्त्यद्वैतप्रवक्ष्यामि शृणु ध्वं सुसमा
हिताः हरिपंचकविख्यातं सर्वलोकेषु दुर्लभं नारीणां च नराणां च सर्वदुः
खनिवारणं धर्मकामार्थमोक्षाख्यं पुरुषार्थैकसाधनं सर्वोत्तीर्णप्रदं चे
न्न व्रतफलप्रदं सर्वव्रतोत्तमं श्रेष्ठं सर्वकामफलप्रदं मार्गेशीर्षे सिते पक्षे

पूरांणः
११५

दशम्यां नियतेंद्रियः कुर्यात्स्नानादिकं कर्म दंत धावनपूर्वकं कृत्वा दे
वार्चनं सम्पूजयेत्पंचमहाध्वरान् एकादशीं नवेतस्मिन् दिने निगृहि
तेंद्रियः ततः प्रातः समुत्थाय एकादश्यां मुनीश्वराः स्नानं कृत्वा यथाचरं
हरिं वेवाच्यत ततः स्तापयेद्देवदेवेशं पंचामृतविधानतः अर्चयेत्पर
र्या नक्त्या गंधपुष्पादिभिः क्रमात् धूपोदीपोश्च निवेद्यैस्तांबूलिश्च प्रद
क्षिणोः संपूजयेद्देवदेवेशमिमं मंत्रमुदीरयेत् नमस्ते ज्ञानरूपाय ज्ञा
नदाय नमोऽस्तुते नमस्ते सर्वरूपाय सर्वसिद्धिप्रदायते एवं प्रणम्य देवे
शं देवदेवं जनार्दनं वक्ष्यमाणेन मंत्रेण उपवासान् प्रकल्पयेत् पंचरा
त्रं निराहारोद्यद्यप्रभृति केशवत्वदाज्ञपाजगत्स्वामिन् ममात्मीयप्रदो

ब्रह्मनारदी० भव एवममर्थदवेशमुपवासान्समपीयत् रात्रौ जागरणं कुर्यात्
 ११६ देकाश्यां ब्रती हि जाः द्वादश्यां च त्रयोदश्यां च त्रयोदश्यां जितेन्द्रियः पौर्ण
 मास्यां कर्त्तव्यमेव विष्मर्चनं बुधः। एकादश्यां पौर्णमास्यां कर्त्तव्यं जागरहि
 जाः पंचामतादि पूजा तु सामान्यादि न पंचसु। हरिण स्नापयद्दि सु पौर्णमा
 स्यां शुश्रूक्षितः तिलहोमं च कर्त्तव्यं तिलदानं च सत्तमाः। ततः पक्षे दिने प्राप्ते
 निर्वर्त्तस्वाश्रमक्रियं संप्राश्य पंचगव्यं च अर्चयेत् पूर्ववद्दरिं। ब्राह्मणान्
 भोजयेत् सश्वात् विनये सत्यवारितं ततः स्वबंधुभिः सार्द्धं स्वयं नुं जीतवा
 ज्यतः एवं पुष्पादि मासेषु कार्तिकांतेषु सत्तमः। शुक्लपक्षे व्रतं कुर्यात् पू
 र्वमुक्तविधानतः एवं संवत्सरं कुर्यात् व्रतं पापप्रणाशनं पुनर्मासेमा

पुराणः
 ११६

गर्गशर्षे कुर्याद्युद्यापनं व्रती एकादश्यां निराहारो भवेत् पूर्ववदुत्तमाः। द्वा
 दश्यां पंचगव्यं च प्राशयेत् सुसमाहितः। गंधपुष्पादितिः सम्यक् देवदेवं
 जनार्दनं। अमर्चवासनं दद्यात् ब्राह्मणाय जितेन्द्रियः। पायसं मधुसं मि
 श्रं घृतयुक्तफलान्वितं॥ सुगंधजलसंयुक्तं पूर्णकुंभं सदक्षिणं। वस्त्रेणा
 छारितं कुंभं पंचरत्नसमन्वितं॥ दधीदध्यात्मविदुषे ब्राह्मणमुनीश्वराः॥
 सर्वेश सर्वभूतेश सर्वव्यापिनू जनार्दन॥ परमान्तप्रदानेन प्रीतो भवतु
 माधवः॥ नारायणनमस्तुभ्यजगन्नाथपरायणं। कुम्भो देकप्रदानेन प्रीतो न
 व जनार्दन। व्रतमेतत्तु यः कुर्यात् हरिपंचकसंज्ञकं। न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्म
 लोकान्कदाचन। व्रतमेतत् कर्त्तव्यमिच्छामि मोक्षमुत्तमं। समस्तपापकां

ब्रह्मनारदीः
११७

तारदावानलसमंदिजाः गवांकोटिसहस्राणिदत्वायस्कलमश्रुतेतत्तलंसम
वप्नोति एकस्मादुपवासतः। यस्वेतच्छृणुयाद्रक्तानारायणपरायणः। समु
च्यतेमहाद्यौरुपपातककोटिभिः इति श्रीब्रह्मनारदीयएकोनविंशो
६० अध्यायः ११७ सूतउवाच अथ द्रुतवरं ब्रह्मेश्वरं सुसमाहिताः।
सर्वपापहरं पुण्यं सर्वलोकोपकारकं। प्राषाढश्रावणेवापितथा जाद्रपदे
पवा। तथा चास्वयुजेवापि कुर्यादतद्रुतं द्विजाः। एते धन्यतमे मासि शुक्लप
क्षे जितेन्द्रियः। प्रातर्दशम्यां स्नायी तदंतर्धवन पूर्वकं। नित्यं देवाश्चैनं कुर्या
न्नियतो नियतेन्द्रियः। एकादश्यां ब्रह्मचारी अधःशायी जितेन्द्रियः। प्राशये
त्संचगम्यंच स्वपेक्षि सुसमीपतः। ततः प्रातः समुच्छाय नित्यं कर्म समा

पूराण
११७

प्यच। श्रद्धया पूजयेद्विष्णुं वशी क्रोधविवर्जितः। विद्वद्भिः सहिते विष्णुमर्च
यित्वा यथोदितं। संकल्प्य ततः कुर्यात्स्वस्तिवाचनपूर्वकं। मासमेकं निरा
हारोद्यद्यप्रवृत्तिकेशव। मासांते पारणं कुर्यादिव देवत्वदा जया। तपोरूपं न
मस्तु त्वं तपसां फलदायक। ममाग्नीष्टफलं देहि सर्वविघ्नान्निवारय॥ एवं स
मर्च्य देवस्य विष्णोर्मासव्रतं श्रुतं। तदा प्रवृत्त्या मासां तं निवसेद्दरि मंदिरे॥
प्रत्यहं मापयेद्देवं पंचामृतविधानतः। ही पं निरंतरं कुर्यात्तस्मिन्मासे ह
रेर्नृणां। प्रत्यहं दंतकाष्ठं च क्षुपामार्गं स्पृशयेत्। कृत्वा स्नायी च विधिव
त नारायणपरायणः। तर्पणं विष्णवे कुर्यात्केशवाद्यैस्तु नामभिः। द्वादश
भिर्विष्णुपूजामे निरेवं समाचरेत्। एवमासोपवासं च कुर्याद्दरिपरायणः।

ब्रनरही०
११६

तदंतेप्रयतस्नायादविष्णुपूर्ववद्वर्चयत्। ब्राह्मणान्नोजयेच्छक्ताभक्तियु
क्तःसदक्षिणं। स्वयंचबंधुनिःसाहंजुंजीतप्रयतेंद्रियः। व्रतंमासोपवासाख्य
मेवंकुर्यान्नयोदशं। तदंतौवदविदुषेगांदद्याच्चसदक्षिणं। ब्राह्मणान्नोजये
च्छक्ताद्वादशप्रयतेंद्रियः। शक्ताचदक्षिणांदद्यात् वस्त्राण्यभरणानिचामा
सोपवासनिकेनवाजिपेयफलंलजेत्। यदिद्वयंकेततस्यपौंडरीकफलंल
जेत्। मासोपवासत्रितयंयः कुर्यात्प्रयतेंद्रियः। चुडः कृतस्तेनपराकंमुनिस
त्तमाः। सलमेत्यरमंपुण्यमपिहोमाक्षसंभवं। पंचकृत्वोव्रतमिदं कृतंयेनम
हात्मना। अत्यजिहोमजंयुष्पद्विगुणंप्राप्नुयान्नरः। मासोपवासंषड्वक्तुर्या
द्यस्तुसमाहितः। ज्योतिहोमस्ययज्ञस्यफलमक्षगुणंनवेत्। निराहारेणयो

पूराणः
११६

मासंसप्तकत्वस्तथानयेत्। अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलमक्षगुणंनवेत्। मासो
पवासंयः कुर्यात्। अष्टकृत्वोमुनीश्वराः। नरमेधस्ययज्ञस्यफलमक्षगुणंन
वेत्। षष्ठमासोपवासंचनवकृत्वोसमाचरेत्। नोमेधमक्षजंपुष्पंलनतैत्रिगु
णंनरः। दशकृत्वस्तयः कुर्यात्पराकंमुनिपुंगवाः। सयातिब्रह्ममेधस्यत्रिगु
णंफलमुत्तमं। एकादशपराकांश्वयः कुर्यात्प्रयतेंद्रियः। सयातिहरिसारूप्यं
सर्वलोकसमन्वितं। त्रयोदशपराकांश्वयः कुर्यात्प्रयतोन्नरः। सयातिपरमा
नंदंयत्रगत्वानशोचति। मासोपवासनिरतागंगस्नानपरायणं। धर्ममा
र्गप्रवक्तारोमुक्ताएव न संशयः। यतीनांब्रह्मचारीणं प्रधवानांचसत्तमाः।
मासोपवासः कर्तव्योवनस्थानांविशेषतः। नारीवापुरुषोवापिव्रतमतस्तु

ब्रनारही.
११९

दुर्लभं। कृत्वा मोक्षमवाप्नोति योगिनामपि दुर्लभं। गृहस्थो वा वनस्थो वा वणी
वा निश्चुरेव वाऽप्येते ज्ञानशून्योऽपि मोक्षमस्मात्प्राप्ते नरः। यद्द्वंद्वं तमाहात्म्यं
नारायणपरायणः। शृणु यादृशं ये द्वारं पिसर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति बृहन्ना
रदीये विंशोऽध्यायः॥ ॥२०॥ इदमत्यत्र वक्ष्यामि ब्रतं त्रिलोक्यविश्रुतं॥
सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदं॥ कर्तव्यं सर्वथा विप्रैः विष्णुप्रीणनका
रणात्॥ ब्रह्मणः क्षत्रियविशं शूद्राणां विवयोषितं॥ मोक्षदं कुर्वतां तत्प्रा
विष्टोः प्रियतरं द्विजाः॥ एकादशी ब्रतं तामसर्वकामफलप्रदं॥ कर्तव्यं स
र्वथा विप्रैर्विष्णुप्रीणनकारणात् एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि
॥ यदि भुंक्ते स पापी स्यात् परत्र नरकं व्रजेत्॥ उपवासफलं लिखुज द्याहु

पुरा
११९

क्वचिदुच्यते॥ पूर्वापरनिदेराऽप्युपहोरात्रं तु मध्यमं॥ एकादश्यां हि
नेयस्यु नोक्तुमिच्छंति सत्तमाः॥ स भोक्तुं सर्वपापानि स्पृहया तु न संश
यः॥ न वेद शम्भो मे काशी द्वादश्यां च मुनीश्वराः॥ एकादश्यां निराहा
रो यदि मुक्तिमप्नोति॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च॥
ऽप्यनमाश्रित्य तिष्ठंति संप्राप्त हरिवासरे॥ ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्नि
कृतिर्न विदुः॥ एकादश्यां तु यो भुंक्ते निःकृतिर्नोपि कुत्रचित्॥ महापातक
युक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकेः॥ एकादश्यां निराहाराः स्तिवायाति परंपदं॥
एकादशी महापुण्यविष्टोः प्रियतरातिथिः॥ संसेव्या सर्वथा विप्रैः संसारछे
दलिमुक्तिः॥ दशम्यां प्रातरुच्यदंत धावनपूर्वकं॥ स्नात्वा च विधिवद्विष्णुर्मे

ब्रनारदी०

१२०

त्रयेऽयतेन्द्रियः॥एकादशीचतुर्वेत्तस्मिन्नृतदिनः गृहीतेन्द्रियः॥विस्मोःसमी
पेशायीचनायणपरायणः॥एकादशीतथास्नात्वा संपूज्य च जनादनं गंध
पुष्पादिभिः सम्प्रकृत तस्त्वेवमुदाहरेत्॥एकादशीतिराहारः स्तिवाह
तिपरेह्यहं॥भोक्षानिपुंडरीकाक्षशरणमभवाच्युत॥अमुंमंत्रं समुच्चा
र्यदेवदेवस्यचक्रिणः॥नक्तिनोवेननुत्माउपवासं सपर्ययात् दिवस्यः पु
रतः कुर्यात् जागरं नियतेन्द्रियः॥शृणु विप्रप्रवक्ष्यामि जागरं सचलक्षणं॥
येनविज्ञातमात्रेण दुर्ध्वेनो न जनार्दनः॥गीतं वाद्यं च नृसंचपुराणपठनेन
था॥धूपं दीपं च नैवेद्यं पुष्पगंधानुलेपनं॥फलमर्घ्यं च शुद्धाचदानमिन्द्रिय
संयमः॥सत्यान्वितं विनिंद्य च मुदा युक्तं क्रियान्वितं॥प्रदक्षिणानिः संयुक्तं

पुराः
१२०

पापात्स्यादिवर्जितं॥नीराजनसमापुक्तं नमस्कारपुरःसरः॥यामेमहाभाग
कुर्याद्दारात्रिकं हारः॥षड्विंशगुणसंयुक्तं एकादश्यां तु जागरं यः करोति नरो न
त्पानपुनजयिते नुवि॥य एवं कुरुते न तस्यावित्तसाध्यविवर्जितः॥जागरं वा स
रेविस्मोर्ध्वीयते परमात्मनि॥धनवान्वित्तसाध्येन यः करोति प्रजागरं॥तेना
त्मा हारितो नूनं कितवे न दुरात्मना॥दृष्ट्वाः कलिं नु जंगेन स्वपंतिमधुहादि
ने॥कुर्वति जागरं निवमायापाशविमोहिताः॥प्राप्ताप्येकादशयिषां कलो
जागरं विना॥तेविनष्टानसंदेहो यमाजीविमसंधुवं॥अभावे वाचकस्या
थगीतं न संतुकारं येन वाचके सति विब्रेद्वापुराणं प्रथमपठेत्॥यः पुनः कु
रुते गीतं नृत्यं जागरं हरेः॥वसेच्चिरं तु विकुंठे पितृभिः सह नृसुरः॥

ब्रह्मनरहीः

१२९

मतिप्रयच्छतेयस्तु हरिर्जागरणं प्रति। षष्ठिवर्षसहस्राणि श्वेतद्विपि वसेन्नरः॥ पा
दयोः पतिपयावत् धरण्यां पांशुगच्छतां॥ ब्रह्मसहस्राणि जागरी वसते दि
वि। तस्माद्गृहात्प्रगंतव्यं जागरे माधवाय॥ द्वादश्यां जागरे विष्णो र्यः कृत
पञ्चमंडपं॥ प्रतिपुष्पं फलतेषां वाजिमेधसमं हिनाः॥ भावैरेतिर्नरा ये
सुकुरुते जागरं हरेः॥ निमिषे निमिषे पुण्यं तीर्थं हि समं स्मृतं॥ ततः प्रा
तः समुच्छाय द्वादशां दिवसे व्रतां॥ स्नात्वा च विधिवद्विष्णुं पूजयेन्नियते
द्विजः॥ पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनः॥ द्वादश्यां पयसा स्ना
प्य कृतकृत्यो भवेन्नरः॥ अज्ञानतिमिराधस्य व्रते नानेन केशव। प्रसी
दसुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव॥ एवं विप्रज्ञाप्य विप्रेन्द्रा देवदेवस्य च

पुराः
१२९

क्रिणः॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् दद्याद्द्वैदक्षिणां तथा॥ ततश्च बंधु
भिः सार्धं नारायणपरायणः॥ कृतपंचमहायज्ञः स्वयं भुजीत वाग्यत॥
एवं यः कुरु प्रयतः कुर्यात्पुण्यमेकादशी व्रतं॥ स याति विष्णुभुवनं पुन
रावृत्तिदुर्लभं॥ उपवासव्रतपरो धर्मकारी च स त्रमाः॥ चंडालान्पतितां
श्चैव वाड्मन्त्रेणापि नालयेत्॥ नासिकान् भिन्नमर्यादान् निंदकान्
पिशुनान् तथा॥ उपवासव्रतपरो नालयेत्सर्वथा बुधः॥ हृषती सूतिषो
ह्यारं हृषती पतिमेव च॥ अयाज्यां जकंचैव परस्त्रीनिरतं तथा शिष
जं शास्त्ररहितं देवद्विजविरोधिनं॥ परान्तलो लुपंचिव नालयेत्सर्वथा
व्रती॥ इत्येवमादिभिः शुद्धो वशी सर्वहिते रतः॥ उपवासपरो भूत्वा परां

ब्रनारही०
१२२

सिद्धिं गमिष्यसि॥ नास्ति गंगा समं तीर्थं नास्ति मात्र समो गुरुः॥ नास्ति वि-
ष्णु समो देवस्तपो नानशनात्परं॥ नास्ति वेद समं शास्त्रं नास्ति शांति समं मु-
खं॥ नास्ति सत्य समं ज्योतिर्नास्ति कीर्ति समं धनं॥ नास्ति ज्ञान समो लाभ-
व्रतं चिकादशी समं॥ अत्रैवोदाहरंती ममिति हासं पुरातनं॥ संवाद भद्र-
शीलस्पतसि चूर्णलवस्य च॥ पुराहि गालवो नाम मुनिः सत्यपरायणः॥ उ-
वासनर्महातीरे शांतोदाहस्तपोनिधिः॥ बहुब्रह्म समाकीर्णं मृगव्रजनि-
षेवितो॥ सिद्धवारणगंधर्वयक्षविद्याधरान्वितो॥ कंदमूलफलैः कीर्णमुनि-
वृंदनिषेवितो॥ गालवो नाम विप्रेन्द्रो निवासमकरोच्चिरं॥ तस्याभवद्भद्र-
शील इति ख्यातः सुतो वशी॥ जातिस्मरो महाभागो नारायणपरायणः

पुरुः
१२२

बालक्रीडनकालेऽपि भद्रशीलो महा मुनिः॥ महावविष्मोः प्रतिमां कृत्वा पू-
जापरोभवत्॥ मित्राणां बोधयत्येव विष्णुः पूज्यो नरैरिति॥ एकादशीव्रतं
चिवकर्त्तव्यमिति पंडिते॥ एतेन बोधिताश्चापिशिशयिसुनिनिष्कलाः॥
हरिमुदेव निर्मायुः सदा पूज्यतां भवत्॥ नमः कुर्वन् भद्रशीलो विष्मवे
सर्वजिष्मवे॥ सर्वेषां जगतां स्वस्ति फूयादिसर्ववीक्षदा॥ क्रीडाकाले
मुदुर्त्तं दमयापि वा॥ एकादशीति संकल्प्या विष्मवे प्रणमत्यसो॥ एवं सु-
चरितं दृष्ट्वा तनयं गालवो मुनिः॥ अष्टछद्विस्मयाविष्टो समाविष्टत-
पोनिधिः॥ गालव उवाच॥ भद्रशील महाभाग भद्रशीलोऽसि सुव्र-
त॥ चरितं मंगलं यत्तु योगिनामपि दुर्लभं॥ हरिपूजारतो नित्यं स

ब्रनारदी०

१२३

वभूतहितेरतः॥ एकादशीव्रतपरोलोकानुगदतसरः॥ निर्द्वंद्वो निर्ममः
शंतो हरिध्यानपरायणः॥ जातेयं परमा बुद्धिः कथं वक्तुं ममार्हसि॥ सूत
उवाच॥ ॥ भद्रशीलः पित्रुर्वाकंश्चत्वा प्रहसिताननः॥ स्वानुभूतं यथा वै
तं सर्वं पित्रे न्यवेदयत्॥ भद्रशील उवाच॥ ॥ शृणु तात महाभाग अनु
भूतं यथापुरा॥ जाती स्मरत्वा ज्ञानामि॥ यमेन परिभाषितं॥ एतच्छ्रुत्वा मु
नि श्रेष्ठो गालवो विस्मयान्वितः॥ उवाच प्रीतिमापन्नो भद्रशीलं महा मतिं
॥ गालव उवाच॥ ॥ कस्त्वं पूर्वमहाभाग किमुक्तं च यमेन ते॥ कस्य वा केन
हेतोश्च तत्सर्वं वक्तुं मर्हसि॥ ॥ भद्रशील उवाच॥ ॥ अहमासं पुरा तात
राजा सोमकुलोद्भवः॥ धर्मकीर्तिरिति रव्यतो दत्ता त्रेयनशासितः॥ न

पुराः

१२३

ववर्ष महश्राणि मंहं कृत्वा मपालयं॥ अधर्माश्च तथा धर्मा मयानुबहवः कृ
ताः॥ ततः श्रिया प्रमत्तोऽहं बहु धर्मा एकारुषं॥ पाषंडजनसंसर्गोत्पाषं
उचरितो भवं॥ पुरार्जितानि पुण्यानि मया तु सबहून्यपि॥ पषंडावापमा
त्रेण प्रनष्टानि तपो धनं॥ पाषंडिर्बोधितोऽहं तु वेदमार्गस्य जं॥ अधर्मानि
रतं मां उदृष्ट्वा मदेश जाः प्रजाः॥ स देवदुःकृतं च कुः षण्णं शस्त्रमेव वत्
॥ एवं पापसमावायसनाभिरतः सदा॥ मृगयाभिरतो भूत्वा ह्येकदा प्रावि
शं वनं॥ ससिनोऽहं वने तत्र हत्वा बहुविधान् रगान्॥ क्षुब्धपरिवृतः शंतो रे
वातीरमुपागमं॥ प्रवृद्धतपविक्रांतो रेवायास्तानमाचरं॥ अदृष्टसैन्यमेका
कीपि उमानक्षुधान् सहः॥ जागरं कृतवांस्ता तसेनयारहितो निशि॥ अधश्च

ब्रनारही०
१२४

मपिरिश्नातः शुलिपासाप्रपीडितः॥ तत्रैव जागरंते हंता तपंचत्वमागतः॥
ततो यमभटैर्बद्धो महादंष्ट्राभयं करिः॥ अनेककेशसंपन्नान् मार्गात्प्रो
यमांतिकं॥ दंष्ट्राकरालवदनपश्यंमवर्तिनं॥ अथ कालश्चित्रगुप्तमार्ह
येदमभाषत॥ काव्युवाच॥ ॥ अस्पृशिरव्याविधानं यथावद्वदपंडित॥
एवंमुक्तश्चित्रगुप्तो धर्मराजेन सत्तमाः॥ चिरं विचारयामास पुनश्चेदमभा
षत॥ आसो पापरतः सत्यं तथापि शृणु धर्मप॥ एषादसीदिने ह्येषोरे वा
तीरे मनोरमे॥ जागरं चोपवा संचक्रत्वा पापेर्विमोचितः॥ यानिका च पा
पानि कृतानि सुबहुनि च॥ तानि सर्वाणि नष्टानि उपवासप्रभावतः॥ ए
वमुक्तो धर्मराजश्चित्रगुप्तेन धीमता॥ तानामदंडवद्भूमौ मम ताहेति

पुराः
१२४

कंपितः॥ पूजयामास मोतात भक्तिभावेन धर्मराट्॥ ततश्च स्वभटान् स
र्वान् आहूयेदमुवाच च॥ यम उवाच॥ शृणु धर्मदूताः हितं वक्ष्याम्य
नुत्तमं॥ धर्मेषु नियतान् मर्त्यान् मानय धर्ममांतिकं॥ ये विस्मृता भक्तिनिरताः प्र
यता कृतज्ञाः एकादसीव्रतपरी विजिते दिव्याश्च॥ नारायणाच्युतहरे शरणं
भवेति श्रंता वदंति सतंतं रसात्पजध्वं॥ नारायणाच्युत जनार्दन क्लेशविशो
पक्षेत्रापमजपितः शिवशंकरेति॥ नित्यं वदंति खिललो॥ कहितः प्रशंता
दूराद्गदास्मजतता नममिव शिक्षाः॥ नारायणार्पितक्रियान् हरिभक्तिभा
क्तान् स्वाचारमार्गनिरतान् गुरुसेवकांश्च॥ सत्याश्र्वदाननिरतान् ह
रिकी॥ कर्त्तिभक्तान् दूतास्तजध्वमनिशं हरिनामसक्तान्॥ पाषंडसंगर

ब्रनारदी० हितावृद्धिजभक्तिसक्ता नृसंसंगलोऽनुपरतोश्च तथा विधेयान् ॥ शंभो हरेश्च
 १२५ समबुद्धिमतः स्तथैव दृतास्तजधमुपकारपरान्तराणां ये वीक्षिता हरिकथा
 मृतसेवाकेश्वरानारायणस्मृतिपरायणमानसेश्वर ॥ विधेयपादजलसेवन
 संप्रदृष्टानूतानूपापिनोपि च भट्टीः सततं यजध्वं ॥ शंखचक्रांकितान्मत्स्य
 नुरामक्तैश्चैकजल्पकान् ॥ वर्णान्वर्णेनैतरांश्चैव सजध्वं हरतो नृभटाः
 ॥ ये मानतातपरिनिष्ठुरशालिनश्च लोकद्विषो द्विजजनोहितकर्मिणश्च दे
 वश्च लोभनिरतानूजननाशहेतून् नूतानातयधुमपराधपरांश्च दृताः ॥ ए
 कादृशी व्रतपराऽनुखमुग्रशीलं लोकापवादनिरतं परनिदकंच ॥ ग्रामस्य पुराः
 नाशकरमुत्तमानिदकंच ॥ दृताः समानयत विप्रधनेषु लुब्धं ॥ ये विष्णुभक्ति १२५

विमुरवाननमंति ये च ॥ नारायणाय शरणागतपालनाय ॥ विन्वालयं च न हिया
 तिनरोति मूर्खः ॥ तानानयधुमतिपापरतं प्रशास्य ॥ एवं सश्रुतवानुपूर्वयमेन
 परिभाषितं ॥ नेद्येह मनुतापेन स्मृत्वा तत्कर्म तंत्रवि ॥ पितर्ममानुतापेन तद्वर्म
 श्रवणेन च ॥ तदिव सर्वपापानि निशेषं विगता निभोः ॥ पापशेषविनिर्मेकं ह
 रिसारूपतां गतं ॥ सहस्रसूर्यसंकाशं माननामयमस्तदा ॥ एतदृष्टा विस्मि
 तास्ते यमदृताभयोक्त्वैताः ॥ विश्वासपरमचक्रुः यमोक्ताः सर्व एव ते ॥ ततः सं
 पूज्यमांका लो विमानशतसंकुलं ॥ सद्यः संप्रेषयामास तद्विलोः परमं पदं
 ॥ विमानकोटिभिः सार्द्धं सर्वभागसमा न्वितैः ॥ कर्मणा तेन जनकविष्णुलो
 के मयोषितं ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ स्थित्वा विष्णुपदे

वनारही० पञ्चश्चादिद्रुलोकं समागतः॥ तत्रापि सर्वभोगद्यैः सर्वदेवनमस्कृतः॥ ताव
 १२६ कालं दिवि स्थित्वा ततो भूमिमागतः॥ अत्रापि विप्रप्रवरकुले महति संभवः
 ॥ जातिस्मरत्वा ज्ञानमिदं सर्वं तन्मुनीश्वरा॥ तस्मादिह मुच्यते नोद्योगं ताताहं
 प्रकरोमिवि॥ एकादशी व्रतमिदमिति न ज्ञातवान्युरा॥ जातिस्मृतिप्रभावेन त
 तज्ञातं सा प्रतं मया॥ अवशेनापि यकं कर्म कृतं तस्य फलं त्विदं॥ एकादशी
 व्रतं भक्त्या कुर्वता किमु तप्रभोतिस तस्माच्च रिष्ये जनकशुभमेकादशी व्र
 तं॥ विष्णुपूजां चाह रदः परमं स्थानं काक्षया॥ एकादशी व्रतं येन कुर्वति श्र
 द्धानरः॥ ते यांति विष्णु भवनं परमानंददायकं॥ यस्त्वेतच्छृणुयान्नि संपठे
 द्वैशक्तिभावतः॥ स सर्वपापनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते॥ सूत उवाच॥ ॥

पुराः
 १२६

एवं पुत्रवचः श्रुत्वा संतुष्टो गतवो मुनिः॥ अवाप परमां तुष्टिं मनसा चातिहर्षि
 तः॥ मज्जन्म सफलं जातं महंशः पावनी कृतः॥ यतो सोमकुले जातौ विष्णुभ
 क्तिपरायणः॥ इति संतुष्टं चेतास्तु तस्य पुत्रस्य धीमतः॥ हरिपूजाविधा
 नं च यथावत् समबोधयत्॥ इत्येतद्वो मुनिगणायथावत् कथितं मया॥ संकोच
 विस्तराभ्यां च किमन्यक् कथयामिव॥ ॥ इति श्रीवृहन्नारदीये एकविंशोऽ
 ध्यायः॥ ॥ २१॥ ॥ रुषय उचुः॥ ॥ कथितं भवता सर्वं सूततत्त्वार्थको
 विद॥ आगीरण्याश्च महिमां धर्मा धर्मोऽश्वसत्तम॥ हरिपूजाविधानं च ए
 तानि च सुविस्तरं॥ एकादश्याश्च महिमां त्वया प्रोक्ता विशिषतः॥ इदानीं
 श्रोतुमिच्छामावर्णचारविधिं मुने॥ ताथैव चाश्रमाचारं प्रायश्चित्तविधि

ब्र नारदी०
१२७

तथा॥ एतत्सर्वमहाभागसूतसर्वार्थकोविद॥ कृपयापरयाविश्लेषयावद्वक्तु
मर्हसि॥ सूतउवाच॥ ॥ शृणुधर्मवयःसर्वेयदुक्तं ब्रह्मसुनुना॥ सनत्कुमा
रमुनयेवणाचारविनिर्णयः॥ वर्णाश्रमाचारयुतिः पूज्यातद्विरचयः॥ त
स्माद्वक्ष्यामिविप्रेन्द्रामन्वाद्यश्चोदितंचयत्॥ ब्रह्मणः क्षत्रियाविश्याश्वइ
श्वत्वारएवते॥ वर्णादितिसमारब्धाताएतेषांब्राह्मणोधिकः॥ ब्रह्मणः क्ष
त्रियोविश्याद्विजः प्रोक्तस्त्रिजस्तथा॥ मानृतश्चोपनयनादीक्षयाजन्मवि
क्रमात्॥ एभिर्वर्णिः सर्वधर्माकार्यवर्णानुरूपतः॥ स्ववर्णधर्मत्यागेनपा
षंडः प्रोच्यतेबुधिः॥ स्वगृह्यचोदितंकर्मद्विजः कुर्वन्कृती भवेत्॥ अस्व
र्गलोकविद्विष्टधर्ममप्याचरेन्नतु॥ समुद्रयाशस्वीकारः कमंडलुविधार

पुराः
१२७

रणं॥ द्विजानामसवर्णसुकन्योसूपयनंतथा॥ देवरेणसुतोयत्तिर्नधुपर्वेपशो
र्वधः॥ मांसादनतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमंतथा॥ दत्तक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दी
नंपरस्पच॥ दीर्घकालंब्रह्मचर्येनरमेध्वाश्वामधकि॥ महाप्रस्थानगमनंगोम
धंचतथामखं॥ इमान्कलियुगेधर्मान्वर्ज्यानादुर्मनीषिणः॥ देशाचारा
परिग्राह्यातत्रदेशीयजिर्नरिः॥ अन्यथापतितो ज्ञेयः सर्वधर्मबहिःकृतः॥
ब्रह्मणक्षत्रियविशंशूद्राणांचिवसत्तमाः॥ क्रियाः सामान्यतोबक्षोशृणुधं
सुसमाहिताः॥ दानंदद्याद्विजेंद्राणांयज्ञैर्देवान्यजेतथा॥ वृत्त्यर्थंयाचये
च्चिवअन्यानध्याययेतथा॥ याजय्यद्यजनेयोग्यान्विप्रो नितोदकी भवेत्
॥ नर्केस्याप्यहितकुर्यात्विष्णुपूजापशभवत्॥ दानानिदद्याद्विप्राणांक्षत्रि

ब्रनारदी०
१२६

योपि द्विजोत्तमाः॥ कुर्याच्च वेदग्रहणं यज्ञि देवान् यजेत तथा॥ शास्त्राजीवो भवेत्
स्य पातयेद्दर्मतामही॥ दुष्टानां शासनं कुर्यात् छिन्नानां परिपालनं॥ पाशुपा-
त्यं च वाणिज्यं कृषिश्च द्विजसत्तमाः॥ वेदस्य ध्ययनं चैव विज्ञप्स्यापि प्रकीर्तितं
॥ दद्याद्दानं च विप्राणां यज्ञि देवान् यजेत व कुर्याच्च दारग्रहणं धर्मांश्चैव समा-
चरेत्॥ क्रयविक्रयजिश्वापिधानेः कारद्रवेन वा दद्याद्दानानि स्पृष्टोपि दान-
यज्ञिर्विशुध्यति॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशंशुश्रूषानिरतो भवेत्॥ सामान्य-
धर्मानाह॥ रुडकात्वापि तस्मिन्निगमनं स्वदारेषु प्रशस्यते॥ सर्वलोकहि-
तेष्वित्वं मंगलं प्रियवादिता॥ अनुयासो मनोऽसाहः तिति क्षान्तिमानितो
॥ सामान्यं सर्ववर्णानां मुनिभिः परिकीर्तितं॥ सर्वे च मुक्तिमायामिति

पुराः
१२६

स्वाश्रमोचितकर्मणः॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियाचारमाचरेदापि द्विजाः॥ क्षत्रि-
योपि च विट्पुत्रिमत्यापदिसमाश्रयेत्॥ नाश्रयेच्छूद्रवृत्तिं न ज्ञात्वापद्यपि वि-
द्विजाः॥ यद्यो योपि द्विजो मूढः स चांडाल इति स्मृतः॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशं-
द्विजा इति हि विष्कृताः॥ चत्वार आश्रमास्तेषां पचामानोपपद्यते॥ ब्रह्मचा-
री गृहीवानप्रस्थे निशुश्रूषयः॥ एतेनामाश्रमाः प्रोक्ताः पंचमो नोपपद्यते
॥ चतुर्निराश्रमिरेभिः साध्यते धर्मउत्तमः॥ विष्णुसुष्यविप्रेन्द्राकर्मयोगरता-
त्मनां॥ निस्पृहाः शांतमनसः स्वकर्मपरिनिहिताः॥ ते यांति परमं स्थानं
नावर्त्तन्त यतः पुनः॥ इति श्रीबृहन्नारदीयहोविशोऽध्यायः॥ ॥२२॥
॥सूत उवाच॥ ॥वर्णाश्रमाचारविधिं प्रवक्ष्यामि विशेषतः॥ शृणु धर्म-

हृनारही०
१२९

षयः सर्वसुसमाहितचेतसः॥यः स्वकर्मपरित्यज्यपरकर्मनिषेवते॥पाण्डुः
सहिविज्ञेयः सर्वकर्मबहिः कृतः॥गर्भाधानादिसंस्काराकार्यमंत्रविधानतः
॥स्त्रीणाममंत्रतः कार्या यथाकाले यथाविधि॥सीमंतप्रथमे गर्भचतुर्थे मा
सि त्रास्यते॥षष्ठे वासप्रमे वापि अष्टमे वापि कारयेत्।जाते पुत्रे पिता स्नात्वा
सचिल जातकर्मसु॥कुर्याच्च नादीश्राद्धं च स्वस्तिवाचनपूर्वकं॥दम्नापवात्रु
षधान्यैर्वाजातश्राद्धं प्रकल्पयेत्॥अन्ते न कारयेद्यस्तु स चांडालसमो भवेत्
॥कृत्वा भुदयिकं श्राद्धं पित्रा पुत्रस्य वा गतः॥कुवस्तनामनिर्द्देशं सूतका
तयथाविधि॥अस्यष्टमर्थहीनं च अतिगुर्वाक्षरान्वितं॥न दद्यान्नामवि
प्रेक्षस्तथा च विषमाक्षरं॥चतीये वर्षे चैवं पंचमेषष्टमे पिवा॥सप्तमे वाष्ट-

पुराः
१२९

मे वापि कुर्याद्द्वयोक्तमार्गतः॥देवयोगादति क्रांते गर्भाधानादिकर्मणि॥क
र्तव्यः पादकृष्टो विचौले तर्द्धं प्रकल्पयेत्॥गर्भाशामवाष्टमेष्टे ब्राह्मणस्यो
पनायनं।अषोडशाष्टपर्यंतं कालमाहुश्च गौणतः॥गर्भेकादशमेष्टे उ
राजन्यस्योपनायनं।आष्टाविंशाष्टपर्यंतं कालमाहुर्विपश्चितः॥विश्वो
पनायनं प्रोक्तं गर्भाष्टादशमे तथा॥चतुर्विंशाष्टपर्यंतं कालमाहुर्मनीषि
णः॥एतत्कालावधेयं स्पष्टं ज्ञेयं तिक्रमो यदि॥सावित्रीपतितं विद्यात्तना
लपेतं कदाचन।द्विजोपनायने विप्रामुख्यकालव्यतिक्रमे॥द्वादशाष्टचरे
कृष्णश्चाष्टादशपर्यंतं वरेत्॥सांतपनं द्वितीयं चिव कृत्वा कर्म समाचरेत्॥
अन्यथापतितं विद्यात्कर्त्तापि ब्रह्म भवेत्॥मो जीवि प्रस्य विज्ञेया धनु

वृत्तारदा०
१३०

यीक्षत्रियस्य च ॥ आवीवेश्य स व विज्ञेयाश्च णुध्वमजिनं तथा ॥ विप्रस्य प्रो-
क्ता मेणेयं रो रवं क्षत्रियस्य वि ॥ आजंवेश्य स्य विज्ञेयं दंडा न्वक्षेयथा क्रमा-
त् ॥ पात्वा शं ब्राह्मणस्योक्तं नृपस्योद्वरं तथा ॥ बेल्वंवेश्य स्य विज्ञेयं प्रमा-
णं शृणु तद्विजाः ॥ विप्रस्य के शमानं स्यात् आललाटं नृपस्य च ॥ नासाग्र-
संमितं दंडं विश्वा दुर्विपश्चितः ॥ तथा वासांसि वक्ष्यामि विप्रादीनां यथा क्र-
मात् ॥ कषायां चिव मां जिह्वं हारिदं च प्रकीर्तितं ॥ उपनीतो द्विजो विप्राः प-
रिचर्य परो गुरुः ॥ वेदग्रहण पर्यंतं निवसेद्गुरुवेश्मनि ॥ प्रातः स्नायी भवे-
द्वाणी समिक्नु शफलादिकात् ॥ गुर्वर्थमाहरे नित्यं काव्यं काव्यं मुनीश्वराः ॥ पुंराः
यज्ञोपवीतमजिनं दंडं च द्विजसत्तमाः ॥ नक्षेत्रे नक्षेत्रे न वमंत्रात् धत्वा भ्रष्टं ज ॥ १३०

लेक्षिषेत् ॥ वर्णिनो वर्त्तनं प्राहुः पिशाने नैव केवलं ॥ किक्षां च श्रोत्रिया गारादाहरे-
त्ययते द्वियः ॥ कुर्यात्प्रतिदिनं यज्ञी ब्रह्म यज्ञं च तर्पणं ॥ अग्निकार्यं पत्युः कृपति-
तः प्रोच्यते बुधिः ब्रह्म यज्ञविहीनश्च ब्रह्महा परिकीर्तितः ॥ देवताभ्यर्चनं कुर्यात्
शुश्रूषानुपदं गुरोः ॥ भिक्षान्तं भोजयेन्नित्यं निका न्नादीन् कदाचन ॥ आनीया-
निद्य विप्राणां नृहात् भिक्षां जिते द्वियः ॥ निनिवेद्य गुरुवेश्मनीयात् वाग्यतस्त-
दनुज्ञया ॥ मधुस्त्रीमांसं लवणं तंबूलं दंतधावनं ॥ उष्णिग्भोजनं चिवदिवा स्वयं
च वर्जयेत् ॥ तत्र पादुकां ध्यात्वा तया मां व्यानुलेपते ॥ जलके लीघुतं गीतवा-
द्यं च परिवर्जयेत् ॥ परिवादं चोपतापं विप्रलापं तथा जने ॥ पादं उजने संयोगं शू-
द्रसंगं च वर्जयेत् ॥ अग्निवादं न शीलः स्यात् वृद्धेषु च यथाक्रमं ॥ ज्ञानं वृद्धास्तपो

हृत्नारदिः
१३१

हृद्वावयो हृद्वा इति त्रयः ॥ अध्यात्मिकादिदुःखानि निवारयति योगुरुः ॥ वेदशा-
स्त्रोपदेशेनेतं पूर्वमभिवादयेत् ॥ असावहमिति ब्रूयात् द्विजो विदुषि वादने
॥ नातिवाद्यश्च विप्रेण क्षत्रियाद्यः कदाचन ॥ नास्ति कं प्रति नमयादं कृतघ्नं
ग्रामयाजकं ॥ स्तेनं च कितवं चिब कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ पाषंडं पतितं ब्राह्म-
तथा न क्षत्रजीवनं ॥ तथा पातकिनं चिब कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ उन्मत्तं च
शठं धूर्तं धावं तमस्य चिंतया ॥ अत्युच्चशिरसं चिब कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥
तथा स्नानं प्रकुर्वंतं समित्युष्मे करं तथा ॥ उदपाशधरं चैव जुजंतं नाभिवा-
दयेत् ॥ नर्तघ्नीपुष्पिणीजारां सूतिकां गर्तपातिनीं ॥ कृतघ्नी च तथा चंडाक-
दाचिन्नाभिवादयेत् ॥ सभायां संज्ञायां देवतायतनेषु च ॥ प्रत्येकं तु न

पुराः
१३१

मस्कारं हंति पुष्पं पुरा कृत ॥ श्राद्धं व्रतं तथा दानं देवतास्यर्चनं तथा ॥ यज्ञं च तर्पणं चि-
ब कुर्वंतं अभिवादयेत् ॥ कृतेभि वादनयेत् स्तुतं कुर्याद नं ॥ नाभिवाद्यः सविज्ञेयो यथा
शूद्रस्तथिवसः ॥ प्रक्षाल्य पादावाचमगुरोरभिमुखः सदा ॥ तस्य पादौ च संगृह्य
अधीयीत विचक्षणः ॥ अष्टकासु च उर्द्वं प्रोत्ति पत्यर्चयास्तथा ॥ माहातर ॥ ण्यो
विद्वेद्रेण्दाश्रवणद्वादशीदिने ॥ भाद्रपदापरयक्षाद्वितीयायां तथैव च ॥ माघस्य
सप्तमी शुक्लानवम्याश्च यजेतथा ॥ परिवेषाधिके सूर्ये श्रोत्रिये गृहमागते ॥ बंधि-
ते ब्राह्मणे चैव प्रवृद्धकल्हे तथा ॥ संध्यायां गार्जिते मेघे द्युकात् वर्षिते तथा ॥ उ-
त्काशनिप्रपाते च तथा विप्रेवमानिते ॥ मन्वादिषु च विप्रेण्दायुगादिषु च नृषि-
॥ नाधीयीत द्विजः कश्चित्सर्वकर्मफलेभ्युक्तः ॥ शृङ्गरेतीयाविशाखे प्रेत

वृत्तारदी०
१३२

पक्षेत्रयोदशी॥ कार्तिके नवमीशुद्धामाघमासेचपूर्णिमा॥ एते युगादय प्रोक्ताद
त्तस्याक्षयकारकाः॥ मन्वादीश्च प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः॥ आश्वयुक्त्वं
क्लनवमी कार्तिके द्वादशी सिता॥ तृतीया चित्रमासस्य तथा जादुपदस्य च॥ आ
षाढशुक्लदशमी॥ सिता माघस्य सप्तमी॥ श्रावणस्याशुक्लमास तथा षाठे च पू
र्णिमा॥ फाल्गुनस्य तमा वास्यापुष्यस्येकादशी तथा॥ कार्तिकी फाल्गुनी चित्रा
ज्येष्ठी पंचदशी सिता॥ मन्वादयः समारब्धा तादृशस्याक्षयकारकाः॥ द्विजिः
श्राद्धप्रकर्तव्यं मन्वादिषु युगादिषु॥ श्राद्धे निमंत्रितं चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥
अयनद्वितीये चैव नाधीयत द्विजोत्तमा॥ शबानुगमने चिव आरण्यं सम
धीत्य च॥ सूताक द्वितये चिवे अनध्यायाः प्रशस्यते॥ सर्पादिदर्शाने चैव त

पुराः
१३२

थाभूकंपनेपि च॥ एवमादिषु सर्वेषु अनध्यायः प्रशस्यते॥ अनध्यायेष्वधीतानां
प्रजो प्रज्ञां यशः श्रियं॥ आयुष्यं बलमारोग्यं निर्विकलं तत्तियं मः स्वयं॥ अनध्याये
उयोधीते तं विद्या ब्रह्मघातकं॥ न तं सप्ताषये द्विप्रा न ते न सह संवर्णतू॥ कुंड
गोलकयोः केचित् जडादीनां च सत्तमाः॥ वदति चोपनयनं तस्मिन्नादिषु केच
न॥ अन्यधीत्युयोवेदान्शास्त्राणि पठते नरः॥ शूद्र उच्यतेः सविज्ञेयो नरका
योपपद्यते॥ अनधीत द्विजो यस्तु आचारेषु प्रपद्यते॥ नाचारफलमाप्नोति यथा
सूदस्तथिव सः॥ नित्यं निमित्तिकं कान्यं यच्चान्यकर्मवेदिकं॥ अनधीतस्य वि
प्रस्य सर्वं न वति निष्फलं॥ शष्ट्रं त्रसमयो विष्णुर्वेदः साक्षाद्गुरि स्मृतः॥ वेदा
ध्ययीत तो विप्रः सर्वांन्कामानवाप्स्यते॥ इति श्रीवृहन्नारदीयत्रयोविंशो

बृहन्नरदी०
१३३

ध्यायः॥ ॥२३॥ ॥सूत उवाच॥ ॥वेदग्रहणपर्यंतं शृणुष्वानियते गुरोः॥ अ-
नुज्ञातस्ततस्तेन कुर्यादग्निपरिग्रहं॥ पन्तां सुगुणं सुकलोद्भवं॥ द्विजः समुद्र-
हेकेन्या सुशीलां धर्मचारिणीं॥ मानृतः पंचमादीनां पितृतः सप्तमां तथा॥ द्विजः
समुद्रहेकेन्याः सैमन्यथा गुरुतल्यगः॥ रोगिणी चिव वृत्राक्षी स रोगकुलसं-
जवां॥ अतिकेशमकेशां वावाचानां तोद्वहेद्बुधः॥ कायस्थां वामनां चिव द्वा-
र्धदंतीं विसृपिणीं॥ न्यूनाधिका गामुन्मत्तां पिशुनां तोद्वहेद्बुधः॥ सूक्ष्मगुल्फां
दीर्घजंघांतथैव पुरुषाक्ततिश्मश्रुकं जनसंयुक्तां विकारीं तोद्वहेद्बुधः॥ वृथाहा-
स्यवतीं चिव सद्यन्मृगदवासिनीं॥ विवादशीलां भ्रमितां निहुरा तोद्वहेद्बुधः॥ व-
क्राशीनीं सूक्ष्मदंतां सूक्ष्मोष्णीं घर्घरस्वरां॥ अतिकृष्णारक्तवर्णां धूसीनि तोद्वहे-

पुरांः
१३३

द्बुधः॥ सारोदनशीलां च पांडुवर्णां च कुशितां॥ श्वासाकासादिसंयुक्तां निद्राशी-
लां च तोद्वहेत्॥ अनर्थज्ञा पिणी चिव लोकद्वेषपरायणां॥ परापवाद निरतांत-
स्करा तोद्वहेद्बुधः॥ दीर्घनासां च कितवांत नूरुह विरूषितां॥ गर्वितां बक-
त्रिच सर्वथा तोद्वहेद्बुधः॥ बालावाद् विज्ञातस्वभावा मुद्देद्यदि॥ प्रगल्भां
विगुणां ज्ञात्वा सर्वथा तां परित्यजेत्॥ न र्चपुत्रेषु यानारी निहुरा सर्वदा न वेत्
॥ परानुकूलिनीं चिव सर्वथा तां परित्यजेत्॥ विवादस्वहृमविधे ब्राह्म्यापु-
निसत्तमा॥ पूर्वः पूर्वो वरो ज्ञेयः पूर्वाभावे परः परः॥ ब्राह्म्यादिव स्तापि वार्षप्राजा-
पत्यस्तथा सुरः॥ गंधर्वो राक्षसश्चैव पिशाचश्चाहमोमतः॥ ब्राह्मेनेव विवाहे
न विवाह इति ज्ञेयः॥ दिवेनां नाप्यपना कुर्यात् केचिदंश्च चक्षते॥ प्राजाप-

हरना०
१३४

सादयोविप्रविवाहाः पंचगर्हिताः॥ अभावेषु त्रपूर्वेषु कुर्यादवपरानुबुधः॥ य
ज्ञोपवीतद्वित। यंसोतरीयं च धारये। सुवर्णकुंडले। चिव धोतवस्त्रद्वयं तथा॥ अ
नुलेपनलिप्रांगः कर्तृकेशनखः शुचिः॥ धारये। द्वेणवं दंडं सोदकं च कमंडलु
॥ उस्मीषममलं छत्रं पादुके वापु पातहि॥ धारयत्युष्यमात्ये च सुगंधः प्रिय
दर्शनः॥ नित्यं स्वाध्यायशीलः स्मार्थथाचारः समाचरेत्॥ परान्तेति वचुं जी
तपरवादं च वर्जयेत्॥ पादेनां नाक्रमेत्पादं उच्छिष्टं निवर्तयेत्॥ न संहृता
भ्यापाणिभ्यां कांडया दात्मनः शिरः॥ पूज्यं दिवा लयं चिवनापसव्यं ब्रजे द्वि
ज॥ देवावीचमनस्नानत्रयं श्राद्धक्रियादिषु। न भवेमुक्तकेशश्चानेकवस्त्रध
रस्तथा॥ नारो हेतुद्वयानं च शुष्कवादं च वर्जयेत्॥ अन्यस्त्रियं न गच्छेत्सुपे

पूराः
१३४

शून्यं परिवर्जयेत्॥ नापसव्यं ब्रजे द्विप्रातः अश्वत्थं च चतुष्पथं॥ असूयामसरं
चिवेदिवास्त्रापं च वर्जयेत्॥ न वदेत्परपापानि स्वपुण्यं निवकीर्तयेत्॥ स्ववय
नक्षत्रं मानं च वातिगोपयेत्॥ न दुर्जनेः सह वसेत्नाशास्त्रशृणुयात्तथा॥ आ
सर्वद्युतजीतेषु द्विजस्तु न मतिं चरेत्॥ आर्द्रां स्थितं चोच्छिष्टं च पतितं त
था। सर्वे च निषजं स्पृष्ट्वा स चित्तं स्नानमाचरेत्॥ चित्तिं च तिकां च यूपं च डा
नमेव च॥ स्य द्वा देवतकं चिवसवासा जलमाविशेत्॥ दीपघट्टातनछाया केश
वस्त्रघटोदकं॥ अजमार्जारं गणुश्च हंति पुण्यं दिवा कृतं॥ सूर्यवातं प्रेतधूमं तथोष्ण
द्रान्तजो जनं॥ वृषलीपतिं संगं च दूरतः परिवर्जयेत्॥ असंछास्त्राग्निगमनं वाद
नं नखकेशायाः॥ तापे वनग्नशयनं दूरतः परिवर्जयेत्॥ गामश्वत्थं सत्रां च

हहन्तार०

१३५

वतयेवचचउष्यथं॥दवतायतनंचैवनापसयंत्रजेद्विजः॥शिराभ्यंगावसिद्धेनते
लेनांगनलेपयेत्॥तांबूलमधुचिर्नाद्यातथासुप्तंनबोधयेत्॥नासुद्धोग्निपरिचरे
तपूज्यतेगुरुदेवताः॥नवामहस्तेनैकेनपिबेहूक्रेणवाजलं॥नातिक्रमेदुरोःछीया
तदात्तांचमूर्तिनाश्वराः॥नतिद्येयोगिनिविश्रान्नत्रितोपियतीस्तथा॥परस्परस्य
मर्माणिकदापिनवदेद्विजाः॥दर्शचयोर्णमास्यांचयागंकुर्याद्यथाविधि॥उपास
नंचहोमंवंचसायंप्रातर्द्विजादिभिः॥उपासनपरिस्नानीसुराधीत्युच्यतेबुधः॥अ
यनेविषुवेचैवयुगादिषुचत्रिषुपि॥दर्शचप्रेतपक्षेचश्राद्धंकुर्याद्दृष्टीद्विजाः॥मन्वा
दिषुमृताहेचअष्टकादिषुसत्तमाः॥नवेधाम्येसमायातेगृहीश्राद्धंसमाचरेत्॥श्री
त्रिगुणहमायातेगृहणेचंद्रसूर्ययोः॥पुण्यक्षेत्रेषुतीर्थेषुगृहीश्राद्धंसमाचरेत्

पुंराः

१३५

यज्ञोदानंतपोहोमःस्वाध्यायपितृतर्पणं॥वृथाजवतिविप्रेडाःऊर्द्धपुंविनाक्त
तं॥ऊर्द्धपुं चउलसीश्राद्धेनेछंतिकेचन॥वृद्धाचारःपरियाद्योतस्माच्छेयोधि
निद्विजैः॥इत्येवमादयोधर्माःस्मृतिमार्गप्रचोदिताः॥कार्याद्विजातिभिःसम्पक्
सर्वकामफलप्रदाः॥सदाचारपरायेतुतेषांविष्णुःप्रसीदति॥विष्णोःप्रसन्नतां
यातिकिमसाध्यद्विजोत्तमाः॥इतिश्रीहहन्तारदीयेचउर्विशोध्यायः॥॥
॥२४॥॥सूतउवाच॥॥गृहस्थस्यसदाचारंवक्ष्यामिद्विजसत्तमाः॥उर्वतां
सर्वपापानिनश्यंतेवनसंशयः॥१॥ब्राह्मेमुद्रुर्तेउच्छायपुरुषार्थविरोधिनी॥ह
त्रिसंचितयेद्विप्राःकृतैकेशप्रसाधनः॥दिवासंध्यासुकर्णसुब्रह्मसूत्रंउदयमुखः
॥कुर्यान्नृत्तपुरीषेजुरात्रौचैदक्षिणामुखेःशिरःप्राहृत्यवस्त्रेणअंतर्द्वयंनृणाम्

वृहन्ना० १३६ ही॥ वृहन्सूत्रं तु कर्णे वि ता व नौ नी न वे द्विजः॥ पथि गो ह्ये न दी ती रे त रा के कूप सन्ति
 धौ॥ तथा वृहत्क्षयायां कां तारे व द्भि सं नि नौ दे वा ल ये त थो द्या ने क ष्ट म्मा च तु
 ष्यथे॥ ब्राह्मणा नां समीपे च तथा गो गुरु योषितां॥ उषां गार क पा लेषु ज ल मध्ये तथै
 व च॥ एवमादिषु देशेषु मल मूत्रं तु कारयेत्॥ शो च य न्तः सदा कार्यो शो च मूलो
 द्विजः स्मृतः शो चाचार विहीनस्य समस्तं कर्म निःफलं॥ शो चं तु द्विविधं प्रोक्तं वा
 द्यमाभ्यंतरं तथा॥ मृजलाभ्यां बहिः शुद्धिर्न विधु द्विस्तथांतरां गृहीतश्चि श्रोत्रोऽप
 यो चार्थं मृत्त्रिकां हारत्॥ गंधलेपं क्षयकरं शो चं कुर्यात्त्रयत्रतः॥ अउसनप्रदेशे तु शो चा
 र्थं मृत्त्रिकां गृहेत्॥ न मूषकादि रवनितां ह जो कृष्टां तथैव च॥ वापी कूप तटा केषु नाहरे दाह्य मृ
 त्रिकां॥ शो चं कुर्यात्त्रायत्रेन च्छाद्यां त जी ल मृदं॥ लिङ्गे मृदे का दा त व्या ति स्त्रो वा मे द वो द्योः

पूराः
 १३६

अपाने पंचवामे च दश सप्त तथो भयोः॥ तिस्त्रिस्त्रिः प्रदातमापादयोर्मृत्त्रिकाः पृथक्॥
 एवं शो चं प्रकुर्वीत गंधलेपापनुत्तये॥ एतद्वोचं गृहस्थं स हि गणं ब्रह्मचारिणं॥ त्रिगणं तु
 वनस्थानां पत्नीनां तु चतुर्गणं॥ स्वग्रामे पूर्यमाचारं पथिर्दमुनि सत्तमाः॥ आतुरे नियमं नास्ति
 हापदितथैव च॥ गंधलेपं क्षयकरं शो चं कुर्याद्विचक्षणः॥ स्त्रीणां मनुष्यीनां गंधलेपं
 यावधि॥ व्रतस्थानां च सर्वेषां यतिवह्नों च मिष्यात्॥ विधवा नां च विप्रैर्जाणं वंशो चं प्रकीर्तितं॥ ए
 वं शो चं तु निर्वर्त्य पश्चाद्देसु समाहितः॥ प्राङ्मुखो वापि आचामेत्प्रयत्नं दिवः॥ त्रिश्च
 तुर्वीपिवेदापो वेदायोगं धफे भा दिवर्जिताः॥ द्विमर्जि यक्कपालं च तलेनो ह्यो च यत्र
 माः॥ तर्जन्यंगुलयोगेन नासारं ध्रे दूयं स्पृशेत्॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुश्रोत्रे
 यथाक्रमं॥ कनिष्ठंगुलयोगेन नातिदेशं स्पृशेद्द्विजाः॥ तलेनोरस्थं च त्वेव जुं

बृहदार०

१३७

मुख्यमेः शिरः स्पृशेत् ॥ तलेनांगुल्यगैर्वा स्पृशेवं सो विचक्षणः ॥ एवमाचम्य वि
त्रेन्द्राशु द्विमात्रे सनुत्तमां ॥ ततः स्नानं प्रकुर्वत मार्जनं जलतर्पणं ॥ तथा संध्या
मुपासीत गायत्र्यर्थं रवौ क्षिपेत् ॥ गायत्रीं तु जपेत् प्रातस्तिष्ठन्ता सूर्यदर्शनात्
॥ तथैव सायमासीतो जपेदाकृक्षदर्शनात् ॥ उपास्य संध्यां च मध्याह्ने क्षिपे
दर्धं च पूर्ववत् गायत्रीं च जपेत् सम्यक् तिष्ठन्ता सीत एव वा ॥ प्रातर्मध्यं दिने च
वगदृष्टः स्नानमाचरेत् ॥ ब्रह्मयज्ञं प्रकुर्वीत दर्शनाणि मुनीश्वराः ॥ दिवो दि
नानि कर्माणि प्रमादादिकृतानि चेत् ॥ शर्वयोः प्रथमे यामे तानि कुर्याद्यथा
क्रमं ॥ नोपास्ते यो द्विजः संध्यां धूर्त्तमर्थे ह्युनापदि ॥ पाषंडः सहि विज्ञेयः सर्व
वर्णबहिः कृतः ॥ यस्तु संध्यादिकर्माणि कुरुते विशारतः ॥ परित्यजति तं

पूराः

१३७

विद्यां न्महापातकिनां वरं ॥ यद्विजातिभाषंते त्यक्तसंध्यादिकर्मिणः ॥ तेषां
तिरकानुघोरानुयावहचंद्रतारकां ॥ देवाश्चैतन्ततः कुर्याद्विश्वदेवं यथाविधिः
॥ अयां तमतिथिं सम्यगन्नाद्यैश्च प्रयुजयेत् ॥ वक्तव्यामधुरावाणी अतिपिष्टाग
तेषु वि ॥ जलान्तकंदमूलेर्वा गृह्णन्ते न वा चयेत् ॥ अतिथिर्यस्य तत्ता शो
गृहात्प्रतिनिवर्त्तते ॥ स तस्मै दुःकृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ अज्ञातगो
त्रनामा नमस्य ग्रामादुपागतं ॥ विपश्चितोतिथिं प्राहुर्विष्णुव्रतं प्रयुजयेत् ॥
स्वग्रामवासितं त्वेकं श्रोत्रियं विष्णुतत्परं ॥ अन्ताद्यैः प्रत्यहं विप्रा उदिर्य स्वपि
रुतं यजेत् ॥ पंचयज्ञपरित्यागी ब्रह्महेतुमते बुधेः ॥ कुर्यादहरहस्तस्मात्सं
यत्तां न्ययन्नतः ॥ इव यज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तपेव च ॥ न याज्ञा ब्रह्मयज्ञश्च

ब्रह्मर०
१३४

पंचयज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ नृत्तमित्रादि संयुक्तः स्वयं तुंजीत वाग्यतः ॥ द्विजो नाभो
ज्यमश्रीयात्पात्रं निवपरित्यजेत् ॥ संस्थाप्य द्यासने पादौ बस्त्रार्द्धपरिधाय वे
॥ मुखे न धर्मित तुक्ता सुरापीत्युच्यते बुधैः ॥ स्वादि तार्द्धपुनः स्वादेत मोदका
निफलानि वा ॥ मासशेषं तवाश्रीयात्पीतशेषं पिबेन्न च ॥ एक एव उपात्रे
वितोजनं द्वौ न कारयेत् ॥ तोष्ठिं कस्पचिद्वद्यत्तुष्ठिं तोजयेन्न च ॥ अ
तएविक तुंजीतनात्येतच्च कदाचना ॥ तुंजीतस्य गृहस्थस्य सिद्धे सिद्धेपि
तामहाः ॥ उच्छिष्टं च न तुंजीत अतो न्यतः कदाचन ॥ प्रत्य ॥ क्षलवणं चैव गो
मांसाशीति गद्यते ॥ आपोशानैवाचमने पेयद्वयेषु च द्विजः ॥ शङ्खं न कार
येद्विप्राः कुर्याच्च नारकी न वेत् ॥ पथ्यमन्त्रं प्रतुंजीत वाग्यतो न्नमकुसय

पूरं
१३४

त ॥ ततश्चावम्य विप्रेन्द्राः शस्त्रवितापरो न वेत् ॥ रात्रावपियथा शस्त्रपाशयता
शनभोजनैः ॥ कंदमूलफलैवापि भूयांतमतिथियजेत् ॥ एवं गृही सदाचारं
कुर्यात्प्रीतिदिनं बुधाः ॥ यथाचारपरित्यागी प्रायश्चित्रीतवेध्रवं ॥ रुषितां
स्वतनुदष्टापलिताद्यैश्च सत्तमाः ॥ पुत्रेषु तार्यातिक्षिप्पवर्तनं गच्छेत्सदेववा ॥
नवेन्निषवणस्त्रायी नरवस्मश्च जटाधरेः ॥ अधः शयी ब्रह्मचारी पंचयज्ञपरा
यणः ॥ फलमूलाशानानि संस्वध्यायतिरतस्तथा ॥ दयावान् सर्वभूतेषु ना
रायणपरायणः ॥ वर्जयद्भूमजातानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ अहो ग्रासां
श्च तुंजीत न कुर्याद्वा त्रिजोजन ॥ अन्नं गंवस्यैतेन वा न प्रसूः समाचरेत् ॥
अवायं वर्जयच्चैव तिद्रालस्यं च वर्जयेत् ॥ नृपावा दं परिवादं निध्यावादं च वर्ज

ब्रह्मनार०

१३९

यत्॥ शखचक्रगदापाणिनित्यं नारायणं स्मरेत्॥ बानप्रस्थः प्रकुर्वीत नूतनं
द्रायणादिकं॥ सहेतुशीतवातदिवक्त्रिपरिवरे सदा॥ यदा मनसि वैराग्यं जा-
तं सर्वेषु वस्तुषु॥ तद्विषयस्य सेद्धिज्ञानं अत्यथापत्तिर्न वेत्॥ वेदांतात्मा स
निरतः शान्तो दातो जितं द्विषः॥ निर्द्वंद्वो निरहंकारो निर्ममः सर्वदा न वेत्॥ श-
लादिगुणसंयुक्तः कामक्रोधविवर्जितः॥ न गोवाजीर्णकोपी न वेत्सुरो-
यतिर्द्विजाः॥ समः शत्रो बन्धि त्रेच तथा मातापमानयोः॥ एकरात्रं वसेद्भूमेऽपि
रात्रं न गरे तथा॥ तौक्ष्णेण वर्त्राय न्नित्यं निकाशी च न वेद्यतिः॥ अनिदित द्वि-
जः गृहे व्यंगारे तु क्तवर्जिते॥ विवाह रहिते चिवन्ति क्षार्थं पर्यट्टयतिः॥ न वे-
त्तिषवणस्नायी नारायणपरायणः॥ जपेच्च प्रणवं नित्यं यतात्मा विजिते

पूराः
१३९

द्विषः॥ एकात्मा ही न वेद्यस्तु कदाचि ह्यं पटोयतिः॥ तस्य वेतिः कृतिर्नास्ति प्राय-
श्चित्तीयुतिरपि॥ यद्विप्रायति ह्येनात्प्रहृष्टतस्त्वो न वेत्॥ संचंडालसमो
ज्ञेयो वर्णाश्रमविगर्हितः॥ आत्मानि चिंतयेद्देवं नारायणमनामयं॥ निर्द्वंद्व-
निर्ममं शान्तं मायातीतमनामयं॥ अयं च परिपूर्णं च सदा तंदैकविग्रहं॥ ज्ञा-
तस्वरूपममलं परं ज्योतिः सनातनं॥ अविकारमनाद्यं तजगच्चैतन्यका-
रणं निर्गुणं परमं ध्यायेदात्मानं परमात्मनं॥ पठेदुपनिषद्वाक्यं वेदांतांथी
श्च चिंतयेत्॥ सहस्राक्षिरसं देवं सदा ध्यायजितेन्द्रियः॥ एवं ध्यानपरो य-
स्तु यतिर्विगतमसरः॥ स याति परमानंदं परं ज्योतिः सनातनं इत्येवमा-
श्रमाचारान्वयः करोति द्विजः क्रमात्॥ स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शो-

बृहन्तार०
१४०

वति॥वर्णाश्रमारातरताःसर्वपापविमोचिताः॥तराःसर्वसमायोजितद्विस्तोःप
रमंपदं॥॥इतिश्रीबृहन्तारदीयेपंचविशोऽध्यायः॥॥२५॥सूतउवाच॥॥
शृणुधर्मषयःसर्वेऽश्राद्धस्यविधिरुत्तमं॥यच्छ्रुत्वासर्वपापेभ्योमुच्यतेनात्रसं
शयः॥५॥विप्रक्षयाहपूर्वेद्युःस्नात्वाकाशतोतवेत्॥अधःशायीब्रह्मचारी
निशि विप्रान्तिमंत्रयेत्॥दंतधावनतांबूलेतिलाभ्यंगंतथैवच॥रत्नैषधप
रान्तानिऽश्राद्धकर्त्ताविवर्जयेत्॥३॥अध्यातंकलहंक्रोधंन्यवायंचधुरंतथा
॥श्राद्धकर्त्ताचतोक्ताचदिवास्वायंचवर्जयेत्॥श्राद्धेनिमंत्रितोयस्तुषवायं
कुरुतेयदि॥ब्रह्महत्यामवाप्नोतिनरकायोपपद्यते॥श्राद्धेनियोजयेद्विप्रं
श्रोत्रिप्रयंविष्णुततपरं॥यथास्वाचारनिरतसंततंसकुलोद्भवं॥राजद्वे

पूराः
१४०

षविहीनंचपुराणार्थविशारदं॥इदेवपूजार्तंचिवस्मृतेरर्थविशारदा॥वेदां
ततत्त्वसंपन्नंसर्वलोकहितैरतं॥कृतज्ञंगुणस्यसपन्नंगुरुभुक्षणेतरतं॥
परोपदेशनिरसंतंसखास्त्रकथनेतथा॥एतेनियोजितस्यावेश्राद्धेविश्रा
मुनीश्वराः॥सूतउवाच॥॥श्राद्धवर्ज्यंन्यवक्ष्यामिशृणुध्वंगदतामम॥न्यू
न्यांगम्यधिकंगम्यकायस्थोरोगिणस्तथा॥कुष्ठीचकुन्तखीचेवह्मवकर्णः
क्षतव्रतः॥नक्षत्रपाठजीवीचतथाचशाबहाहकः॥कुवादीपरवेज्ञाचत
थादेवलकःखलः॥हृषलीसूतिपोषाचवृषलीपतिरेवच॥कुंडलश्वगोलक
श्वैवमंत्रविक्रपिणस्तथा॥गायकाव्यकर्त्तारोत्तिष्ठकशास्त्रोपजीवितः॥वेद
निदापरश्चैवविप्रनिदापरस्तथा॥नित्यंराजोपसेवीचकृतघ्नःकितवस्तथा

बृहन्नार०

१४१

॥ सदापानपरश्चैव द्यूतासवपरायणाः ॥ मिथ्यातिवादिनश्चैव ग्रामारण्यप्रदा
हकाः ॥ न चातिथ्यपरश्चैव आयाज्यातां च माजकः ॥ दंताचारो ह्यसुंदोऽन्य
स्त्रीधनतत्परः ॥ विलुप्तकीं विहीनश्च शिवतन्त्रिपराउनुः ॥ वेदविक्रयिणश्चैव
व्रतविक्रयिणस्तथा ॥ स्मृतिविक्रयिणश्चैव पश्चापिरसविक्रयी ॥ कूटयुक्ति
रतश्चैव श्राद्धेवर्ज्याः प्रयन्ततः ॥ निमंत्रयीतपूर्वेद्युः तस्मिन्नेव दिने तथा ॥ नि
मंत्रितो न वेद्विप्रो ब्राह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ततः प्रातः समुच्छायकं लोकमसमा
रजेद्विद्वान्कालेऽनुत्तमसंज्ञिते ॥ दिवसस्याहमेतागेयं दामं दायते रविः ॥ सका
लः कुतपो नानापि नृणामतिवद्वतः ॥ उपराह्णः पित्राणां नुदत्तकालः स्वयं
भुवा ॥ तत्काल एव दातव्यं तस्माद्विप्राः द्विजोत्तमोः ॥ यक्कव्यं दीयते विप्रैरका

पूराः

१४१

लेमुने सत्तमः ॥ राक्षसंतद्विज्ञेयं पित्राणां नोपसर्वति ॥ कव्यं प्रदत्तं सायाद्रे राक्ष
संततैर्द्विर्विर्नवेत् ॥ दातानरकमाप्नोति तत्काचनरकं ब्रजेत् ॥ क्षयाहस्पतिथि
र्यानुयदिरुं डतिथिर्नवेत् ॥ व्याघ्रापराह्णिकायां नुश्राद्धं कार्यं विजानता ॥ क्ष
याहस्पतिथिर्यानुः अपराह्णद्वये यदि ॥ पूर्वाक्षये नु कर्त्तव्या ह द्वौ कार्यौ तथोत्त
रा ॥ मुहूर्त्तद्वितयं पूर्वदिने स्यादप्येरेह नि ॥ तिथिः सायाह्णगातत्र पराकव्यस्या
विश्रुता ॥ केचिन्मूर्धनि प्रादुर्मुहूर्त्तद्वितये सति ॥ नितन्मतं हि सर्वेषां कव्यरी
ने मुनीश्वराः ॥ निमंत्रितेषु विप्रेषु मिलितेषु द्विजेषु द्विजोत्तमाः ॥ प्रायश्चित्तवि
श्रद्धात्मा तेऽन्योऽनुत्तमः समाहरेत् ॥ उत्तमोऽपि विश्वदेवार्थं पित्रार्थं त्रीन्यथा विधिः ॥
देवतार्थं च पित्रार्थं त्रैलोक्यं कवनिमंत्रयेत् ॥ श्राद्धार्थं समुनुत्तातो मंडलं कारये

हरनारा०
१४२

द्वयं॥ ब्राह्मणस्य त्रिकोणं चक्षत्रियस्य शिवस्य वर्तुलं ज्ञेयं श्रद्धास्य शुश्रूषणं नवे
त॥ ब्राह्मणानामनावेत्तु त्रातरं पुत्रमेव वा॥ आत्मानं वानियुं जात न विप्रं वेदव
र्जितं॥ प्रक्षाल्य विप्रपादं श्रुत्वा चांता नुपवेश्य च॥ यथावद्वर्चनं कुर्यात्परं
नारायणं प्रभुं॥ ब्राह्मणानां च मध्ये च द्वारदेशे च सत्तमाः॥ अथ हतारुत्तु च
कर्त्तुं विकिरे त्रिलान्॥ यविदीर्गं श्रुत्वा विश्वेषां देवानां निदमासनं॥ दत्तेति नृ
योदया च देवे क्षण इति क्षणं॥ अक्षय्यासनयोः षष्ठी द्वितीया वा दने तथा॥
अन्तर्दाने च चतुर्थी स्यात् शेषाः संबुद्धयः स्मृताः॥ आसाद्य पात्रद्वितयं व
र्जशापा समन्वितं॥ तत्प्राप्ते च येनो यं शान्तो देवीरुस्वादिजः॥ यवोसीति पूराः
यवान्क्षिप्वा गंधपुष्पैः प्रपूज्य च॥ आवाहयेत्ततो देवान् विश्वे देवास इत्य

पूराः
१४२

वा॥ यादिव्या इति मंत्रेण दद्यादर्थं समाहितः॥ गंधैश्च पुष्पधूपैश्च दीपैर्पत्रैः
यजेत्ततः॥ देविश्वसमनुज्ञातो यजेत्पितृगणं तथा॥ विलसं युक्तदं नैश्रद्धा तेषां
यथासनं॥ पात्राणां सादयेत्त्रीणि अर्घ्यार्घ्यं पूर्ववद्विजाः॥ शान्तो देव्या जलं क्षिप्वा
तिलोसीति तिलं क्षिपेत्॥ उशंत इत्युच्चावाद्युपि च नू विप्रः समाहितः॥ यादिव्या इ
ति मंत्रेण दद्यादर्थं च पूर्ववत्॥ गंधैश्च पुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्च सत्तमाः॥ वासो
निर्भूषाणोश्चैव यथावित्तवमर्ज्जयत्॥ ततो नृणां समादाय घृतयक्त्वं विवक्ष
णः॥ अग्नौ करिष्य इत्युक्ता तेभ्यो नृणां समादरेत्॥ ग्रंथांतरात्॥ मखाः सर्वत्रा
ने वेद्यापि उग्नौ च विवर्जयेत्॥ यथा मद्यं तथा माखति विद्वाश्चाजिपि उयोः॥
मातामहेतुयो दद्यादग्नौ कारण आहुतीः॥ निराशाः पितरास्तस्य पिशाचं

हृत्कारः

१४३

श्राद्धमुच्यते॥ करवे करवाणीति वा। च्यव्यो विब्राह्मणेर्द्विजः॥ कुरुष्व क्रियतां चे
ति कुर्वेयवदरेद्विजः॥ अपासनाग्निमाधाय स्वर्गहोतृकविधानतः॥ सोमय
पिचमते स्वधानमदृतिसत्तमाः॥ अग्रयेकव्यवाहनाय स्वधानमदृत्येव च
॥ स्वाहातेपि नापि वा विप्राजुहुयात्तिचयस्तवत्॥ अभ्यामेवाहुतिभ्यां तुपि
तरस्त्रिमाषु युः॥ आगन्तावावेतुविप्रस्य प्राणो होमो विधीयते। यथाचारं प्रकुर्वीत पा
णावग्नौ यथाद्विजः॥ न ह्यग्निदूरतायाचेत्पार्वणे समुपस्थिते॥ संधायान्ति ततः का
र्यं कृत्वा तं विमजे कृती॥ यद्यग्निदूरगोविप्राः पार्वणसमुपस्थिते॥ आचरतिः कार
येष्टाद्विसाग्निकेर्विधिस्तद्विजः॥ क्षयाद्दिवसे प्राप्ते स्वस्याग्निदूरगो यदि॥ त
पिवन्नातरस्त्रलौकिकाग्नाविति स्थितिः॥ अपासनाग्नौ दूरस्थे समीपे न्नत

पूराः

१४३

रिस्थिते॥ यद्यग्नौ जुहुयाद्वापि पाणौ वा सह पातकी॥ अपासनाग्नौ दूरस्थे केचिद्दि
ष्टं तिसत्तमाः॥ पाणौ च तस्मिन् होतव्यमिति तिसत्तमं जसं॥ प्राचीनावीतिना होमः॥ का
र्यो ग्निद्विजसत्तमाः॥ तच्छेषं विप्रपात्रेषु विकिरेत्संस्मरन् हरिः॥ नक्षत्रेभ्यो ज्यैश्वर्य
स्यैश्वरवाद्यैर्विप्रान् प्रपूरयेत्॥ दत्त्वा नृपि वीपात्रमिन्निपात्राभिमन्त्रणं॥ कृत्वा दे
विस्मुरितस्ते द्विजांगुष्ठानि वशयेत्॥ सव्याहृतिकं गायत्री मधुवाता इति च वं॥ ज
ज्ञायथा सुषं वा संतुं जीरं स्तेपि वाप्यतः॥ अन्तःस्थान्ततः कार्यं जनयेन्न समा
हितः॥ आगच्छन् महात्मा गाविश्वे देवा महाबलाः॥ ये यत्र विहिता श्राद्धे सावधाना
न वं तुते॥ इति संप्रार्थय देवान् ये देवा सा उवाच वि॥ तथा संप्रार्थय धिद्वान् ये च
हेति रुचापि नृन्॥ अमृतीनां समृतीनां पिरुणां दीप्ततेजसां॥ नमस्यामि सदा ते

हरना०

१४४

षांध्यायिनां योगचक्षुषां॥ एवं पि नूनमस्मृत्वा नारायणपरायणः॥ दत्तं ह विश्व
तकर्मविष्मवेचसमर्पयत्॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वमुंजीरन्वाग्यताद्विजाः॥ हस
ते वदते यश्चराक्षसंतद्भवेद्विः॥ यथा चारं प्रदेयं च मधुमांसादिनिस्तथा॥ पाका
दीन् प्रशंसेरन्॥ वाग्यता धृतनाजनाः॥ यदि पात्रं तस्य जेषु ब्राह्मणाः श्राद्धयोजि
ताः॥ श्राद्धं तां सविज्ञेयो नरकायोपपद्यते॥ नुं जानेषु ज्ञानो न्यस्य शते यदि॥
तदन्तमत्यजन्तुक्ता गायत्र्या ह शतं जपेत्॥ नु ज्यमानेषु विप्रेषु कर्त्ता श्राद्धपरा
यणः॥ स्मरन् नारायणं देवमनंतमपराजितं॥ रक्षोघ्ना न वेत्सवानां चापेक्षकांश्च
विशेषतः॥ जपेच्च पारुषं सूक्तं नाचिके तत्र यंतथा॥ सामान्यपि न सूक्ते न वेदपु
ण्यकथास्तथा इति हासपुराणा निधर्मशास्त्राणि चि वदि॥ नुं जीरन् ब्राह्मणा

पूराः

४४

यावत्तावदेतान् जपेद्विजाः॥ ब्राह्मणेषु वनुक्तेषु विकिरन्ति क्षिपेत्तथा॥ शेषमनं व
देचेव मधुसूक्तं च जपेत्॥ स्वयं च पादौ प्रक्षाल्य सम्यगाचम्य पंडिताः॥ आचो ते
षु च विप्रेषु पिंडं निर्वापयत्ततः॥ स्वस्तिवाचनं कुर्यात् अक्षयोदकामवच॥ द
वा समाहितः कुर्यात् तथो गोत्रा निवंदनं॥ अचात्य चित्वा पात्रं नु स्वस्ति कुर्वीतिये
द्विजाः॥ वस्तरं पितरस्तेषां तव सुष्ठि ह नोजनाः॥ वातारो नो निवर्द्धतामित्यादिः
स्मृतिना पितैः॥ आशीर्वाचा प्रजे तैः श्योनमस्कारं चरेत्ततः दद्याच्च दक्षिणां शक्त्वा
तांबूलं गंधसंयुतं॥ न्युज्जपात्रमथोन्मीय स्वधाकारमुदीरयेत्॥ वाजे वाजेति चरु
पि नृदेवानि सर्जयेत्॥ तोक्ता च श्राद्धं तस्यारज्यामेषु नंत्य जेत्॥ तथा स्वा
ध्यायमध्यानं प्रपन्नैः परित्यजेत्॥ अधगश्चातुरश्वैव विहीनश्च धनैस्तथा॥ आ

ब्रह्मना०
१४५

मश्राद्धं प्रकुक्कतद्वयमश्वेतुशक्त्यादद्याच्छृणुं गवां॥ स्नात्वा च विधिवद्विप्राकुर्या
द्वातिलंतर्पणं॥ अथ वारोदनं कुर्यात् अत्युच्चैर्विजनेवने॥ दरिद्रो हं महायायी वद
न्निति विचक्षणः॥ परेद्युश्चादत्तमहोयाते तर्पयते पितॄन्॥ तच्छ्रुत्वा नाशमाप्नोति
ब्रह्म हस्तं च विंदति॥ श्राद्धं कुर्वन्ति ये मर्त्याः श्राद्धावंतो मुनीश्वराः॥ न तस्य संततिष्ठे
दः परलोके सुखात्तवेत्॥ पितॄन् यजति ये श्राद्धे तत्र विष्णुप्रपूजितः॥ तस्मिंस्तु हे ज
गन्नाथे स वास्तुष्यंति देवताः॥ पितरो देवताश्चैव गंधर्वाः सरसस्तथा॥ यक्षाश्च सि
द्धा मनुजहरिरेव सनातनः॥ विप्रापदस्ति यदस्ति दृश्यं वा दृश्यमेव च॥ सर्वे विष्णु म
यं ते यं तस्मादभ्यनविद्यते॥ आधारभूतो विश्वस्य सर्वभूतात्मको व्ययः॥ जनौ
पम्यस्व भावश्च न गवान् द्रव्यकमनुक्॥ परब्रह्म निधियो य एक एव जनार्दनः॥

पूरुः
१४५

कर्त्ता कारयिता चैव सर्वं विष्णु सनातनः॥ इत्येताद्वामुनिश्रेष्ठश्राद्धस्य विधिरुत्तमः
॥ कथितः कुर्वता मेव पापशान्तिर्न विष्यति॥ यद्दृश्यते न तत्तथा श्वश्राद्धकाले द्विजो
त्तमाः॥ पितरश्चैव वहुष्यंतिसंबुष्यन्ति जनार्दनः॥ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीये षड्विंशो
ध्यायः॥ ॥ २७॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ तिथीनां निर्णयं वक्ष्ये प्रायश्चित्तविधिं तथा॥
शृणु ध्वं सर्वकर्माणां सिद्धिर्येन प्रजायते॥ श्रोतस्मर्त्तत्रतंदानं यज्ञात्मकमेव हि
कं॥ अनिष्ठाता सुतिष्ठिषु न किंचित्फलमिति द्विजाः॥ एकादशपक्षमीक्षणीपोर्णमा
सीचतुर्दशी॥ अमावास्या तृतीया च उपवासत्रतादिषु॥ परिविद्धाः प्रशस्तास्फ
नगाद्याः पूर्वसंयुताः॥ नागविद्वाड्या वल्लीशिवविद्वाड्यसप्तमी॥ दशमैकादशी
विधाने पोष्यास्या कदाचन॥ दशैवायोऽसौर्णमासी च सप्तमी पितृवासरं॥ पूर्ववि

इह नार०

१४६

हामकुर्वाणे॥ नरकं याति मानवः॥ क्लृप्तपक्षे पूर्वविद्धाद्युत्तमीचचतुर्दशी॥ प्रशा-
स्तांकेचिदाहुश्चरतीयायां नवमी तथा॥ व्रतादीनां तु सर्वेषां शुक्लपक्षो विशिष्यते
॥ अपराह च पूर्वाह्नाद्यं श्रेष्ठतरं यतः॥ असं नवे व्रतादीनां यदि पूर्वोद्विक्तीति-
थिः॥ मुहूर्तद्वितयं ग्राह्यं न गवत्पुदितेरावे॥ प्रादाष व्यापिनी ग्राह्यातिथिर्नक्तत्र
ते तथा॥ उपोषितम्यं नक्षत्रं येनास्तं याति नास्कारः॥ तिथिर्नक्षत्रसंयोगविहि-
तिविश्वकर्मणि॥ प्रदोष व्यापिनी ग्राह्या न्यथावितथं न वेत्॥ अर्द्धरात्रादधोयातु
नक्षत्रव्यापिनी तिथिः॥ सेवगाद्या मुनिश्रेष्ठानक्षत्रविहितव्रते॥ अर्द्धरात्रे समस्या
तां नक्षत्रं च तिथिर्यदि॥ क्षये पूर्वे प्रशास्ता स्याद्दोषां र्पातयोत्तरा॥ अर्द्धरात्रे क्षये
व्याप्तातिथि नक्षत्रसंयुताः॥ क्लास ह द्विविश्वन्याचे त्ग्राह्या पूर्वापरयवा॥ ज्येष्ठा सं

पूराः

१४६

मिश्रितो मूलो रोहिणी वक्रिसंयुता॥ मित्रेण संयुता ज्येष्ठा संताना देवता शिनी॥ त-
तस्युस्तिथयः पुण्या कर्मा नुष्ठानतो दिवा॥ रात्रि व्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगो विशिष्य-
ते॥ तिथिर्नक्षत्रयोगेन या पुण्या परिकीर्तिता॥ तस्यां तु यद्भूतं कार्यं सेवगाद्या वि-
चक्षणैः॥ उदया व्यापिनी ग्राह्याः श्रवणद्वादशी तिथिः॥ सूर्ये दुग्गदणं यावत्ता-
वद्ग्राह्या जपदिषु॥ संक्रांतिषु तु सर्वासु पुण्यकालं निगद्यते॥ स्नानरात्रजपा-
दीनां कुर्वता मक्षयं फलं॥ तत्र विंशतिर्यो दक्षणा यत संक्रमः॥ पूर्वाता ह्य-
दिका त्रिंशत्पुण्यकालं विदुर्बुधाः॥ वृषते हश्च केचैव सिद्धं कुंते तथैव च॥ पूर्व-
महमुहूर्तं उग्राद्यं स्नानजपादिषु॥ बुलायां चैव मेषेषु पूर्वतः॥ परतस्तथा॥ ज्येष्ठा
दशैव धरिका दत्तस्याक्षयकारकाः॥ कन्यायां मिथुने चिवमीने धनुषि च दिजाः

ब्रह्मन्नाः
१४७

॥घटिकाः षोडशजेयापरतः पुष्पदायकाः ॥ मकरं संक्रमं प्राकुरुत्तरं यनसंज्ञितं ॥ प
रात्रिंशच्चघटिका चत्वारिंशच्चपूर्वतः ॥ आदिसशीतकिरणो गस्तावंतर्गता यदि ॥
स्नात्वा तुं जीतविप्रेदोः परेद्युः शुभमंडलं ॥ दृष्ट्वा चंद्राशिनीवालीनक्षत्रं चंद्रा कुंडल
ता ॥ अमावास्या द्विधा प्रोक्ता विद्वद्भिर्धर्मविष्णुभिः ॥ सिनीवाली द्विजैर्ग्राह्या सान्ति
केः श्राद्धकर्मणि ॥ कुक्षु शूद्रैस्तथा स्त्रीभिः रपि चान्निकेस्तथा ॥ अपराक्षद्वय
आपिन्यमावास्या तिथिर्निर्यदि ॥ क्षये पूर्वा तु कर्तव्या वृद्धौ कार्योत्तरोत्तरा ॥ नूत
विद्वेति विख्याता सद्भिः शास्त्रविरेणारदैः ॥ अत्यंतक्षत्रपरेद्युर्नापरेद्युर्नापराक्षि
का ॥ तत्र ग्राह्याशिनीवालीसायाक्ष्वापिनीतिथिः ॥ अर्चा चीनक्षये चैव सा
याक्ष्वापिनी तथा ॥ सिनीवाली परिग्राह्या सर्वथा श्राद्धकर्मणि ॥ अत्यंततिथिश्च

पूराः
१४७

द्वौ तु नूतविद्वपरिसजेत ॥ ग्राह्यास्यादपरारुक्ता कुक्षुपेचककर्मणि ॥ मध्याह्न
द्वद्वितये प्राप्ता अमावास्या तिथिर्यदि ॥ तत्रेष्टया च संग्राह्या पूर्वावायपरायवा ॥ स
र्वैरकादशी ग्राह्या पूर्वावायपरायवा ॥ सर्वैरेकादशी ग्राह्या दशमीपरिवर्जिता
॥ दशमी संयुता हैति पुण्यं जन्मत्रयार्जितं ॥ एकादशी व्रतं पुण्यं देवानामपि दुर्ल
भं ॥ किंपुनर्मनुजानां तु विष्णुलोकप्रदं नुवि ॥ छायाद्यानववेधा ये उपोष्यंति न
राधमाः ॥ ते सर्वे ब्राह्मणाद्याश्च योऽन्तरमवाप्नुयुः ॥ ॥ रुषय ऊचुः ॥ ॥ कीदृशी
सा जवेष्टया गस्ता सा कीदृशी न वेत् ॥ कथं वेधाति वेधो च महीवेधः कथं न वे
त् ॥ प्रलयश्च कथं प्रोक्तो महाप्रलय एव च ॥ महाघोराय सा विद्वन् राक्षसी सा क
थं स्मृता ॥ एतन्मे संशय नू ब्रह्म नृछे उर्महसि सांप्रतं ॥ समासेन द्विजश्रेष्ठ

नारदी०
१४८

पांक्तत्वाप्तमोपरि॥ ॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां हि जगद्गर्तवेधायेन वधा स्मृता ॥
यिस्मत्कौस्तुभ्यश्चेष्टविनाशं याति किंचिदं ॥ पृथक् नामानि सर्वेषां तन्मेति गदि
तः शृणु ॥ द्विपंचायद्वदिका दशमी दशपतेय दृष्टा यिवनुत दशेयानं दहद्विर्गहा
नवेत् ॥ त्रिपंचाशद्यद्वा पूर्णाग्रस्ता एव बुगीयते ॥ चतुःपंचाशकां मातुसंपूर्णाव
धुच्यते ॥ पंचा॥ धैधिकेति वेधा स्यात् महावेधः षड्गामिके ॥ प्रलयः सप्तपंचाश
त् महानष्टाधिकेन वेत् ॥ नवाधिके महाघोरा संपूर्णराक्षसी स्मृता ॥ एवमादि
चतुर्धा च दोषिरेति स्तु संयुता ॥ आस्त्युका कालपर्यंतं मुषोष्पान कथंचन ॥ द्वा द
शैका दशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ दशम्येका दशी विज्ञा परतो द्वा दशी न चेत्
॥ द्वा दशी नुत दोषोष्पात्राया दशपांनु पारणं ॥ आदित्यग्रहाण प्राप्ते पूर्वया मव

पूराः
१४८

उद्यये ॥ न कुर्याद्भोजनं वद्वान्कुर्याच्च न्नां स भोजनं ॥ चंद्रस्पग्रहणे प्राप्ते पूर्वया
मंत्रये ॥ तथा नाद्याधेयदि नुं जीतसुराया न समं स्मृतं ॥ आदित्यशीतकिरणो ग्रा
स्ता वस्तंगतौ यदि ॥ दृष्ट्वा स्नात्वा नुं जीत परेषुः श्रद्धमंडलं ॥ अन्वाधाने हि म
ध्ये उग्रहणे चंद्रसूर्यायाः ॥ प्रायश्चित्तं मुनिः श्रेष्ठः कथं कुर्वीति याज्ञिकाः ॥ चंद्रो
परागे जुहुयात् ॥ अशुमे सोम इत्येवा ॥ सूर्यो परारागे जुहुयात् उदुत्पजातवे
दसं ॥ आसते नो ह्यं चैव त्रयोमात्रा उदाहृताः ॥ एवं तिथ्यां विनिश्चित्य स्मृतिमार्गे
ण पंचैडिताः ॥ यः करोति व्रतादीनि तस्माद्क्षयं कलं ॥ वर्णप्रणिहिता धर्मा धा
र्मस्तुष्यतिके शवः ॥ तस्माद्दुर्मरता यांति तद्विष्णोः परमं पदं ॥ ये धर्मा कर्तुं मिच्छं
ति सर्वेति विष्णुरूपिणः ॥ तस्मात्तेषां न वयाधिः कदाचित्त्रैव बाधते ॥ इति

नारदी०
१४९

श्रीबृहन्नारदीयेसप्तविंशोऽध्यायः॥ ॥२७॥ ॥सूतउवाच॥ ॥प्रायश्चित्तविधिं व
क्ष्ये शृणु ध्वंसु समाहिताः॥ प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्वकर्मफलं लभेत्॥ प्रायश्चित्त
त्रविहीने सुयत्कर्मक्रियते द्विजाः॥ तत्सर्वनिष्फलं वांति न तत्र ते क्रियाफलं॥
कामक्रोधविहीनश्च धर्मशास्त्राविशारदः॥ विप्रैस्तु धर्मः प्रष्टव्यो स धर्मफल
लिप्सुभिः॥ प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखैः॥ नतिः पुनंति विप्रैर्द्रु
मुरातां उमिवापगा॥ ब्रह्महाचमुरापी च स्तेयी च गुरुतत्पराः॥ महापातकि
वस्त्राततसंयोगी च पंचमः॥ यस्तु स वस्त्रं त्यजेत् शयनासनभोजनैः॥ स
वसेत्ततं विद्यातृणपतितं सर्वकर्मसु॥ अज्ञानाद्ब्रह्मणंदत्वा चीरवासाज
हीनवेत्॥ स्वने वहतविप्रस्य कपालमपि धारयेत्॥ तदतावेमुनिश्रेष्ठा कपा

पूराः
१४९

लंबान्यमेव वा॥ तद्व्यं धजदंडेन धत्वा वनचरो भवेत्॥ वन्याहारो भवेन्नित्य
मेकवारमिताशनः॥ सम्यक्संध्यामुपासीत त्रिकालं स्नानमाचरेत्॥ अथ
यैः यनाध्यापनादीन्वेवर्ज्याय संस्मरेद्दरिं॥ ब्रह्मचारी भवेत्त्रितयंगंधमा
ल्यादिवर्जयेत्॥ तीर्थान् अनुवसेच्चैव पुण्यतीर्थाश्चामाणि च॥ यदि न्येन जी
वेत गामेति क्षांसमाचरेत्॥ शरावपात्रधारी स्यात्तद्द्वारलो विसृतसरः॥ वदेच्च ब्र
ह्महास्मातिसप्तागाराणि पर्यट्टेत्॥ मृशामृशविवेकेन एककालं बुभुजेत्॥ द्वाद
शपृष्टं तं कुर्यात्तद्वद्विपरायणः॥ ब्रह्महाश्च द्विमात्रेति कर्मदश्चिव जायते॥ ब्र
ह्महत्यामृगोर्वापि गोर्वापि निपूहितः॥ तदा मुक्तो भवेच्चैव यतो सोऽदेव वश्यगः॥
गोनिमित्तं द्विजायं वा प्राणान्वापि परित्यजेत्॥ यद्वा दद्याद्द्विजैर्द्राणां गवामयुतमुत्त

ब्रह्म
१५०

मं॥ एवेष्टन्यतमं कृत्वा ब्रह्मराशुद्धिमाप्नुयात्॥ दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा चारद्वैत्राक्षण
व्रतं॥ अग्निप्रवेशं न वापि मरुत्पतनं तथा॥ दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमा
चरेत्॥ आचार्यो दिवधे चैव व्रतमुक्तं चतुर्गुणं॥ हत्वा तु विप्रमात्रं चेत् चरेत्संवत्सरं
व्रतं॥ एष विप्रस्य गदितः प्रायश्चित्तविनिर्णयः॥ द्विगुणं क्षत्रियस्योक्तं त्रिगुणं तु
विशः स्मृतं॥ ब्राह्मणं हंतियः शूद्रस्तस्य नोतिः कृतिर्नोति॥ राक्षसं शिष्या क
र्तव्या इति शास्त्रेषु निश्चितं॥ हत्वा तु क्षत्रियां विप्रः षड्विंशं कृत्वा चरेत्॥ संवत्सर
त्रयं वैशंपैशूद्रं हत्वा तु वत्सरं॥ संवत्सरत्रयं विशंपैशूद्रं हत्वा तु वत्सरं॥ दीक्षितस्य
स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणी चाक्षरान्॥ ब्रह्म हत्या व्रतं कृत्वा शूद्रो न वति निश्चितं॥ ब्रह्म
हुरस्त्री बालानामर्धमुक्तं मनीषिभिः॥ गौडी पितृही च मीधी च विज्ञेयानि विधासु

पूराः
१५०

राः॥ चातुर्वर्ण्येण यथा स्यात् स्त्री निश्च मुनि सत्तमाः॥ स्नात्वा र्द्धं वासानियतो नाराय
णमनुस्मरन्॥ पक्रान्ति संनिनं कृत्वापि वेद्यत्रपुमे वहि॥ तत्तुलो हेन पात्रेण आय
येनाथ वापि वेत्॥ ताम्रेण वाथ पात्रेण तत्पीत्वा मरणं व्रजेत्॥ सुरायः शुद्धिमा
प्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते॥ अज्ञाना जल बुधोऽनुसुरां पीत्वा द्विजः सक्तः॥ ब्रह्म
हत्या व्रतं सम्पदगुक्तं चिह्नं विवर्जितं॥ यदि रोगनिवृत्त्यर्थं मोषधार्थं सुरापि वेत्
तस्योपनयनं नृयस्तथा चांशयणद्वयं॥ सुरासं स्पृष्ट्वा त्रैव सुरा नां डोदकं तथा॥
सुरापानसमं प्रादुर्बुधो शास्त्रविशारदाः॥ तालं च पानसं च वैवद्राक्षरवर्जैरसं
भवं॥ माधुरांशो लमारिष्ठां मेरेयं नालिकेरजः॥ जै गौडी माधी सुरामय मेव गणं
कादशं स्मृतं॥ एतेष्वन्यतमं विप्राः पिबेदज्ञानतो द्विजः॥ तस्योपनयनं नृयस्त

बृहन्तार०
१५९

प्रकृष्टं चरेद्दिजः॥ समक्षं वापरोक्षं वा बालाच्चौर्येण वा तथा॥ परस्वानामुपादानस्ते
यमित्युच्यते बुधैः॥ सुवर्णस्य प्रमाणं च मन्वाद्यैः परिभाषितं॥ वक्ष्ये शृणुध्वं विप्रं
द्रा प्रायश्चित्तोक्तिसाधनं॥ गवाक्षमार्तं इरश्मिमध्ये रेणुः प्रहस्यते॥ त्रसरेणुप्रमा
णं तुर्वक्ष्यदस्युच्यते बुधैः॥ त्रसरेणवष्टकं रुक्षस्तत्र यं राजसर्षपः॥ गौरसर्वपं
तथैत्रिवतषट्कं यवउच्यते॥ यवत्रयं क्लृप्तं तस्या तन्माषस्या तस्य पंचकं॥ माषषोड
शमानं तु सुवर्णमिति कथ्यते॥ हस्ता ब्रह्मस्वमस्तानात् द्वादशाष्टं तु पूर्ववत्॥ कपा
लध्वजहीनं तु ब्रह्महत्या त्रतं चरेत्॥ गुरुणं यत्त कर्तृणां धर्मिणां तथैव च॥ श्रो
त्रिमाणां बुद्धिजातो बुहत्या हेमकथं न वेत्॥ पूर्ववच्च त्रतं कुर्वन् संपूर्णं दहमात्म
नः॥ करीषा छादितं क्लृप्तास्ते यथापदिमुच्यते॥ ब्रह्मस्वक्षत्रियो ह वा अश्वामधे

पूराः
१५९

न शुध्यति॥ आत्मजस्य सुवर्णं वा दद्याद्ही आत्मशुद्धये॥ ब्रह्मस्वयस्तु हत्वा च पशू
श्यात्तापमवाप्य च॥ पुनर्ददाति तत्रैव प्रायश्चित्तविधिः कथं॥ तत्र सातपथं क्लृप्त्वा
द्वादशा होपवासतः॥ शुद्धिमाप्नोति विप्रं द्रा अमथापतितो पतितो नरत्॥ रत्राश
निमनुष्यस्त्रीधेनुनृस्यादिकेषु च॥ सुवर्णसदृशेषु प्रायश्चित्ताद्दमिष्यते॥ त्रस
रेणुसमं हेमहत्वा कुर्यात्समाहितः॥ प्राणायामद्वयं सम्पूज्य कृते न शुद्ध्यति सत्तमाः
॥ प्राणायामत्रयं कुर्यात्तृहत्वा रुक्षपमाणकं॥ प्राणायामाश्च चत्वारो राजसर्षपमा
त्रके गौरसर्षपमानं तु हत्वा हेमविचक्षणः॥ स्नात्वा च विधिवत् कुर्यात् गायत्र्य
छसहस्रकं॥ यवमात्रसुवर्णस्य स्ते शुद्धो न वेद्दिजाः॥ आसायं प्रातरारभ्य गायत्री
वेदमातरं॥ हेमः क्लृप्तमानस्य हत्वा सातपथं चरेत्॥ माषप्रमाणं हेमस्तु प्राय

ब्रह्मना०

१५२

श्रित्तनुकथ्यते॥ गोमूत्रपद्युयवतुकदेवार्चनपरायणः॥ मासत्रयेण शुद्धः स्या
त्पारायाणपरायणः॥ किंचित्सूनसुवर्णस्य स्तेये मुनिवरोत्तमाः॥ गोमूत्रपद्युयव
तुकअष्टौनेकेन शुद्ध्यति॥ संपूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा मुनीश्वराः॥ ब्रह्महत्याव्रतं
कुर्यात्तद्वा दशाष्टान्स॥ माहितात्॥ सुवर्णमानसूनं नुरजतस्तेयकर्म्मणि॥ चांदायण
द्वयं प्रोक्तं तस्यापपरिशोधनं॥ कांश्यपित्तलमुख्येषु जयस्कांते तथैव च॥ सहस्रानि
धुमाने उपाराकं परिकीर्तितं॥ प्रायश्चित्तपुराणां स्तेयं राजतवत् स्मृतं॥ गरुतस्य
गतानां च प्रायश्चित्तप्रवक्षति॥ अज्ञानात्मातरंगत्वात् सपत्नीमप्यापि वा॥ स्वयमेव स्व
पुष्पं उच्छिद्यात्पापमुदाहरन्॥ हस्ते गृहीत्वा तपुष्पं गच्छ नैरुतीं दिशं॥ गच्छ नैवाय
तः संस्व कथं चिन्ता विचारयेत्॥ उपश्रान् पृथगेत गच्छेत्प्राणांतयः स शुद्ध्यति॥ म

पूराः

१५२

रुद्रपतनं वापि कुर्यात्पापमुदाहरन्॥ सुवर्णोत्तमवर्णस्त्रीगमने त्वविधारतः॥ ब्र
ह्महत्याव्रतं कुर्यात्तद्वा दशाष्टान्समाहितः॥ अमत्यात्मा सने गच्छेत् सुवर्णां चरेत्
मां च वा॥ करीषवद्विनादग्धः शुद्धियाति द्विजोत्तमाः॥ रेतः सेकात् पूर्वमेव निवृ
त्तौ यदि मातरि॥ ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्तद्वाष्टान् विस्मृतत्परः॥ वैश्यायां पि च यत्रां
उपडं व्रतमाचरेत्॥ गताशूदां गुरोर्मर्या अष्टव्रतसाचरेत्॥ माचक्षुसारं च पि
चक्षुसारमायस्य जायांश्च सुरस्य पत्नी॥ आचार्यपत्नीमप्यमाभुत्तानी पुत्री वगच्छे
द्यदि कामतो यः॥ दिनद्वये० ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्यथा विधि॥ एकस्मिन्नेव दिवमेव
द्विवारे त्रिवर्षिकं॥ एकवारं गते द्वादशव्रतं कुर्यात्तविशुद्ध्यति॥ दिनत्रये गतो वक्रिदग्धः
शुद्ध्येत नामथा॥ चंडाली पुष्पं संचि वस्त्रां च जगीतीतथा॥ मित्रस्त्रियं शिष्यपत्नी

नारदी०

१५३

यस्युवैकामतोव्रजेत् ॥ ब्रह्महत्या व्रतं कुर्यात् षड्रमुनिसत्तमाः ॥ अकामदो व्रजे पशु
अष्टकषेसमाचरेत् ॥ महापात किंसर्गि प्रायश्चित्तं कथ्यते ॥ प्रायश्चित्तविशुद्धत्वासर्व
कर्मफलमेतत् ॥ यस्य येन व्रते संगो ब्रह्महादिवर्ज्यपि ॥ तत्र तद् व्रतं च निर्वर्त्यैश्वर्यमाप्नोति
त्यस्य यं ॥ अज्ञानात्यचरात्रं संगमेतिः करोति यः ॥ कायत्रयं वरे ससप्तकं अन्यथा
पतितो भवेत् ॥ द्वादशरात्रसंसर्गमहासांतापनं स्मृतं ॥ संगतत्वाद् मासेषु उपवासात्
दशाचरेत् ॥ पाराकोमाससंसर्गं चोदं मासेषु त्रयं स्मृतं ॥ कृत्वा षण्माससंगं कुर्याच्च
द्रायणत्रयं ॥ किंचिन्नैः नष्टाष्टसंगे च षण्मासं हतमाचरेत् ॥ अस्पृचत्रिगुणं प्रोक्तं ताना
संगे यथा त्रयं ॥ मंडुकं नकुलं काकं वराहं मूषकं तथा ॥ मार्जरी राजा विकीर्णानंदत्वात्
कुर्कुटं तथा ॥ कृष्णार्द्धमावरेद्दिनाः त्रितृप्तं चाश्वहाचरेत् ॥ तप्ततष्टं कस्त्रिधेपाराकंगोव

पूराः

१५३

धेस्मृतं ॥ कामतो गोवधे नैव श्रद्धिर्दृष्टामनीषितिः ॥ पतशा व्यासघेषु पुष्पमूलफले
षु च ॥ नश्यन्त्यो ज्ञापदरेषु पंचगव्यं विशोधनं ॥ शुक्लकाष्ठेनानां वृद्धमाणां च गुरु
स्पृच ॥ चर्मवस्त्रामिषाणां च त्रिगत्रं स्यादोजनं ॥ रित्तिनं च कृवाकं च हंसहारं उरंतथा
॥ उलूकं सारसं वैकवकपातं जपादकं ॥ शुकं च बबलाकं च त्रिशुसारं च कछपं ॥ ए
तेष्वन्यतमं हत्वा द्वादशाहमोजनं ॥ प्राजापत्यव्रतं कुर्यात् तरेतो विष्णुत्रयोजने
॥ चोद्रायणत्रयं प्रोक्तं शूद्रोच्छिष्टस्य भोजनो ॥ रजस्वलां चोडां डालं महापातकिनं
तथा ॥ सूतिकापतितं चैव उच्छिष्टारजकादिकं ॥ स्पृष्टासचैलं स्तायीत धृतस्य प्राश
नं तथा ॥ गायत्री च विशुद्धत्मा जयेद्दशतंतथा ॥ एतेष्वन्यतमं स्पृष्टं अज्ञानाद्य
दिभोजनं येत् ॥ त्रिरोत्रोषणाद्युधेत यचरायस्य प्राशकात् ॥ स्नानं ह्यनजपादी

नारदी०

१५४

नाजो जं ना हो व यस्तथा ॥ मध्ये शृणोति यद्येषां शब्दं उर्यात् कथं हि जाः ॥ उद्धमेद्रक्तम
त्ते च स्नात्वा चोपवसेत्तथा ॥ द्वितीयो द्विप्रतं प्राश्नश्चुद्धिमाप्नोति पंडितः ॥ ब्रतादिमध्ये य
द्येषां शृणुयाधति मुत्तमाः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं उजपेद्देवदमातरं ॥ पापानामधिकं पा
पं द्विजदेवतनिर्दणं ॥ न दृष्टानिः तति स्तेषां सर्वशस्त्रेषु सत्तमाः महापातकनुत्पानि
मेवं कुर्याद्यथाविधि ॥ प्रायश्चित्तं तु सर्वेषां सर्वशस्त्रेषु सत्तमाः प्रायश्चित्तनियः
कुर्यात् नारायणपरायणः ॥ तस्य पापानि नश्यंति ह्यन्यथापतितो न वेत् ॥ यस्तु
रागादिनिर्मुक्तश्च मुक्तापयमाहितः ॥ सर्वैः प्रमुच्यते सद्यो यतो विष्णुपरमनः ॥ ना
रायणमनाद्यंत विश्वाकारमनामयं ॥ यस्तु संस्मरतो नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स
तो वापि पूजितो वापि ध्यातो वापि नमितोपि वा ॥ नाशयत्यवपापानि विष्णुरेव सनात

पूरा

१५४

नः ॥ संपर्क्य दिवामोहाद्यस्तु पूजयते हरिः ॥ सर्वपापविर्निमुक्तप्रयति परमं पदं ॥
मानुषं दुर्लभं न जन्म प्राप्यते ये मुनीश्वराः ॥ तत्रापि हरिर्नक्ति सुदुर्लभा परिकीर्त्ति
ता ॥ तस्मात्तडित्वा लालं मामनुष्णं प्राप्य दुर्लभं ॥ हरिं संपूजयेद्भक्त्या पशुपाश
विमोचकं ॥ सर्वानरायानशंति मनः श्रुद्धिश्च जायते ॥ परं मोक्षं लभेच्चैव पूज्यमाने
जमाहृतं ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थाः सनातनाः ॥ हरिपूजापराणं तु
सिध्यंते नात्र संशयः संसारे स्मिन्महाघोरे मोहनिद्रा समाकुले ॥ ये हरिं त्रशरणं यांकु
तार्थास्ते न संशयः ॥ पुत्रादारगृहं धनं धान्यविमाहिनी ॥ लब्धे मां मानुषी हस्ति
रेरेर्दप्यनुमाकृताः ॥ संत्यज्य कामकोपं च लोभं मदं तथा ॥ परापवादं निंदा च यध्वं न
क्ति तो हरिः ॥ व्यापारान्सकलान् त्यक्त्वा पूजयध्वं जनाहृतं ॥ निकटा एव दृश्यते कृता

न नारदी तनगरदुमाः॥सावन्नायातिमरणं यावन्नात्येति विजरा॥यावन्नेन्द्रियो बल्यं तावदे
 १५५ वार्ध्यायद्वरि॥धीमान् न कुर्याद्विश्वासं शरीरे स्मिन्नशोऽश्वते॥नित्यं संनिहितो मृत्युः सं
 पद्योऽत्यंतं चंचला॥आसन्नमरणो देहस्तस्मादर्पणं निषेधय॥संयोगविप्रयोगं ताः
 सर्वं चक्षणं गुरं॥एतत्तत्तात्मा महात्मा गायत्री यं ध्वं जनार्दनं॥नक्त्या यजतियो
 विष्णुमाह पातकवानपि॥प्रयाति परमं स्थानं सर्वपापविमोचितः॥सर्वतीर्थानि य
 त्नांश्च सांगवेदाश्च सत्तमाः॥नारायणार्चनं स्येते कलां नार्हति षोडशी॥किं वेदेः कि
 मुवाशास्त्रेः॥कवातीर्थनिषेधणे॥विष्णुनक्तिरतानां वा किं तपो जिः किं मध्वरेः॥२
 ॥सूत उवाच॥॥एवमुक्त्वा नि संक्षेपात् प्रायश्चित्तानि श्रोद्धि जाः॥सनकुमारमु
 नये नारदे नमो हात्मना॥यजंति जे विष्णुमनंतमूर्ति निरीहमोकारगतं वारण्य॥५

पूराः
 १५५

वेदांतवेद्यं न वरोगवेद्यं ते यांति सार्वपदमच्युतस्य॥अनादिमात्मानमनंतशक्तिना
 धारशक्तिं परमं परेशं॥ज्योतिस्वरूपं परमच्युतारवं संपूजितायांति पदं पवित्रं॥॥
 ॥इति श्रीबृहन्नारदीयेष्टविंशोऽध्यायः॥॥२८॥॥रूपकचुः॥॥कथितो नव
 तासम्यक्वर्णश्चिन्मविधिर्मुने॥इहानीश्रोत्रमिष्टमीयममार्गं सुदुर्गमं॥तप्राः सं
 सारदुःखानितक्लेशक्षयसाधनं॥एहिकान्तरकांश्चि वयथा बहून्नुमर्हसि॥सूत
 उवाच॥॥विप्राः शृणुध्वं वक्ष्यामि यममार्गं सुदुर्गमं॥सुखदं पुण्यशीलानां पापि
 नां नयदायकं॥षडशीति सहस्राणि योजनानि मुनीश्वरः॥यममार्गं स्पष्टं विस्तारः
 पाप्मिनिनां नयदायकः॥ये नरादीनशीलास्तु ते यांति सुखिनो द्विजाः॥धर्मशून्या
 नरा यांति दुःखे न शृणुता यनां प्रेता भूता विवस्वाश्च शुक्कं ठो हतात्मकाः॥क्रंदं

हरना०
१५६

तः सुस्वरं दीनाः पापिनो यांति तस्य हि हन्यमानाय मनो प्रतोदाद्यस्तथा युधेः॥
इतस्ततः प्रधावंतो यांति दुःखेन तस्य हि॥ वक्ष्ये शृणु ध्वं विप्रं दायम मार्गे नयंक
रं॥ तत्रैव पापिनो यांति शृण्वतामति नीतिदं॥ क्वचित्कः क्वचिद्वक्त्रिः क्वचिन्मंत
प्रकर्दमः॥ संतप्तसेकतं चैव तीक्ष्णधाराः शिला क्वचित्॥ क्वचिदंगारराशिश्च
महाधूमाकुलं क्वचित्॥ क्वचिदुःसहशीतं च महावायुविशेषणः॥ क्वचिदंगार
हृदिश्च शिला हृदि स्तथैव च॥ जलहृदिः शस्त्रहृदिः उष्णं बुवर्षणं तथा॥ क्षारकर्द
महृदिश्च महातापान्ति तोमरुत्॥ उष्णकर्दमहृदिश्च महानिम्नानि च क्वचित्॥ क्व
चिकटकहृदिश्च दुःखारोह शिलाः क्वचित्॥ गाढांधकारश्च तथा॥ कंठकावर
णं महत्॥ विषागारोहणं चैव शूची उद्व्याश्च कंठकाः॥ शोवालं च क्वचिन्मार्गे

हरां
१५६

क्वचिक्कीलकपंक्तयः॥ क्वचिद्व्याघ्रश्च गर्जति बाधे ते च क्वचित् द्वाराः॥ क्रोशंतश्च रुदंत
श्च ह्यानयंतश्च पापिनः॥ पाशेन यंत्रिताः केचित् कथमाणैस्तथां कुशैः॥ शस्त्री
ग्रेन रयमानाश्च दृष्टे तोयानयिनस्तथा॥ नासाग्रपाशस्तथा कर्णपाशौ स्तथापारेः॥
गलपाशैः कृष्णमाणा कचिः कृष्णस्तथापरे॥ पादाग्रगः पशस्तथा केचिदां त्रैश्ववं
धिताः॥ बहंतश्चापसंतारः शिश्रौ ग्रेण प्रयांति वे॥ अयो नारदयं केचित् नासाग्रे
ण तथापरे॥ कर्णाभ्यां च तथा केचिद्वहंतो यांति पापिनः॥ केचिच्छृंखलिता यांति ता
ग्रमानास्तथापरे॥ निरुच्छासतया केचित् केचिच्छादितलोचनाः॥ छायाजलविही
ने उपपियांति दुःखिताः॥ शोचंतः स्वानि कर्मणि शुद्धकंठो हता लुकाः॥ मूर्ती
द्राशी लसंपन्ना धर्मिणाः शुद्धबुद्धयः॥ अतीव मुखसंपन्नाः प्रयांति यममोदिरं

बृहन्नार०

१५७

अन्नदाविबुधाश्रयात्तु जंतः स्वादुयांतिवे॥ नीरदायांति सुखिनः पिबंतः क्षीरमुत्त
मं॥ तक्रदोदधिदृष्ट्वैव पिबंतः क्षीरमुत्तमं॥ घृतदोमधुदश्चैव क्षीरदश्च द्विजोत्तमाः
॥ सुधापानं प्रकुर्वंतः प्रयांतियममंदिरं॥ शकदः पायसं तु जन्दीपदः प्रज्वलन्
दिशः॥ वस्त्रदेवि बुधश्रेण्यांतिरिमां बराहताः॥ परिस्कारप्रदोयाति पूज्यमानो
मारेः सदा॥ गोदानेन रोयाति सर्वकामसमन्वितः॥ भूमिदो गृहदश्चैव विमाने सर्व
संपदि॥ अक्षरोगणसंकीर्णं क्रीडन् याति यमालयं॥ हयरोयानदश्चापिरथदश्च
द्विजोत्तमः॥ यमालयं विमानो नयाति नोगा न्वितेन वि॥ अनडूदामुनिश्रेण्यानरू
ठाः प्रयांति तः॥ फलदः पुष्पदः श्रैव याति संतोषसंयुता॥ अक्षरोगणसंकीर्णं स
र्वकामसमन्वितः॥ तांबूलदो नरोयाति तुल्यत्मा यममंदिरं॥ मातापित्रौ श्वशु

पूराः

१५७

श्रूषां कृतवान् यो नरोत्तमः॥ स याति परब्रह्मात्मा जज्यमानो मारे बड्क॥ शूषां कु
रुते यस्तु यतीनां ब्रह्मचारिणां॥ द्विजाग्रब्राह्मणानां यः स यात्यति सुखान्वितः॥ स
र्वभूतदयायुक्ते पूज्यमानो मारे द्विजाः॥ सर्वभोगान्विते नासौ विमानेन प्रयाति वे
॥ विद्यादानरतो याति पूज्यमानो असूनुना॥ पुराणपाठको याति सूयमानो मुनी
श्वरे॥ एवं धर्मपरायांति सुखेन यममंदिरं॥ दुःखेन पापिनो याति स याति यममा
र्याम॥ यमश्चतुर्भुजो नृवाशं रक्ते चक्रगदाधरः॥ पुण्यकर्मेरतान् स मयकस्ते
हान् मित्रवदर्थति॥ नो नो बुद्धिवतां श्रेष्ठानरकलेशभीरवः॥ युष्मानिः साधितं
पुण्यं परत्र सुखदयकं॥ मानुष्यं जन्म यः प्राप्य सुकृतं न करोति च॥ स एव पापिनो
श्रेष्ठः आत्मघातकसंज्ञितः॥ अनित्यं प्राप्य मानुष्यं नित्यं यस्तु न साधयेत्॥ स या

बृहन्नार०
१५६

तिनरकंघोरंकोन्यस्तस्मादनेतनः॥शरीरंयातनारूपंमन्त्राद्यैःपरिद्वेषितं॥तस्मि
न्करोतिविश्वासंतंविद्यादात्मधातकं॥सर्वेषांप्राणिनःश्रेष्ठास्तेषांवेबुद्धिजीविनः॥
बुद्धिमनुनराश्रेष्ठानरेषुब्राह्मणास्तथा॥ब्राह्मणेषुचविद्वांसोविद्वंसुक्तबुद्धयः
॥क्तबुद्धिषुकर्तारःकचषुब्रह्मवादिनः॥ब्रह्मवादिविधपितयाश्रितोनिर्मेज्य
ते॥एतैरप्यपिपरोक्षेयोनित्यध्यानपरायणः॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकर्तव्योधर्मसं
ग्रहः॥सर्वत्रपूज्यतेसम्पक्कधर्मवानात्रसंशयः॥गच्छधंपुण्यमास्त्रानंसर्वभोग
समन्वितं॥अस्तिचेदुःक्तंकिंचित्पश्चादत्रैवतोक्ष्य॥एवंसमस्तानभ्यर्च्य
पयित्वाचसद्वृत्तिश्चाह्वयपापिनःसर्वान्कालदंडेनतर्जयत्॥प्रलयोबुद्धिनिर्घो
षभ्रजनादिसमप्रतः॥विद्युत्प्रतापुधैतीमोक्षानिशद्भुजसंयुतः॥योजनत्रय

पूराः
१५६

विस्तारोरेष्वाक्षादीर्घनासिकः॥दंष्ट्राकरालवदनोवापीडुःखविमोचनः॥नृत्यु
र्ज्वरादिनिर्मुक्तश्चित्रगुप्तेपिभीषणः॥सर्वदूताश्वगर्जेतियमनुःखविभीषणाः॥
ततोब्रवातिनान्सर्वान्कंपमानाश्वपापिनः॥शेचंतःस्वानिकर्माणिचित्रगुप्तेयमा
ज्ञया॥नो नोपापादुराचाराअहंकारप्रदुर्षिताःकिमर्थमर्जितंपापंयुष्मानिरविवेकि
निः॥कामक्रोधादिदुष्टेनसगर्वेणदुचितसायद्यसापतरंयद्यत्किमर्थंवरितंज
नाः॥क्तवंतःपुरायुयंपापाण्यंतदुर्षिताः॥तथैवयातनाभोज्याःकिंवृथाचाति
दुःखिताः॥नृत्यचित्रकलत्रार्थदुक्तंतन्मदत्तं॥तस्वकर्मवशाद्यातयुयमं
त्रातिदुःखिताः॥युष्मानिःप्रापितायेदुपुत्राद्याअन्यतो गताः॥नृत्यमित्रकलत्रार्थ
दुःक्तंतन्मदत्तं॥यन्नाकृतानिपापानियुष्मानिःसुबहूनिवे॥तानिप्राप्तानि

नारदी०
१५९

दुःखकारणं नास्ति हे जना ॥ धर्मराक्षसपातं न करोति हि हे जनाः ॥ विचारय ध्वं यूयं
तत् ॥ युष्मानिश्चरितं पुराद रिद्रेपि च मूर्खेपि ॥ पंडिते वा श्रियान्विते ॥ आछेनापि वमू
र्षे वि समवर्तीयमः स्मृतः ॥ चित्रगुप्तेरितं वा कंश्च ताते पापिनस्तथा ॥ शोचंतः स्वा
निकर्माणि दुष्मृतिंति निश्चलाः ॥ यमाज्ञाकारिणः सर्वे चंडाद्या अपि वेगेनः ॥ स्व
दुःकर्मफलं ते तु न क्ताते पापशेषतः ॥ महीतलं च संप्राप्या न वंति स्थावरादयः ॥
॥ रुषय ऊचुः ॥ ॥ न गव न संशयो जातो मा च तसि दयार्णव ॥ त्वं समर्थो सितछे
तु यतो व्यासेन बोधतः ॥ धर्माश्च विविधाः प्राक्ताः पापानि सुबहूनि च ॥ चिरकालं फ
लं प्रोक्तं मोक्षं तेषां त्वया नघ ॥ दिनां ते ब्रह्मणः प्रोक्तो नाशो लोकद्वयस्य वि ॥ पराई
द्वितयं तेपि ब्रह्मांडस्यापि सत्तम ॥ ग्रामहानादि पुण्यानां त्वयि व व्यास वक्ष्यती कल्प

पूराः
१५९

कोटि सहस्रेषु महायोग उदाहृतः ॥ तदंत एव लोका नां विनाशः प्राप्यते लयः ॥ एक
शिष्यत एवेति त्वया प्रोक्तं जनार्दनः ॥ एतन्न संशयता तछे उमर्हस्य सेषतः ॥ पापादी
नां च नौमानां समष्टिर्नैव जायते ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाप्राज्ञा गुह्या दुष्ट
तमं त्विदं ॥ दृष्टं तद्वा वदिष्यमिच्छुर्ध्वं नान्यमानसाः ॥ नारायणाक्षरो मंत्रः परं
ज्योतिः सनातनः ॥ विशुद्धो निर्गुणो नित्यो माया मोहवि वर्जितः ॥ निर्गुणोऽपि परा
नंदो गुणवानिव प्रातियः ॥ ब्रह्मविष्णुशि वारे येऽस्तु नेदवानि वलक्ष्यते ॥ गुणोपा
धिके नेदेषु त्रिष्टेतेषु सनातनः ॥ संयोज्य मायामखिलं जग कार्यं करोतियः ॥ ब्रह्म
रूपेण सृजति विष्णुरूपेण पातियः ॥ अंते च रुद्ररूपेण सर्वमक्षीति निश्चितं ॥ प्रल
याते समुद्राय ब्रह्मरूपी जनार्दनः ॥ चराचराल कं विश्वं यथा पूर्वकः ॥ व्ययत ॥ स्था

हहन्तार०

१६०

वराद्याश्च विप्रैः प्रायत्रयत्रयवस्थिताः ॥ ब्रह्मा तत्र जगत्सर्वं यथापूर्वं करोति वि॥ त
स्माकृतानां पापानां पुण्यानां च वसन्तमाः ॥ अवश्यं मनुजोक्तं सर्वथा ह्यस्य
फलं ॥ नानुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ॥ अवश्यं मनुजोक्तं सर्वं कर्म
शुभाशुभं ॥ यो देवः सर्वं ज्ञाता नाम तत्रात्मा जगन्मयः ॥ सर्वं कर्म फलं नुक्ते परि
पूर्णः सनातनः ॥ यो सोऽविश्वं नरो विष्णुः गुणां न हेतुर्वस्थितः ॥ सृजति च पाते
न तत्सर्वं नुक्ते चास्माभ्यः ॥ ॥ इति श्री ब्रह्मन्तारहीये एकेन त्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥
॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं कर्मपाशानि यत्रिता जतवः स्वर्गादिपुण्यस्थानेषु पु
ण्ययोगमनुभूय यातनासु च सर्वदुःखतरं पापमनुभूय प्रक्षीण कर्मावशेषे मं
लोकमार्गं तस्य सर्वत्रयविक्रलेषु नृपु बाधासंयुतेषु स्थावरादिषु जायते ॥ इति १६०

गुल्मलतावल्लीगिरयश्च नृणानि च ॥ स्थावरा इति विख्याता मही मोहसमाविता ॥
स्थावरत्वेऽपि पृथिव्या सप्तबीजानि जलसेकानुपदं स्वसंस्कारसामग्र्यवशादंतरु
प्राप्रयाति च ॥ नासुष्टु सनत्त्वमासाद्य ततो मूलभावं ॥ तन्मूलं दंकुरोत्पत्तिः ॥ तस्मा
दपि पर्णकांडे नालादिकं ॥ कांडेषु च प्रसवमापद्यते ॥ तेषु पुष्पेषु प्रसवसंभवः ॥
तानि पुष्पाणि कानिचिदफलहेतुभूतानि तेषु पुष्पेषु वृद्धभावेऽसुतसुषुप्तमूल
तस्तु पोष्यत्तिर्जायते ॥ तेषु पुष्पेषु नोक्तृणां प्राणिनां संस्कारसामग्रीवशात् हि म
साधितधर्महस्तभावमुपागम्य प्राणिनां नोक्तृणां संस्कारवशात् संवत्सरे फलं न स्युः
॥ स्थावरत्वेऽपि बहुकालं वातादिभिर्नैजनादिछेदनद्वान्निदहनशीलातपादि
दुःखमनुभूय म्रियंते ॥ ततः कर्मयोगो नृत्वा सदा दुःखबहुलाः ॥ क्षणाद्जीवंतः

हृन्तार०

१६९

क्षणाद्विद्यमाना बहवः प्राणिपीडायां निवारयितुमक्षमाः ॥ शीतवातातपादि
कैश नूयि संनितं क्षुब्धा धिताः ॥ मलमूत्रादिपुसंचरंतो दुःखमनुभवन्ति ॥ ततस्ते
च पशुयोनिमागत्य बलवद्वाधावजिता वृद्धौ द्वे ग नूयिष्ठा क्षुब्धा तानि संवनच
रिणो मातृष्वपि विषयानुरागादिकैश बहुलाः ॥ कस्मिंश्चिज्जन्मनि मासमेध्या
द्यशनाः कस्मिंश्चिज्जन्मनिकंदमूलफलाशनाः ॥ दुर्बलप्राणपीडानिरताः दुःख
मनुभवन्ति ॥ ततश्चांडलाः अंडजत्वे पिवाताशनाः मासां मेध्याद्यशनाश्च ॥ परपी
डापरायणानित्यं दुःखबहुला संतो गम्य पशुयोनिमागता अपि स्वजातिवियोग
गत्तारो हृन्तपाशादिवंधनता उग्रहलादिधारणानि सर्वदुःखान् मनुभवन्ति ॥
एवं बहुपोतिपुसंभ्रताः क्रमेण मनुष्यजन्म प्राप्नुवन्ति ॥ तत्रापि पुण्यापुण्यवि

पूराः

१६९

शेषश्च ॥ मनुष्यजन्मस्य पिचर्मकारचांडालव्याधनापित ॥ रजककुंजकारलो
हकारस्वर्णकारतंडुवायसोनिकतीचभृत्यदरिद्रहीनां गाधिकंगत्वादि दुःख
बहुला ज्वरताप शीतवातश्लेष्म गुन्माक्षिरोगगर्भपार्श्वरागवेदनादि दुःख
मनुभवन्ति ॥ मनुष्यत्वेपि यदा स्त्रीपुरुषयोर्मवायंगतयोस्तस्मिन्मयेरेतो यदा
जरायुं प्रविशति तदैव कर्मकशाज्जुः शुक्रेण सह त्रासुं प्रविश्य शुक्रशोणि
तकले प्रवर्तनंतरदीर्यजीवप्रवेशासंचादा ॥ कृत्तिलंभवति ॥ अर्द्धमासे क
लनावमुपेत्य मासे प्रादेशमात्रमुपपद्यते ॥ ततः प्रवृत्तिवायुवशाच्चैतस्य
नावेपि च मातुरुदा दुःसहतापकैश तायेकत्र स्थातुमशक्यत्वात् जन्मति ॥ मा
सद्वितये पूर्णे पुरुषाकारमात्रत्वमुपागम्य मासत्रिताय पूर्णे करणाद्यवयव

बृहन्नार०

१६२

नावमुपागम्यते॥चतुर्षु मासेषु सर्वावयवानां संधिनेदपरिज्ञानं पंचस्वतीते
षु नखातामतिव्यंजता॥षडतीतेषु नखसंधिषु परिस्फुटता॥स्वप्नस्वतीतिषु
रोमादीनां परिस्फुटता॥अहमेमासिचारं नेतछरीरचैतन्यपरिस्फुटतानाति
सूत्रेण पुष्पमाणममेध्यमूत्रसिक्तागंजरायुणाबंधितं॥रक्तास्थिक्रिमिवसा
मज्जाश्रायुक्तेऽदिदूषिते कुक्षितशरीरे निवीसिनं स्वयमप्येवं परिदूषित
मानुश्वकद्वस्तलवणानुस्मरुक्षदृश्यमानमात्मानं दृष्ट्वा देही पूर्वजन्मोनु
स्मरणानुभावात्पूर्वानुत नरकदुःखानि च स्मृत्या संतदुःखेन परिदृश्यमा
नांतःकरणो बहिर्मात्रु देहान्तिमूत्रादिरूक्षेण दृश्यमान एव मनसि विलेय
ति॥अहो संतपापो हं पूर्वजन्मनि नृत्वा पसमित्रयोषिः कुरुक्षेत्रधनधा

पूराः

१६२

न्यादिषु अत्यंतरागेण कलत्रपोषणार्घपरधनक्षेत्रादिकं पश्यतो हरणाद्युपायेर
णैवै पदस्य कामांधतया परस्त्रीहरणादिकमनुभूय महापापमन्वाचरं॥तैस्तैर
हमेकरै एव विविधनरकमनुभूय पुनः स्थावरादिषु महादुःखान्यनुभूय संप्रति
जरादुणा परिवेष्टितो तदुःखेन बहिस्तापेन दह्यामि॥मया पोषिता दारद्याः स्वकर्म
वशादन्यतो गताः॥अहो दुःखमहो दुःखं हि देहिनां॥देहसुपापा संजातास्तस्मा
त्पापं न कारयेत्॥नृत्पमित्रकलत्रार्थमन्यद्व्यं हतं मया॥तेन पापेन दह्यामि
रायुपरिवेष्टितः॥दृष्ट्वा न्यस्य श्रियं पूर्वसंतप्तो हं मसूयया॥गर्तान्तिनापि दह्यामि
हानीमपि तक्रुतं॥कायेन मनसा वाचा परपीडामकारुषं॥तेन पापेन दह्यामि
अहमेकोतिदुःखिताः॥एवं बहुविधं गर्तं स्तो जंतुर्विलप्य स्वयमेवात्मानमाश्रया

वृहन्तार०

१६३

स्योत्पत्तेः समनंतरं ससं गेन विलोप्य रित्रश्रवणेन च विष्टुमना नृत्वारिविलक
मोणिनिर्वर्त्य अखिलजगदंतरात्मनः सत्यज्ञानानंदमयस्य शक्तिप्रभावानु
ष्ठितनिष्ठवर्गस्य लक्ष्मीमतेर्नारायणस्य सकलसुरासुरसिद्धगंधर्वयक्षसप
न्नगमुनिकराद्वितंचरणकमलयुगं न कृतः समभ्यर्च्य अदुःसहसं प्रारब्धेद
कारणभूतं वेदस्योपनिषद्भिः परिस्फुटं सकललोककारणं रुदिनिधायुदुःख
तरमिमं संसारसागरमतिक्रमिष्यामीति मनसि भावयति ॥ ततस्तन्मातुः
प्रसूतिसमये सति गर्भस्थो देही बाह्येन वायुना परिपीडितो मानुश्चापि दुःखं कुर्व
न्कर्मपाशेन बद्धो यो निमायान्तिश्रामन् सकलयातनाभोग एककाल एवानु
भवेतेनातिक्लेशेन यो नियं च प्रपीडितो गतान्ति कालो निःसंशयायाति ॥ त

पूराः

१६३

उवाच वायुः समुज्जीवयति बाह्यवायुस्पर्शसमनंतरमेव नष्टस्मृतिः पूर्वानुभूता
खिलदुःखानि वर्तमानान्यपि ज्ञानाभावाद् विज्ञाया संतदुःखमनुभवति ॥ एवं
बालत्वमापन्नो जंतुस्तत्रापि स्वमजमूत्रलिप्तदेहः आध्यात्मिकादिपीडमानोपि किं
चिदपि वक्तुमशक्तः क्षुत्रं पीडितो रुदति शिशोरुदरवेदनाविद्यतइति मन्वाना
जनन्याद्युषधप्रयोगं कुर्वते ॥ गर्भोद्युगवेदनापीडितो रुदेते सति स्तनदिकंदे
वयमिति मन्वानाः प्रयतन्ते ॥ एवमनेकदेहभोगमन्याधीनतया नुभूयमानो हं
शरीरनिवारयितुमशक्तो बालभावमासाद्य मातापित्रोरुपाध्यायस्य ताडनं
सदा पर्यटनशीलत्वं पाशुनस्मपंकादिषु क्रीडनं सदा कलहनियतत्वमशुचिब
हुव्यापारानासिकार्यत्वनियतत्वे तदसंभवे ध्यात्मिकदुःखं एवं चतुर्विधमनुभ

हरन्ता०
१६४

वति॥ ततस्तुतरुणनावेधनार्जनमर्जितस्पर्शनेतस्य नाशव्यादिषु अत्यंतदुः
खितामाययामोहिताकामक्रोधादिषु दृष्टमनसः सदासूयादिपरायणः परस्पर
श्रीहरणोपायपरायणाः पुत्रमित्रकलत्रादिहरणोपायचिंतापरायणः हृष्याहं
कारद्विषिताः पुत्रादिषु व्याधिपीडितेषु ससुसर्वव्यापारं परित्यज्य रोगादिभिः क्लि
शितानां समीपे स्वयामववाध्यात्मिकदुःखेन परिश्रुता वक्ष्यमाणप्रकारेण चिं
तामश्रवते॥ गृहक्षेत्रादिकं कर्म किंचित्नापि विवारितं॥ समृद्धसञ्चटंबस्य कथं
नवतिवर्त्तनं॥ मम मूलधनं नास्ति वृष्टिश्चापि न वर्धति॥ अश्वः पत्न्यापिनः कुत्र
गावः किं नागतामम॥ बालपत्याचमेनार्याव्याधितो हंच निर्द्वेनः॥ अनाचाराकृ
षिनेष्टपुत्रानित्यं रुदंति च॥ न गच्छिन्नं च मम सद्यवाधवा अपि हरणाः॥ न लभ्यते

पूरा०
१६४

वर्त्तनंच राजबाधातिदुःसहा॥ रिपवो मां च बाधंते कथं जेष्याम्यहं रिपून्॥ व्यवसा
याश्च मम आह प्राप्ताः प्रादुर्णकाः प्रमीः अन्येषां चिवलोकानां देयं च क्षिधनं बहु॥
एवमत्यंतचिंतालुः स्वदुःखानि निवारयितुमक्षमो धिगीदृग्बिधं नाग्यहीनं मां
किमर्थं विदधत इति दिवमाक्षिपति॥ तथा हृष्टमायनो दीयमानश्च गतसरो
जरापलितादिव्याघ्रदेहा बधिरांधतादिकमायनो प्रकंपमानावयवः श्वास
कासादिपीडितो लोलाविलज्जलोचनश्लेष्मव्याघ्रकंठपुत्रद्वारादिनिर्जस्यमानः
कदा मरणमपयामीति चिंता कुलो मयि मृते सति मया र्जितं गृहक्षेत्रादिकं व
सुपुत्रदेयः कथं रक्षिष्यति कस्य चात्र विष्यंति तद्वने परिरपहते पुत्रादीनां क
थं वर्त्तनं न विष्यतीति मम तादुःखेन परिश्रुतो गाढनिःश्वस्य स्वेन वयसि

हरना०

१६५

कृतानिकर्माणि पुनः पुनः स्मरन् क्षणे क्षणे विस्मरति च ॥ ततश्चासन्नमरणो
व्याधिपीडितो तस्मात्पार्श्वः क्षणं शय्यायां क्षणं मंचेत ततः पर्यटनं शुभं तच्छुभं परिपी
डितः कचिन्मात्रमुदकं देहीत्यतिकार्षण्यतया याचमानस्तत्रापि ज्वरा विह्वलाना
मुदकं न श्रेयं यस्करमिति क्रवतां मनसा तिष्ठेत् कुर्वन्मंदचित्तो न वति ॥ त
तश्च दस्तपादा कर्षणेशकाबंधुजानेर्वेष्टितो वक्तुमक्षमः ॥ स्वार्जितधना
दिकं कस्येन विष्यतीति चिंतापरो वाष्पव्याकुललोचनः स्वकंठे घुरुघुरुयां
यते सति शरीरान्निःक्रामतः ॥ स नूयमहते भवेत्स्यमानो यशयं त्रितो वेगे
न पूर्ववन्तरकान्तश्च ते ॥ आमलप्रक्षयाद्यावत् अग्नौ धाम्यति धातवः ॥ त
थिव पापिनः सर्वे आकर्म प्रक्षयाद्भूतं ॥ तस्मात्संसारदावाग्निता पर्ति द्विज

पूरां

१६५

सत्तमाः ॥ अत्यसेसरमं ज्ञानं ज्ञानात्मोक्षमवाप्सते ॥ ज्ञानशून्या नराव्येक्ष्यपरा
वः परिकीर्तिताः ॥ तस्मात्संसारमोक्षाय एव ज्ञानं समभ्यसेत् ॥ मानुष्यं जन्म
संप्राप्य सर्वकर्मप्रसाधकं ॥ हरिं च नयजेद्यस्तु को न्यस्तस्मादचेतनः ॥ अहोचि
त्रमहोचित्रमहोचित्रं मुनीश्वराः ॥ संस्थिते कामदेवि सौ नारायांति हि यातनाः ॥ ना
रायणे जगन्नाथे सर्वकामफलप्रदे ॥ स्थिते पि ज्ञानशून्या वि ॥ पचते नरके घटो
॥ श्रवन्मूत्रपुरीषे शुशरीरे स्मिन्नशाश्वते ॥ शाश्वतं नावयंत्य ज्ञामहामोहसमा
हृताः ॥ कुक्षितं मासरन्नाद्यैर्दहं संप्राप्य यो नरः ॥ संसारछेदकं विष्णुन न जेद्युः स
पातकी ॥ अहो कष्टमहो कष्टमहो कष्टं हि मूर्खता ॥ हरिध्यानपरो विप्राश्चंडालेपि
माहासुरवी ॥ स्वदेहान्ति सृतं दृष्ट्वा मलमूत्रादिकिं त्विषां ॥ उद्गमनसो मूर्खाः ॥

बृहन्ना०

१६६

विरागं निवर्तयति हे॥ दुर्जनं जन्म मानुषं प्रार्थयति त्रिदशैरपि॥ तद्धनं प्राप
लोकार्थं यत्तं कर्षादिचक्षणः॥ अध्यात्मज्ञानसंपन्नाः हरिपूजापारायणाः॥
जनं ते परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्जनं॥ यतो जातमिदं विश्वं यतश्च तन्यमश्नुते॥
यस्मिंश्च विलयं यांति स संसारस्य मोचकः॥ निर्गुणोऽपि पारानंदो गुणवानिव नाति
यः॥ तं समन्वय्य देवेशं संसारात्परिमुच्यते॥ ॥ इति श्री बृहन्नारदीये त्रिंशो
ध्यायः॥ ३०॥ ॥ ऋषय उचुः॥ ॥ अस्माकं सर्वमारब्धं तं यत् कृष्टं विदुषा त्वया
॥ संसारपाशाबंधानां दुखानि सुबहुनि च॥ एतं संसारपापस्य छेदकः कतमः
स्मृतः॥ केनोपायेन मोक्षस्यात्तन्नो ब्रूहि महाशुने॥ प्राणिनिः कर्मजातानि क्रि
यंते प्रत्यहं नृशं॥ नुज्यंते हि मुनिश्चेतस्य नाशः कथं न वेत्॥ कर्मणा देहमा

पूराः

१६६

प्रीतिदेहिका मनवाध्यते॥ कामाद्येनानि भूतस्यात्तस्येनात्क्रोधपरायणः॥
क्रोधाच्च धर्मनाशः स्यात्तद्धर्मनाशान्मतिन्नमः॥ त्रेन ह बुद्धिर्मनुजः पुनः पापं
केराति च॥ तस्मादेहः पापमूलः पापकर्मरतस्तथा॥ देहो जन्मवता सिद्धो
मोक्षोपायं वदस्व तत्॥ स्मृत उवाच॥ ॥ साधुसाधुमाहा प्राज्ञा मतिर्वैविम
लो ज्वल॥ यस्मात्संसारदुःखानां नाशोपायमनीप्सवः॥ यस्यात्तया जगत्सर्वं
ब्रह्मा सृजति नित्यदा॥ हरिश्च पालको रूढेनाशकः सह मोक्षदः॥ महदा
दिविशेषांता जाता यस्य प्रजावताः॥ तं विद्यान्नोक्षं हं विष्णुं नारायणमनाम
य॥ यस्याग्निं नमिदं विश्वं यच्चागं यवने गतिं॥ तमीडमजरं देवं ध्यात्वा दुःखे
न मुच्यते॥ अविकारमजं शुद्धं सप्रकाशं निरंजनं॥ ज्ञानस्वरूपं तस्योद्गमो

बृहन्ना०

१६७

क्षसाधनमुत्तमं ॥ यस्यावताररूपाण्यस्याद्यादेवतागणाः ॥ समर्चयति तं
विद्यातशाश्वतस्थानं हरिं ॥ जितप्राणा जिता हारा सदा ध्यानपरायणाः ॥ हृदि
पश्यति तं नितं नितं तद्विज्ञेयं सुरवाचं ॥ निर्गुणोपि निराधारो लोकैर्नुग्रहस्तु
पधुक् ॥ आकाशमध्यगः पूर्णः तं प्रादुर्भोक्षदायकं ॥ अधक्षः सर्वधर्माणां
देहिनां हृदये स्थितः ॥ अनूपमो खिलाधारस्तं देवं शरणं व्रजेत् ॥ सर्वगस्तु
कल्याणेशो तयस्तु जले स्वयं ॥ तं प्रादुर्भोक्षदं विष्णुमु नयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ वेदार्थ
विद्भिर्भोक्षज्ञैः ईज्यते विविधिर्मखिः ॥ कर्मणां फलदो विष्णुर्भोक्षतो न क्लवस्त
तः ॥ हृदयकव्यादिदानेषु पि नृदेवादिरूपधुक् ॥ नुक्ते य ईश्वरो व्यक्तः तं प्रादुर्भो
क्षदं विभुं ॥ ध्यातो वा नमितो वापि पूजितो वा अनुस्मृतः ॥ ददाति शाश्वतं सुखा

पूराः

१६७

नंतं दयालुं सदा रक्षयेत् ॥ आधारः सर्वभूतानामेको यः पुरुषः स्मृतः ॥ जरा मरण
निर्मुक्तो मोक्षदो हरिरक्षयः ॥ संपूज्य यस्य पादांशुदं हि नोपि मुनीश्वराः ॥ अम
त्यतां व्रजं त्याश्रुतं विदुः पुरुषोत्तमं ॥ आनंदं मक्षरं ब्रह्म परं ज्योतिः सनातनं
॥ परात्परतरं यच्च तद्विज्ञोः परमं पदं ॥ अहं यं निर्गुणं नित्यमद्वितीयमनोपमी
॥ परिपूर्णं ज्ञातमयं विदुर्महिप्रदायकं ॥ एवं नूतं परं वस्तु यो ममार्थविधानतः
॥ य उपाले सदा योगी स याति परमं पदं ॥ सर्वसंगपतिरित्यागीशमादिगुणसंयु
तः ॥ कामाद्येवैर्जितो योगैः लभते परमं पदं ॥ रूपयकुचुः ॥ ॥ कर्मणा केन यो
गस्य सिद्धिर्भवति योगिनां ॥ तदुपायं यथा तत्तं ब्रूहि नो वक्ष्ये दतां वरं ॥ सूत उवा
च ॥ ॥ ज्ञानलभ्यं परमोक्षं प्रादुर्भुस्तत्त्वार्थचिंतकाः ॥ तत्तत्ज्ञानं न क्लिप्तं च

हहन्तार०
१६६

भक्तिः सकर्मजा तथा ॥ दानानि पञ्चाविधा तीर्थयात्रादयः कृताः ॥ येन जन्म
सहस्रेषु तस्य भक्तिः नीवहरे ॥ यत्परः परमोधर्मो भक्तिः तेन जायते ॥ श्रद्धया
परया चिव सर्वपापं प्रणश्यति ॥ सर्वपापेषु नष्टेषु बुद्धिर्भवति निर्मला ॥ सैव बुद्धिः
समाख्याता ज्ञानशब्देन सूरिभिः ॥ ज्ञानं च मोक्षदं प्राहुः तत्ज्ञानं योगिनां स्मृ-
तां ॥ योगस्तु द्विविधो कृतः कर्मज्ञानप्रज्ञेदतः ॥ क्रियायोगं विना नृणां ज्ञानयोगि-
नसिद्ध्यति ॥ क्रियायोगरतस्तस्मात् श्रद्धया हरि मन्त्रयेत् ॥ प्रतिमां हि जन्मभूमि-
सूर्यचित्रां बुद्धिजाः ॥ अर्चयद्हरिमेतेषु विष्णुः सर्वगतो यतः ॥ कर्मणामनसा वा
चा ॥ परपीडा पराङ्मुखं ॥ परिपूर्णं त्वं कं विष्णुं पूजयेद्भक्तिं संयुतः ॥ अहिसासत्य
मक्रोधो ब्रह्मचर्यापरिग्रहैः ॥ अनिष्ठा च दया चैव योगयोरुभयोः समा ॥ चरा

पूराः
१६६

चरात्मकं विश्वं विष्णुरेव न संशयः ॥ इति निश्चित्य मनसा योगहितयमभ्यस्यत् ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि मन्वा नायेम नीषिणः ॥ ते ज्ञानंति परं भावं देवस्य चक्रिणः ॥
यदि क्रोधादिदुष्टात्मा पूजाध्यानपरो भवेत् ॥ न तस्य बुध्यते विष्णुर्यतो धर्मपति-
-- यदि कामादिदुष्टात्मा देवपूजापरो भवेत् ॥ दंभाचारपरिज्ञेयः स चिपातकि-
नावरः ॥ तपः पूजाध्यानपरो यस्तसूयापरो भवेत् ॥ तन्न एत्या च पूजा च तद्ध्या-
नं च निरर्थकं ॥ तस्मात्सर्वात्मकं विष्णुं शमादिगुणतत्परः ॥ मुक्त्यर्थं मन्त्राय स-
म्यक् क्रियायोगरतो नरः ॥ कर्मणामनसा वाचा सर्वहितैरतः ॥ समर्चयति देवे-
शं क्रियायोगः स उच्यते ॥ नारायणं जगद्योनिं सर्वतियमि नंदरि ॥ स्तोत्राद्यैः पू-
जयेद्यस्तु क्रियायोगः स उच्यते ॥ उपवासादिनिश्चिवपुराणश्रवणादिभिः ॥ पु-

हहनार०

१६९

षाद्यैश्चार्चनं विष्णोः क्रियायोगरतात्मनां ॥ सर्वपापानि नश्यन्ति पूर्वजन्मार्जितानि वै ॥ पापक्षया छुद्ममतिर्वीर्यं तज्ज्ञानमुत्तमं ॥ ज्ञानं हि मोक्षदं ज्ञेयं तदुपायं वदामिव ॥ चराचरात्मके लोके नित्यं चानित्यामवच ॥ सम्पन्निवारयेद्दीमान् सद्भिः शास्त्रार्थाकाविदेः ॥ अनित्यानि परित्यज्य नित्यमेव समाश्रयेत् ॥ इहामुत्र वजोगेषु विरक्तश्च तथा न वेत् ॥ अविरक्तो न वेद्यस्तु संसारे वर्तते पुनः ॥ अनित्येषु पदार्थेषु यस्तुरागी न वेन्नरः ॥ तस्य संसारविच्छिन्निः कदाचि नैव जायते ॥ शमादिगुणसंपन्नो मुमुक्षुर्ज्ञानमभ्यसेत् ॥ शमादिगुणहीनस्य ज्ञानं नैव हि सिध्यति ॥ रागद्वेषविहीनो यः शमादिगुणसंयुतः ॥ हरिध्यानं परो विप्रामुमुक्षुरनिधीयते ॥ सर्वभूतदया युक्तः कामक्रोधविवर्जितः ॥ हरिध्यानपरो नित्यं

पूरां:

१६९

सुमुक्षुरनिधीयते ॥ चतुर्भिः साधनेरेभिः विष्णुर्गतिरुच्यते ॥ सर्वगं भावयेद्दिवा प्रातः सर्वभूतदयापरः ॥ क्षरात्मकं सत्यविश्वं स्थितव्यासनातनं ॥ विष्णुज्ञानेन जानीयात्तत्तत्ज्ञानं योगजं विदुः ॥ योगोपायमतो ब्रह्मे संसारपरिपोषितं ॥ योगज्ञानविष्णुः स्यात्ज्ञानं मोक्षदं विदुः ॥ ब्रह्मणं द्विविधं प्रादुः परापरविनेदतः ॥ द्वे ब्रह्मणि वेदितव्ये इति चाथर्वणी श्रुतिः ॥ परे सुनिगुणः प्रोक्तः अहंकारयुतोपरः ॥ तपोरनेदविज्ञानयोगइत्यनिधीयते ॥ पंचभूतात्मकदोहयः साक्षी हृदये स्थितः अपरः प्रोच्यते सद्भिः परमात्मापरः स्मृतः ॥ शरीरं क्षेत्रमित्याहुतः क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ अव्यक्तः परमः शुद्धपरिपूर्ण उदाहृतः यदा त्वनेदविज्ञानं जीवात्मपरमात्मनोः ॥ न वेत्तदा मुनिश्चेष्टापापछेदो न विष्यति ॥ एकः शुद्धो

हृद नारदः सरोनित्यः परमात्मा जगन्मयः ॥ नृणां विज्ञानमेदेन मेदेवानिवलक्ष्यते ॥ एक
 १७० मेवाहितीयं यत्परं ब्रह्म सनातनं ॥ तं गीयमानं वेदांते तस्मान्नास्मपरं हि जाः ॥
 न तस्य कर्म कार्यं वा रूपं वर्णं मथापि वा ॥ कर्तृत्वं वापि नोक्तं निर्गुणस्य परा
 त्मतः ॥ निदानं सर्वं हतूनां ते जो यज्ञे जसां परं ॥ अन्यन्नास्ति किमप्यस्मात् त
 त् ज्ञेयं मुक्तिहेतवे ॥ शृष्ट्वा मयं यत्तत् महावाक्यादिकं हि जाः ॥ तद्विचारा
 भवे ज्ञानं परं मोक्षस्य साधनं ॥ सम्पक्त्वा न विहीनानां दृश्यते विविधं जगत् ॥
 परमज्ञानिनामेतत्परं ब्रह्मात्मिकं हि जाः ॥ ज्ञानयोगो न क्रियोगः स स्यात्पृ
 णु बांधवाः ॥ नरद उवाच ॥ ॥ माया सवित्री च मनस्तनूजः प्रवृत्तिमोहादिकुलं
 समस्तं ॥ षण्मंत्रिकामादियुतं तदेवं सद्द्विधा नाशमुपेति शीघ्रं ॥ तास्तौ मि

पूराः
 १७०

विद्यां भगवत्स्वरूपां विवकमत्मात्मपदोपलब्धौ ॥ संग्राह्यमष्टास्त्रविचारसारं
 ब्रवीमि तत्वात्मविचारयोगं ॥ विचित्रानां विधनामवेषान्नाद्येषां वेषगृह्य
 प्रवृत्तिः ॥ तथादिपुंसस्त्रिगुणात्ममूर्तिर्ब्रह्मादयः कल्पितानूतवर्गः ॥ नरोपधि
 को बहुवर्णभावैः वेषात् विविधक्रियानिः ॥ एकस्तथात्मा पुरुषस्त्रिलोका ॥
 भवत्युपाधे बहु रूपभावः ॥ दुग्धे यथा ज्यंक्तु सुमेषु गंधः ॥ तिलं तिले दारुणि वी
 तहोत्रः रमो यथा व्रीहियवौषधीषु देहे समस्ते पुरुषस्तथात्मा ॥ रूदे यथा द्योत
 क एव दीपः कर्त्तान किंचिद्भवतीति सिद्धं ॥ एवं पुमान् क्रिय एव रूदे विबोधको
 यं करणप्रवृत्तौ ॥ यथेदराजा सद्नेन विष्टः कार्यं प्रवृत्तिं सचिवः करोति ॥ एवं
 प्रधानं प्रधानं पुरुषस्य राज्ञः क्रिया परं वैषयिके समस्ते ॥ वक्रियतर्कमि ॥ न इ

बृहन्नारदः
१७१

दियाणि विंशति यत्रात्मनि नापि देवाः ॥ यद्गुणवायं न च वेदमायाद्वा लायधानि
न विदंति तज्जाः ॥ स्वप्नपथा कर्मकराति लोकः कात्यावेरस्पसहस्ररश्मेः ॥ पुंसस्तथा सं
निधिधामयोगात् विचेष्टते सौगुणा तत्त्ववर्गः ॥ अचेतनं संचलेतीव लोहं स्वयं यथा ॥
भ्रामक संनिधाने ॥ अचेतनापि प्रकृतिप्रगोढमात्मोपकवे सकलं तनोति ॥ त्रस्या देवे
हृष्यविधौ यथा स्यात् ॥ न कर्म तत्र केवलमेव साक्षी ॥ अर्धय होत्र प्रमं मुख क्रियायां
हृष्यनयात्मा करणानि क्लेशेभ्यः ॥ दृष्टा चिदंशुः पुरुषोत्र देहबुद्धिर्मनो वाक् श्रुति
जोमी ॥ तत्कर्म कां डे कुशलास्त्वशेषे प्रवर्तते प्रत्यहं मेष यज्ञः ॥ मध्ये स्तितो वेत्ति यथा
गृहे शो नाना विधे प्रसंगतं यथह ॥ देहे तथागतौ यत्नात्मा भिन्ने पि जानाति गुण
प्रवर्ती ॥ वक्ष्ये यथो ह्यः शशिलां छन श्रेणी तो यथो धोत कर वस्त्रयः ॥ गुणा ह्य
मिषां सहज प्रतीक्षा स्वभावबोधः पुरुषस्तथात्मा ॥ नृणां ग संयोगं न वं यथा स्यात्

रामः
१७१

तस्मै हजलं सारमथा विलंबं ॥ माया प्रसंगारं पुरुषस्तथात्मा सत्त्वादिभेदत्रयभाव
युक्तः ॥ नानात्वमेकस्य मत्तैर्यथा स्यात् शुद्धस्य नानाविधवर्णयोगात् ॥ तथात्मा
नोदृष्टपदपाधिसंगानुराकस्य पुंसो बहुवर्णरूपसमनत्वात् संगतौ पिसचि
न्मयश्च श्रुतिविश्रुतः ॥ षड्भिर्भावैर्गुणैर्विकरैर्न मिघते वारि रिवाज्यपत्रं स
एष आत्मा गुणतन्वमिन्नो विचार्यते बह्विरोक्चोभिः ॥ ईदृक्पुमानतिन चैषता
हृक्नेति तिवाक्पाद्विशिष्टः ॥ अनामरूपो बहुनामरूपो विभ्रति मायागुण
तोरमशः ॥ प्रीगीयते नाम निरेवमात्मा समाधवः स्फुरिभिरभ्युत्तोजः ॥ परंपरेशः
पुरुषः पुराणो हरीर्मुकरो भगवाननंतः ॥ आत्मा तिष्ठेन्न गवान् विभुः किमाया विहीनो
पिममाहमेव ॥ आत्मा चितस्मरुषः रुक्मः तिरोहितकामपरस्तरंगः ॥ बनावृत्तौ यंस
विताततादृक् ॥ प्रकाको मोहावतस्तथात्मा ॥ भिन्नो यज्ञज्ञानसमीरणेन ह
घं बरे भ्रान्ति तदात्मः सूर्यः ॥ गहोदरे वस्तु यथा प्रकाशपीपत्नी पाती तमः स्वभा

१७

१९२

वै॥ दिहेतयात्मापुरुषश्चिदंश॥ प्रकाशततत्वविवेकहीपात्॥ जगन्निर्लोकासकलो
पिनित्यमर्कप्रकाशादितमोयस्यात्॥ एवंविवेकपुरुषप्रबुद्धः प्रनष्ट
मोहांधनमोमधेत॥ यद्विवेकप्रकृतेश्चपुंसतदेवमुक्तपुरुषोविशुद्धः॥ तदु
च्यतेज्ञानमिदंपरंनुविज्ञानमावाप्स्यमात्मलब्धिः॥ भूतानिनिर्मात्रयुतापनिपेचव
चेतिबुद्धिद्वयकर्मखाति॥ वदिर्मनोहप्रकृतिपुमांश्चतुर्मासोपरमात्मसु
ज्ञः॥ विचार्यतत्त्वानिधियावगम्यविभुयमेकाधिकपंचविंशंज्ञां स एवास्महमे
व सर्वमेवंविनिश्चित्यतदाविमुक्तः॥ सत्यपरंमोमपदं चरेत्तपुयसदयश्चुतीशोपगी
तः॥ निजाश्रयंभाववीकारहीनंसहोदिततमरमात्मासंज्ञः॥ चेतःसरखेदेवमहं
प्रमेति॥ प्रायसीकस्मात्तुहृदिखेदश्चास्ते॥ सत्यपरंयत्तुचानानिहरे॥ समाधिनापश्य
दहसुखाय॥ मध्येरस्यानाप्रवृत्तेरसोदोभंगरशोतोविबुधावदन्ति॥ प्रवृत्तिमार्ग
ः॥ प्रथमेनसाधोनीवृत्तिमार्गश्चरमेगन्तं॥ बाधेसुखेवेषयिकेविगाढा॥

राम
१९२

मोहात्कथंत्वरमसेसंलदेवधत्वेकज्ञांतं॥ रसामादरेण॥ चतश्चिदानंदरसेरमसं॥ भवा
स्वनिस्वनवसीतिकस्मादस्यमायाप्रवृत्तौकरणेनयत्रकालोनभयंनमृतुस्त
दैष्टवंधामपरप्रपञ्चाज्ञानंवीवेकादुपलभ्यतम्यकएकत्रकत्ककरणनिचितास्व
ल्पसुखेवेषयिकविहायसनातनंप्रपापहातुरीयं॥ एकंतदेवास्तिनस्तुदीयती
क्लेशोमिमावेपरिवर्जितयत्॥ नित्युक्तचित्तोविषयान्विहाय॥ तस्मिंचिलीनोनपु
नर्भवाय॥ लोकेप्रियाणांप्रीयईश्वरोषस्तपश्चनित्यंस्वयमत्मरूपं॥ समस्तविन्दे
प्रतिरूपमेकोविनातीजीवोभगवत्कलां॥ गुहांप्रविष्टोभगवांश्चधीशः॥ ज्ञा
परेतवविवेकतोयः॥ वमोदेयोगादुपलभ्यईशः॥ काश्यप्यानिर्मयितोऽता
शः॥ अष्टांगैसिध्यतेयोगस्तानिब्रह्मामितत्वतः॥ भूतानांनाशययोगीयो
गेनवीबुधोत्तम॥ यमाश्चनियमाश्चेवत्रासः॥ नियचसंक्रमाः॥ रात्रा

बृह नारद-
१७१

एतद्विप्रोक्तं प्रत्यक्षं ध्यानमेव च ॥ समाधिश्च मुनिष्येष्टयोगो नियथाक्रमं ॥ राधां
संक्षेपतो वक्ष्ये विधानं च मुनीश्वरा ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं परिग्रहः ॥ अक्रोधश्चान
सत्याप्रोक्ताः संपत्तेयमाः ॥ सर्वेषामेव स्तानां मकरैश्च जनेन हि यत् ॥ अहिंसा कथिता स हि योगसि
द्धिप्रदायिनी ॥ यथार्थं कथयन्त्यतः धर्मधर्मा विवेकतः ॥ सत्संगं पुनश्च मुनीश्वरा अस्तेयं ब्रह्मचर्यं
॥ चोर्ध्वं एवावलेनापि परस्वहं हि यत् ॥ स्तेयमित्युच्यते स हि स्तेयं तद्विपर्ययः ॥ सर्वत्र मैथुनं त्यागो
ब्रह्मचर्यं प्रकीर्तितं ॥ ब्रह्मचर्यं परित्यागी ज्ञानवानपि पातकी ॥ सर्वसंगपरित्यागो मैथुने यस्तु
वर्तते ॥ स चाज्ञानसमो ज्ञेयो वर्गोऽप्रमवहिः कृतः ॥ अस्तुरोगपतो विप्रविषयेषु स हान्वितः ॥ तस्य प्रा
णमात्रेण ब्रह्मं हृत्वा भवेन्नृणां ॥ सर्वसंगपरित्यागी पुनर्भोगी प्रवेधरि ॥ तस्मिन् संगसंगिनां सं
गात्माहापातकशेषमाकू ॥ अनाशुं हि दुःखाणां साधपि मुनिश्वरा ॥ अपरिग्रहश्च क्लेशयोगसं
सिद्धिसाधनं ॥ आत्मानं तु समुत्कर्षं कुर्यात्त्रिपुराचरणं ॥ क्रोधमाक्रुधमविदस्व क्रोधस्तनवि

१७२
न

वर्जनं धनार्थैरधीकं दशमं मनसि तापं ॥ अस्त्वाकांक्षिता स हि तस्या गोष्ठ्यस्य यत्ना
एवं संक्षेपतः प्रोक्तं यमाधिबुद्धसत्तमा ॥ नियमानयवस्मा मिश्रं पुष्पं सुसमाहितं ॥ तपस्वा
ध्यायसंतोषश्चैव च हरिस्तु जने ॥ संध्यापासनमुक्ताश्च नियमाः ॥ परिकीर्त्तिताः ॥ चोद्गाय
तुं हि निर्यञ्जश्चिरं ध्यायन् विशोषणं तपस्तु कथितं स हि योगसाधनमुत्तमं ॥ प्रणवो चोप
निषदा दशाक्षरमेव वा ॥ अक्षरं न ह वाक्यमिन्द्रादिनां च योजपस्वाध्यायश्च सत्तारव्या
तो योगसाधनमुत्तमं सध्यायं योऽस्मिन्मूढस्तस्य योगेन सिध्यति ॥ योगे विनापि स्वाध्या
ये पाथनाशो भवेद्ध्रुवं ॥ स्वाध्यायैस्तु यमाणाश्च सा सिद्धिर्निहिदेवताः ॥ जपस्तु जीविधर्मो
क्रोवाचिकापांशुमानसेः ॥ जपेष्टेषु विज्ञेयं सर्वसर्वतरो वरः ॥ मंत्रं सौन्दर्यं प्रो
क्तं स्फुटं क्षरपद्यथा ॥ जपस्तु कथितो पांशुपूर्वस्मान्निगुणोधिकः ॥ धिया बह्वक्षरश्च
एतान्तदर्थं विचारणं ॥ मानसस्तु जपप्रोक्तो योगधिसिद्धिप्रदायकः ॥ जपे न देवता नि

हरनारद-
१७४

त्यस्यमानाप्रसिदितस्माश्वाध्यायसंपन्नोत्तमेश्वरमनोरुथात्॥ यदृष्टालाजसंतुली
संतोषइतिकीर्तितः॥ संतोषहीनपुरुषो न लभे शर्म सर्वदा॥ जनानुकामकामानामुपशो
गेन शाम्यति॥ इतोधिकं कदाचन मप्रितिकामस्तुवर्द्धते॥ तस्मात्कामं परित्यज्य हंस
शोषकारणं॥ यदृष्टालाजसंतोषी न वेद मपरायणः॥ बाह्याभ्यन्तरभिरेन शोचंतु॥
द्विविधं स्मृतं मज्जलाभ्यां बहिः शुद्धिः शिवश्च द्विस्तथांतरा॥ अंतःशुद्धिं विना ये तीर्
द्विविधिनश्च बहिः शुद्धिं करोति यः॥ अलंकृतसुराभ्रां उरुवाप्राति द्विजोत्तमः॥ मनःशुद्धि
विदिनायेतीर्थपात्रां करोति यः॥ नांतः पुनर्ति विप्रैः सुराभ्रां उरुवाप्राति द्विजोत्तमः॥ वचा
धर्मान् प्रवदति मनसा पापमिच्छति॥ जानियान् मुतिश्रेष्ठं महापातकीनां वैवरे॥ वि
शुद्धमनसो ये तु धर्ममात्रमप्युपमां॥ शुक्लवर्तितत्फलं विधांस्तयं सुखदयकं कर्मणः॥
मनसा वाचा जातशुद्धो हि शो न वेत्॥ हरि न किं ईदं यस्प हरी रजेति गीयते रावं॥

राप
१७४

धर्माश्च नियमाश्च पञ्च प्रकीर्तिताः॥ रामविशुद्धमनसो मोहं हस्तगतं विदुः॥ यमिश्च
नियमश्चैव स्थिरबुद्धिर्जितैर्युजः॥ अम्यसे स मनश्च मय कयोगसाधनमुत्तमं॥ पश्य कं
स्वस्तिकं पीठं सद्यः कौं कुट कौजरे॥ कौर्मवज्रासनं चैव वागाहू मगवेशिकं॥ कौंच
चनालिकं चैव सर्वतो मद्रमेव च शेषं नाममास्यं च त्रैयाज्यं च द्रव्यं च दंडं च ताप्या
संनलं च उं मुद्रं च॥ माकच्छत्रे पथं काष्ठं स्नानुवै हस्तिकर्णिकं॥ भोमविरासनं चैव
योगसाधनकारणं त्रिंशं संख्यां म्यासनानि मुद्देः कपितानि हि॥ एषा मेव तमवध्या
गुरुनक्ति परायणा॥ अभ्यासेन जयेत्प्राणं ददाति तो विमृशरः॥ प्राप्नुवो ह्युखो वा
पितया प्रत्यङ्मुखोऽपि वा॥ अभ्यासेन जयेत्प्राणं निश्वस्य जनेन वर्जिते प्राणो वायु रारि
रः॥ आया मस्तस्मिन्निग्रहं प्राणायामं इति प्रोक्तो द्विविधः कथ्यते हि सः॥ अर्णवो
श्च सार्गर्ध्वश्च दीपितस्तुतयो र्वरः॥ जपध्यानं विना भगवत्संघर्षस्तस्य प्रचिंतः॥ रेच

हृत्नारद
१७५

कः सरकश्चेवकुंभकसुयकस्तथा॥ एवंचनुर्विधः प्रोक्तः॥ प्राणायाप्रोमनिषीमिः
॥ जंतुनां दक्षिणानाजीपीगत्वापरिकीर्तिता॥ सूर्यदेवतकाचैवपितृयेनिरिति श्रुता
॥ देवयोनिरिति ख्याता इजानाटीत्वदक्षिणा॥ तत्रापि देवतं चंद्रमण्डलं गतो मम॥
एतयोस्तयोर्मध्ये सुषुप्तानाडिकां स्मृता॥ अति सूक्ष्मा गुह्यतमा ज्ञेया सा ब्रह्मदेव
ता॥ बोधे नरे चरे द्वापुरे च नाडे च कस्मत्॥ परयो दक्षिणाने वरुणात्परकस्मत्
॥ स्वदेहे परिते वायुनिग्धनविभुं चति॥ संसर्गाकुंभवति हेतुं कुंभकः परिविश्रुतः॥ न
श्रुतिनित्यजती वायुमेतवदी स्थितं॥ तद्युक्तं कुंभकं नाम प्राणाया मयथा स्थितं
॥ शनैः शनैर्विजितव्यं प्राणो मत्तयजे रवन्॥ अमथा खलु जायते महागजयेकराः॥
क्रमेण योजयितुं योगी विगतकम्लषः॥ सर्वपापविनीर्मुक्तो ब्रह्मपदमश्नुते॥ विष
येषु प्रमत्तानि इन्द्रियाणि मुनीश्वराः॥ संप्राप्त्यनिगृह्णाति प्रत्याहारस्तु सस्मृतः॥ जी

राम
१७५

तेन्द्रियमहात्मानो ध्यानमग्रा अपि विज्ञाः॥ प्रयाति परमस्थानं पुनरावर्तिजन्तः॥ अवि
जितेन्द्रियाग्रामं स सुध्यानपरो भवेत्॥ मूढात्मानं च तविद्यान् ध्यानं चासौ न सिध्यति
यद्यमश्रुतिनम्रं वै पश्येत्तन्मवशमनि॥ प्रत्याहृतानिन्द्रियाणि धारयेद्धानुधारणा॥
योगीजितेन्द्रियत्रामेतानि धत्वा दत्तदि॥ आत्मानं परमं ध्यायेत्सर्वधानारमच्युतां
॥ ध्यायेद्विष्णुं कं विष्णुं सर्वतो कैंककारणं॥ विकस्य हृदयं चास्तु कुलक
षितं॥ दीर्घबाहुमुदारगंगं सर्वालंकाभरं श्रुषितं॥ पीतांबरधरं देवं हृदयमहो
पवितिनं॥ बीभ्रंतं तुलसीमालां कोसुमेन विरजितं॥ श्रीवत्सवत्सवं देवं सुरा
सुरनमस्तुते॥ अक्षरे हृदये ते द्वादशांगुलविस्तृतं॥ ध्यायेदात्मानमव्य
कंपरान्तरविभुं॥ ध्यानं स भद्रिनी गदितं प्रत्ययस्यैकानामता॥ ध्यानं त्र
त्वापरे पारे सम्पक्या तो भवेत्तरः॥ ध्यानं त्वापानि न घृष्टं ध्यानात्मो॥

२६ नारद
१७६

क्षितिर्विंदति॥ ध्यानात्प्रसीदतीह रिध्याना सर्वार्थसाधने॥ यद्यदुपमहाविष्णो
स्तत्तद्भायेन महात्मनः॥ तेन ध्यानेन तु शम्भो हरिर्माहं दहति वै॥ अवलम्बनं कु
र्वीत्येवैवस्तु निस्तमाः॥ न वेन्निरंतरं ध्यानादनेह प्रतिपादनं॥ सुषुप्ति
वत्परानंदः युक्तं श्रोतुं परतेदियः॥ निवानदीपवस्तुः समाधीरभिधीयते॥ स
र्वोपाधिविनिर्मुक्तो योगीनां न क्रवंचलः॥ निगुणोऽपि परो देवो ह्यज्ञानाऽकु
णवानिव॥ विना तज्ज्ञाननाशेऽपि यथा पूर्वं व्यवस्थीतं॥ परज्योतीः समे आत्मा प्राया
वानिव मयि नो॥ तन्माद्यैरेनिर्मलं ब्रह्म प्रकाशयति पंडिता॥ एकमेवाद्वितीयं
तु परज्योतिर्निरंजनं॥ सर्वेषामेव ब्रह्मानां मंतया प्रितया स्थितं॥ आलोकणीया
न्मरुततो महीद्यान् सनातनात्मा खिलविश्वहेतुर्गतेऽपि त्रिजगत्तत्त्वज्ञानविहं वरिष्ठाः प
रात्परस्मात्परमं पवित्रं॥ अकारादिहकारांतवर्णनिर्द्वयवस्थितः॥ पुराणपुरुषो

राम
१७६

नादिः शब्दश्च लोकोऽपि गीयते॥ पंचभूतात्मकं देहेऽपि पदं तत्करा संस्तितः॥ पुराणपुरुषो देवोऽप्य
परात्मेति गीयते॥ विष्णुश्च भूतेश्च नित्यं रूपमाकाशमथ मयि॥ न्यानेदं निमज्जं
शानं परं ब्रह्मेति गीयते॥ यतो वाचो निवर्तते त्रिषु प्राणमनसा सह॥ परं ज्यो
ति परं ब्रह्म परं ब्रह्मेति गीयते॥ योगिनां ह्येति पश्यंति परात्मानं सनातनं॥
अविकारमजं शुद्धं परं ब्रह्मेति गीयते॥ ध्यानमन्यत्वं दृष्ट्वा मिथुनं सु
नीमवमा॥ संसारता परज्ञानां सुखादृष्टि मचितं॥ नारायणं परानंदं सरे
त्युपावृष्टं कं॥ जपत॥ प्रवर्तन्ति त्वं सुच्यते स पातकैः॥ तदभ्युत्थितं स
युक्तं परं मोक्षं वसंति न॥ जयश्च प्रणवं सर्वं बुद्ध्या विष्णुं शिवं कं॥ अकारं
ब्रह्म गोरूपं वकारं विष्णुं रूपवत्॥ मकारं विष्णुं रूपं सारं कं॥ बुद्धिदेव
तं॥ ह्रीं तिस्र्यसंते तो ध्यायेदत्मा निमज्जं॥ शांतिं प्राप्नुयान्महत्पुण्यं

६

तीमार्गमेव वा ॥ प्रद्युच्छ्रियतरं च सुततदा तितयेत हदि ॥ युतेत ॥ हिंसा
 वंश्यनं कथितं वा सुनीश्वराः ॥ रावद्विदित्वा योगीशो लभेन्मोक्षमनुत्त
 मा ॥ यस्तु तच्छ्रुत्वा नित्यं यदा सुसमते हितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो हरि
 सा लोका मन्त्रेन ॥ ॥ इति हहचारदीये एकविंशोऽध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ ३१ ॥
 रुच्यप्रयुक्तः ॥ ॥ समारयात्ता निनिर्वाणियोगंगानि महासुने ॥ इहा
 निमपि सवति यत्पुं त्यक्त्वा मस्तदुच्यतां ॥ योगो भक्तिमता मेव सिद्ध्यति
 तित्तयो दितं ॥ यस्मिन्नुच्यं तिसर्वेश्वरः ॥ न स्पृशति श्रुता श्रुती ॥ यथा तथ
 तिसर्वेश्वरी देवदेवी जनाईनः ॥ तत्तो वदसुसर्वतस्तत्कारुण्यकारिणे ॥
 ॥ सुत उवाच ॥ ॥ पुरासनं कुमारैः पारावंतुष्टुः सुनारदः ॥ यवान् सुमि
 श्रेष्ठा विवर्धत कथा मूर्तं ॥ नारायणं परं देवं सच्चिदानंदं विग्रहं ॥ नमः ॥

पयः सर्वे विमुक्तियद्यदि श्रुता ॥ कैपावास्तं नश्यंति नवांधं ते महाश्रुतं ॥ राघ
 साश्च न साहति नरं विष्णुपरापरां ॥ भक्तिर्दृढा भवेद्यस्य देवे देवे जनाई
 ने ॥ श्रेयांसितस्य सिद्ध्यति सर्वे लोकादिहितेषु ॥ तौ परौ स फलौ प्र
 सा विष्णुपरायतनममि ॥ तौ करौ भाग्यनिवनयो हरि रूपापराय लो ॥ ते च ते
 वे महाभागे इत्येते ये जनाईने ॥ साति क्वा चोचते स हि हरिर्नाम परावृत्ता ॥
 सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य पुनश्च्यते ॥ न तं यत्समं नास्ति न देवः के
 रावात्परः ॥ सत्यं विद्महि तं वच्मि सारैवांश्चि पुनः पुनः ॥ असारैर्दग्ध
 संसारैः पानदेवः रं यद्विष्णु पूजनेन ॥ संसारपाशं मुह्यं महा मोहाप्रदायकं ॥
 हरिभक्तिं कुतरेण कृतीत्यंते सुराभी भवेत् ॥ तच्च नः संयुतं विष्णोसा
 वाणा तत्परायणं ॥ ते शोचते तत्कथा सारांशं ते लोकावहिते ॥ आनंदं

महं शुद्धं च विद्वोरपि॥ आकाशमध्यगं ते वंयजदमृषिसत्तमाः॥
 स्यान्नं वाशक्यते यस्य स्वरूपं वाक्यं च न॥ निदिषुमुनीशार्हन् इष्टु
 पकृतात्मभिः॥ समस्तकरणैर्युक्तो वर्तते सोऽयदा तदा॥ नामगिपुत्र
 ते सद्भिः अंतर्गमिसनात्मनः॥ यदा न करणैर्युक्तं स्रक्त्या विचरत्य
 सोऽस्य इत्युच्यते ह्यात्मा स यं स परि वर्तितः॥ वाक्यकरणैर्युक्तो
 न चांतःकरणैस्तथा॥ स स्वरूपो यदा त्मास्तपुष्यापुण्यविवर्जितः॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तस्तदा नरो निर्गुणो विभुः॥ परब्रह्ममयो देवः सुप्र
 त्त इति गीयते॥ भावनापगमे वदेत गच्छा वस्तुन गमं॥ विद्युद्विज्जो
 विषं दायजद्वैतं जानाद्वैतं॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मं नृणां परमं॥
 वर्तते यस्य तस्यैव सुखं तेजगता पतिः॥ सर्वभूतदया युक्तो विप्रपूजा

परायणः॥ माना पित्रोश्च सुपुत्रस्य उष्टेजनाद्वैतः॥ सक्तया यो चरमने सक्तया च करोति यः॥
 स संगतिरहंकारः तस्य प्रितो रमापतिः॥ नामसे कीर्तने विस्तोऽनुन प्रसवजनादिषु॥ करोति
 स नतं विप्रान् तस्य प्रीतो मधाज्ञजः॥ बाबुनाश प्रतीपारणपतिश्च जापरायणः॥ तस्मात्तुष्टेज
 गनाथो मधुकैटमद्वैतः॥ नीरसयापरायेतु अहंकारवि वर्जिता॥ देवश्च जापरायश्चैव तेषां तु
 ष्यतिकेशवः॥ तस्माच्छुण्धमपयोयै जधं स नतं हरिः॥ माऊरुधमहंकारं विघ्नो जप्रिया
 हृया॥ शरीरमक्त संयुक्तं जीवितचातिचत्वं॥ राजादिनिर्धनं बाधं संपदं जगन्गुराः॥ इ
 जना किं न परपधं आयुषे हि निद्रया॥ कृतं च नो जनाये श्च किं यदा यो समाकृतः॥ किं यदा पु
 बलना वात्तुद्वैतं च किं यदा ते॥ किं यदिष्यते नो गैश्च कदा धमनि करिष्यथ॥ बालना वेच
 बाधुसेन यदेता सुता च नः॥ वयमेव च धर्मान् वै कुरुधमनहं कृताः॥ माविनश्ये संसारार्ते
 मग्राहयानना॥ वयुर्विनाशनिजयमापदा परमपदं॥ शरीरं रोगनिजयमवाधेः परिरुषि

हरिक
१७९

नं॥ किमर्थं शिवतथीयापापं कुरुष्व सर्वथा॥ असारं नृत्तं ससारनाशः स्वसमन्वितो॥ किमर्थं शिव
विश्वासो नात्र कर्तव्यो निश्चिते नाशमेव्यति॥ शृणु मम वचः सर्वसत्यमेतन्मया चोते॥ कायः सन्नि
हितापापः पूजयेज्जनाईमः॥ कोटिजन्मसहस्रेषु स्वावरादिषु सत्रमाः॥ संजोतस्त्वमातुषं
कथं विस्मरिष्यते॥ मातुषं उर्वने प्राप्यो हरिना र्वयेत्तरः॥ मूर्खस्ततः परः कस्मान्न काय
स्तस्माद्वितनः॥ आराधितो जगन्नाथो ददात्यनिमतं फलं॥ कथं न पूजयेद्दिशं ससाग्निर
होयतः॥ चंडालोऽपि मुनीयेष्टा विष्णुजकोटिजाधिकः॥ विष्णुजक्तिविहीनश्च द्विजोऽपि श्वपचा
धमः॥ रागादेष परित्यक्तश्चंडालोऽपि द्विजाधिकः॥ रागादेष समायुक्तोऽपि स्वपचाधमः॥
तस्मात्कारिके तत्कायजधं सततं हरिं॥ तस्मिन्नेष्टे खिले उष्टेयतः सर्वगतो हरिः॥ यथाहस्ति
पदे सर्वपदमात्रं प्रतीयते॥ तथा चराचरं सर्वं विस्त्वा वेदप्रतीयते॥ जन्मनेमरणं मरणं जन्म
साधनं॥ उनेतेनिकटेष्टुणा नन्नाशो हरिसेवया॥ ध्यानः स्मृतश्च जितोक्तमिना वाजनाई

रामः
१७९

नं॥ उनेतेनिकटेष्टुणा नन्नाशो हरिसेवया॥ ध्यानः स्मृतश्च जितोक्तमिना वाजनाईनः॥ संसा
रपारविच्छेदी कस्तन प्रतिपूजयेत्॥ यन्नामोच्चारणार्थं महापातकनाशनं॥ संयमसर्ववि
प्रेक्षापरमाज्ञं लजेध्वं॥ अहोचित्रमहोचित्रमहोचित्रमिदं द्विजाः॥ हरिना निश्चिते लोकां
सारे वृत्तं तेषु न॥ नृयो न सोऽपि वक्ष्यामि सत्यमेतत्तपोधनाः॥ नोपमाने नियतं रसको
धर्मसाधने॥ यावन्नैदिय वैक्लव्ययावधाधिना बाधते॥ तावदेवार्चयेत्विष्णुयतादिषु
क्रितो नरः॥ मातुर्गतिं द्विजिकां तोयदाज उस्तदैव हि॥ मत्कवकगतो वाव तस्माधम
परो न वेत्॥ समं सत्तेषु नः सत्यमुधत्पुनः मुच्यते॥ रं नाचरं परित्यज्य जधं चक्रपाणि
नं॥ नृयो नृयो हि ते वच्चिनुजमुधत्पुडितः॥ विष्णुः सर्वात्मना विष्णुस्त्वात्मा स्यात्सरा नृ
भिः॥ क्रोधमूलो मनस्तापः क्रोधः संसारसाधनं॥ धर्मज्ञयकरः क्रोधः तस्मात्परिवर्त
येत्॥ समस्तदुखजाता मा मासय कारणं स्मृतं॥ नरकाणां कारणं कारणं तन्मसरं प
रिवर्तयेत्॥ समं न एवमनुष्णाणां कारणं बंधमोक्षयोः॥ तस्मात्तदेव संयोज्य परमात्मा

हृन्त०
१८०

निसुखीनवता अहो धैर्यमहो धैर्यमहो धैर्यमिदं नृणो ॥ विलोहितजगन्नाथाननजनेमहो
धताः ॥ अनाराधजगन्नाथसर्वधातारमस्तु ॥ संसारसागरेमग्राकथं पारंगमिष्यथ ॥ अ
नुतातंतगोविंदनामोच्चारणेन जने ॥ संसारसागरीत्यर्थविवेनिसमहामुने ॥ नारायणसगन्ना
थवासुदेवजनार्दनः ॥ इतिरथेवियेनित्येतेवैसर्वत्रयंदिताः ॥ अघापितमुनीश्वरसदा अ
पिदेवतोषना वंदनविज्ञानेतिविष्णुनक्रिरतात्मने ॥ अहो मौख्यमहो मौख्यमहो मर्यामिदं
नृणो ॥ हस्तप्रसेष्ठितं विलोहितविज्ञानेति सर्वदा ॥ शृणुधमपायः सर्वेनयोवदाम्यहं ॥ हरि
आदावतां तुष्टो न धनेन च बाधये ॥ मधमत्रेधनाय संपुत्रं तं हि सत्तमा ॥ सुजनं सर्वतमे
सुहरिं नक्रि सुदर्शनाः ॥ रहामत्र फलं प्रेक्षु ॥ पूजसे सततं हरि ॥ इहामत्र सुखं प्रेक्षुः परनि
दाविवर्जयेत् ॥ पित्रन्मनःक्रेहिना नो देवदेव जनाईने ॥ यत्नात्रदानं श्रमं च तदनेधि कपुनपु
नन मेहि स्मवेयं शरीरकर्मनेदिने ॥ पापानामाकरतदं जेपे विबुधसत्तमा ॥ सत्तात्रदा
नरहितमत्र दमेयेन रक्षितं ॥ सर्वपापशितमिव इति ज्येष्ठानिश्चितं ॥ सृष्टिस्तु दिविधाप्रो

राम
१८०

हारेकासुरविनेदनः ॥ हरिनक्रिरतोरेवी तदिनायासुरीमता ॥ तस्माच्चणुतविंशहरिनक्रिपरावणा
ः ॥ अष्टा सर्वत्र विख्याता यतो नक्रिः सुदर्शनाः ॥ असुधारहीता सेच विप्रज्ञाणपरायणाः ॥ कामा
दिरहिता सेच तेषां तुष्टितिकेशवः ॥ समार्जनादिनिधेनु हरिश्चुश्रुणे रता ॥ सत्तात्राननीरता
ः ॥ प्रयोति पदमुत्रमं ॥ तस्मात्संसारतस्माना हरिरेव परागतिः ॥ यन्नामश्रवणादेव प्रयातं
ते परं पदे ॥ ॥ इति श्रीबृहन्तारदीये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ स्तंभस्तु उवाच ॥ सुनर्वस्मामिमा
हात्म्यदेवदेवस्य चक्रिणः ॥ पवतां शृण्वतां सद्यपापराशिप्रणश्यति ॥ शान्तानि तारिष्यदुगा
योगेनापनहन्ताः ॥ यांजतिज्ञानयज्ञेन ज्ञानरूपिणमपश्य ॥ त्रिधा ज्ञानैर्विशुद्धायेन
तदानतपोमुखैः पजेनिकर्मयोगेन सर्वधातारमस्तु ॥ तद्विलोहितश्रिया मत्राहताहकारद
पिताः ॥ नयजतिजगन्नाथज्ञेयास्तनरकोटकाः ॥ हरिधर्मपराशोना हरिपादाज्यसेवकाः ॥
देवाकेपि हतायंते लोकानुग्रहतत्पन्नैः ॥ कर्मणामनसा वाचा योजयेन्मक्तिं तो हरि ॥ सयावि
परमेष्ठानं सर्वलोकोन्मोत्रमं ॥ अत्रैवोदाहरंतीममिविहासं पुरातनं ॥ पवतां शृण्वतां वा

हहम०

१५१

विसर्वापयन्नाशने॥ विद्याः शृङ्खलं चरितं यज्ञमाजीसुमाजीनो॥ यस्यश्चैश्वर्यमात्रे
णवाजिमेधफलनेसु॥ कश्चिदासीत्सुराविद्याज्ञानगोरेवतेतरो॥ वेदमाजिरितिर्या
नोवेदवेसंगपारमगः॥ सर्वज्ञतद्व्यायुक्रोहरिष्टजारेपरयणः॥ पुत्रमित्रकलत्रार्थध
नार्जनपरोत्तवेत्॥ तयसाधिकायचक्रेवतानाविक्रयंतथा॥ पारथीर्यगमनेकज
त्रार्थमकारयेत्॥ काजेनागस्तनाविद्याजातौतस्यसुतायुने॥ यज्ञमाजीसुमाजी
चयमजावतिशोनो॥ ततःपिताकुमारौतावतीस्तेहसमवितपोषयामामवा
सत्यात्वरुनिसाधनेस्तथा वेदमालिबहुपापेधनेसंपाद्यन्ततः॥ स्वधनग
णयामासकियतस्यादितिवत्॥ निष्ककोटिसहस्राणाकोटिकोटिगुणान्वितेवि
स्मितश्चाप्यवितयत्॥ असत्प्रतिग्रहेश्वेवअपणानाचविक्रयेः मयातापविक्र
यायेरेतद्धनमुपाजिते॥ अद्यापिशान्तिनोन्नाममत्तस्मानिदुःसहा॥ मेरुतुज्यसुव
र्णनिअसख्यातानिवांछति॥ अहोमहोमहाकष्टसमस्तकेशसाधने॥ सर्वान्कामा

रामः

१५१

नवाप्यपिपुनरन्यच्चकोत्तति॥ जीयंतिजीयंतःकेशादेताजीयंतिजीयंतः॥ चक्षुश्रोत्रोच
जीयंतैरुन्मैकानुरुणयते॥ समेन्द्रियाणिमर्माणिमंदनावंनजंतिच॥ बलेहर्तचजरसा
दृष्टानुरुणतागता॥ कशाशावर्तनेयस्यसविधानप्यपेदितः॥ तस्मादाशासजेत्याज्ञोयश्चेष्ट
श्चनसुखं॥ बलेनेजोयश्चैवविद्यामानेचरुदता॥ तथैवसकुलजन्मआशाहेतविवेगिता॥ न
पामाशानिस्तानामाश्चर्यमिरमुच्यते॥ किंजिरत्वापिचोडाजःस्वस्मादधिकतागतः॥ आ
शानिस्तयेमस्मामहामोहामवावृताः॥ अवमानादिकंडःखनजानेतिषदप्यहो॥ मयाप्ये
वंवकुक्केशैरेतद्धनमुपाजितंशररमपिजीर्णवज्रमापेवैरुतेबल॥ इतःपरंयतिष्या
मिपरलोकार्थसादरत्॥ एवेनिश्चितविश्रंसाधर्ममाग्रितोत्तवेत्॥ तदैवतद्धनेसर्वविउ
द्वियुजस्यंस्वयंउजोगदितयमर्ककित्वाहरत्॥ शेषेचनागंदितयंपुन्योरुजयो
रुजयोर्देहो॥ स्वनाजितानापापानांशंकुर्तुमनास्तदा॥ प्रयातटाकारमोश्चतथादेवग

वृहन्
१८२

हान् ब्रह्मन् ॥ अत्रादिनां वदानां निगंगातीरे सकारसः ॥ एवं धनमशेषं च विशालपहरि न कितम् ॥
नरनाशयणं स्नानं जगाम तपसे वनं ॥ तत्रापश्यन् महारममाश्रमं मुनिसेविनं ॥ पुष्पिनेः फलि
नैश्चैव शेषेनिते हृदयसंकुले ॥ गणानि परमं ब्रह्मः शास्त्रचिन्ता परं स्तथा परं च ययिरेव कैमुनि
भिः सेविते शुभः शिष्ये ययि ब्रते ते त्रमुनिं जानंति संज्ञिते ॥ गणोत्तं परं ब्रह्म ते जो राशी रदर्श
सः ॥ शमादिगुणसंयुक्तं रागादि रहितं मुनिं ॥ शिष्यपिणा शिमे दृष्टा वेदमाजिर्न नाम तं ॥ तस्य
जानंति रागं तो कल्पयामास चाहं ॥ कंदमूलफलायै स्तु ॥ नारायणधिया तदा ॥ कृतानि
प्याकृत्य स्तेन वेदमाजि कृतं जमी ॥ विर्मया वनतो नृता प्रोवाच वदतां वं ॥ नगवन् कृतं
कोस्मि विगतकल्पमम ॥ मामुद्धर महा नाग ज्ञानदानेन पंडिते ॥ जानंति रुक्मच ॥ ॥ शृणु
विप्र शास्त्रं सारं हृदयकारणं ॥ प्रवक्ष्यामि समासेन हृत्ते तं रुक्मन्मनां ॥ न जविस्म्यपरे नि
त्यं स्मरं नारायणं प्रभुं ॥ परमवादे पेश्मं कदाचिदमाहृथा ॥ पकारनिरतः सर्वसदा नव

रामः
१८३

महामते ॥ हरि एजा परश्चैव त्वजमूर्धसमागमं ॥ कामक्रोधं तथा लोभं मोहं च मदमज्ञौ ॥
॥ परित्यज्यात्मवद्भो कंददा शांतिगमिष्यसि ॥ असुखं परनिंदा चिदपि मारुथा ॥ देनारम
हे कानिष्टुरं च परित्यजा ॥ दयो कुरु घनतेषु सुश्रुषां च नथासतां ॥ न्वयाज्ञातांश्च धर्मा न्वैय
थार्थं वदष्टुतां ॥ अनाचारपरा नृपुद्धानो मोक्षो कुरु सत्रमा ॥ हृजयश्चानिधिं नित्यं
कुटं वा विरोधतः ॥ पत्रै पुष्पै फलैर्वापि हर्वा नि पद्मै रथ ॥ हृजयस्व जगन्नाथो नारायण
मकामतः देवानृषीन् विदुश्चापि न पश्यत्यथाविधि ॥ देवाताय वने नित्यं सत्ता र्जनपरो न
व ॥ तथोपजेप नं चैव ॥ कुरु घुसु समाहितः ॥ वाणिपि स्फुटितसंधानं कुदेव गृहे सरा ॥ मार्गशो
नां च दीपं च विस्तारय तने कुरु ॥ कंदमूलफलैर्वापि सदा पुजं जयमाधवं ॥ प्रदक्षिणं नमस्का
रे स्तात्राणां पठ मे स्तथा ॥ पुराणं श्रवणे चैव पुराण पठनतया ॥ वेदांतपठनं चैव कुरु
प्रत्यहं द्विज ॥ एवं स्थिते तव ज्ञानं न विष्य मुत्र मोक्षमां ॥ ज्ञानासमस्तपायानां मोक्षमाहु वि

बृहन् ० अश्विन ॥ एवं प्रवेष्टो धितस्तेन वेदमाजीमो पहा मति ॥ तदा ज्ञापय वोमिनिः ॥ मलनेशम
 १८३ वान् ॥ एवं विचारयामास अहमेको पथावकु ॥ अनिश्चितमतिमद्यो वेदमाजीमो ज्ञोत्रमः ॥ पुन
 जनितिमागम्य प्रणम्य च मुवाच ह ॥ वेदमाजीमो वाच ॥ मम चित्रमति ज्ञाने गुरो ब्रह्मविदं
 वरा ॥ कोहं मम क्रीयाकाचमजन्म कंदेवदं ॥ ज्ञानंतिरुवाच ॥ सत्यमेतन्महा ज्ञागवित्रं ज्ञानं
 मुनिश्चितं ॥ अविद्यानिजयं चित्रं कथं सजावमेष्यति ॥ न मेति गदितं यत्रुन दपि नोतिरिष्य
 ते ॥ अहंकारं मोधमं आत्मनो नहि पंडिता ॥ पुनश्च कोहमिमुकं वेदमाजीमो ज्ञोत्रमः ॥ ना
 मजात्यादिभ्युन्यस्य कथं नामकारो म्यहं ॥ अहो पस्य स्वभावमनिगुणस्य परात्मनः ॥ अ
 रूपस्या प्रमेयस्य कथं रूपमिदं कथ्यते ॥ परं ज्योतिस्वरूपस्य परिपूर्णमप्यात्मनः ॥ अ
 परिच्छिन्नं नावस्य कथ्यते तत्कथं क्रिया ॥ स्वप्रकाशात्मनो विप्रनित्यस्य परमात्मनः ॥ अ
 अनंगस्य क्रिया च वक्तव्यं जन्म च कथ्यते ॥ ज्ञानेकवेदमजरपरब्रह्म सनातन परिह

राम
 १८३

णीपरा नेदं तस्मान्ना न्यदिह हि ज ॥ मच्च मस्यादिवाको ह ज्ञानं मोक्षस्य साधनं ॥ ज्ञानेत्तनाह
 तेमिदं सर्वं ब्रह्म मयं जगत् ॥ एवं प्रवेष्टो धितस्तेन वेदमाजीमुनिश्चरः ॥ सुमोदयस्व नान्म
 वासुते प्रभु ॥ उपाधिरहित ब्रह्म स्वप्रकाशं निरंजनं ॥ अहमेवेति निश्चिन्त्य परं शान्ति
 मवाप्तवान् ॥ तपश्च धर्मं च वहा राथं वेदमाजीमुनीश्चराः ॥ गुरु प्रणम्य ज्ञानेति सरानप
 रो न वेत् ॥ गते बहूनी ये काले वेदमाजीमो हा मुनिः ॥ वाराणसीपुरी प्राप्य रमोक्षम
 वाप्तवान् ॥ यदसंपवने ध्यायं शृणुयाद्वासमाहितः ॥ सकर्मपाशविच्छेदं संप्राप्य सु
 खमश्नुते ॥ इति बृहन्ना रदीये त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ स्तुत उवाच ॥ वेदमाजी
 मुनो प्रोक्तो यावन्मो सुसत्रमाः ॥ यज्ञमाजीसुमालीति नयोः कर्मधुनोऽनुते ॥ तयोरोक्षो
 यज्ञमाजीविने देपित संचिन ॥ धनं विधा कनिष्ठस्य नागमेकं ददौ तदाः ॥ सुमाली तद्धनं
 सर्वं यमं नानिरसस्तदा ॥ असहनादिनिश्चै वरा मवा मास जो द्विजाः ॥ गीतवाधरतो

३३०
१८४

नित्यं मघपाना नमो न वत् ॥ वेष्मा विलम्बधौ सौ परदार नो न वत् ॥ तस्मै र्वनाशमाया
नेहिरण्ये पितृ संचिते ॥ अपद्रुत्प पर इत्येवारस्त्री नर नो न वत् ॥ १८४ सुमालि न शीलं य
ज्ञमाली महामतिः ॥ वनि वडः खितो गा दे अनुजं चेद मज्ज वीत् ॥ अलमत्यं न कष्टं न वृत्तं
नानुज मकुले ॥ तमेकरा वडः छात्मा महापापपरो न वत् ॥ एवं निवारयं न न वडः रोत्ता
तरतः ॥ हानिष्पामति निश्चित्य खड्गं नृत्तं कचे ग्रहीत् ॥ न तो हा हार वो ज्ञे न ग रे मु
नी सत्रमा ॥ ववधुर्नागराश्चै न कुपितो स्ते सुमालि नः ॥ यज्ञमालि र मेयात्मा पौरा न
स प्राया इः खितः ॥ वधना मोचयामास न्ना तस्मै ह मोही नः ॥ यज्ञमाली पुनश्चापि वि
ने दे स्वधनं विधा ॥ आददे स्वयमर्धं च दत्ता वधय वी यमः ॥ सुमाली स्वति मूढात्मा त
दनेनापि सत्रमा ॥ मखोपाषं ड च दालैः बुनजे च महोदने ॥ शर्करा सहितं ड गंधपिब
मान पुनः पुनः ॥ सुमाली तति मूढात्मा च दाल तु सुपाग्रे गतः ॥ मघपान प्रमदश्च गो

रामः
१८४

मास हि नृत्त जयत् ॥ त्यक्तो बुधुज नै स वै शं ड ज त्व समचिनः ॥ राजापि बाधितश्चापि निर्ज
ने वनमाययौ ॥ यज्ञमालिः सुधीर्विप्राः सदा धर्मति रतो न वत् ॥ अवारितं ददा वमै न म
सुगा हत कज्जमः ॥ पित्रा नृत्तानि सर्वाणि ॥ तय का हि सत्रमाः ॥ अफाल य यज्ञमालिः स
दा धर्मपरायणः ॥ विश्राणिते धनं सर्वं यज्ञमालेर्महात्मना ॥ सत्मात्र हान निष्टस्य धर्म
मर्त्य प्रवर्तिनः ॥ अहो मद्रूप नो गाय मज्ज नानां विजतयः ॥ काल्म वृत्त फले सर्वं अमरे
रमै व नृत्तने ॥ धनं विश्राण्य धर्माय यज्ञमाली महामतिः ॥ नित्यं विष्णु महे स म्म कपरि
चयापि रो न वत् ॥ कालेन गच्छता नो नु वृद्ध ना व सुपागतौ ॥ यज्ञमाली सुमाली च एक का
लौ मृतौ विजाः ॥ हरिश्च जार तस्या स्य यज्ञमाली महामनः ॥ हरि सं प्रेषयामास विमानं
तमुत्र म ॥ दिव्यं विमानमारुह्य यज्ञमाली महामतिः ॥ इज्जमान सुरगणे स्तुयमानो मु
नीश्वरैः ॥ गंधर्वैर्गायमानश्च असरो निश्च सेविनः ॥ कामधेन्या पुष्पमाणाश्चित्रा मरण

२४२०

१८५

नूषितः॥ सर्वत्र उलसीमा लै नूषितस्तेजसा निधिः॥ गह्वरी स्फुरेरम्प मनुजं पथि दृष्टवान्
 ॥ नाड्यमात्रेण यमपटैः कुरुतापरिपिटितं॥ त्रेतनं तं विवस्त्रं च दृष्टवान् बंधितां॥ तस्मिन्
 प्रप्रधा वेतविलपं ते स्वकर्मचि॥ क्रोशे तं च रुदं ते च नाधुना कोपिरक्षिता॥ यज्ञमालीयथा
 युक्रोहरिडुता नमसापगन्॥ कोपं नटे स्ताप्यमानमष्टकं नोजि॥ अथ ते हरिडुता
 स्ते यज्ञमालीमहोजसं॥ असौ सुमाली आताते पापात्मा इत्यचोदयत्॥ यज्ञमाली समा
 कर्ष्य आख्यातं विस्मृति करैः॥ मनसा दुःखमावेपन्न पुनः प्रयवेगतः॥ कथमस्मिन्
 वेनोत्त अर्जिते पापसंशयेः॥ तदुपायं वदधं मे शीघ्रं युपहि बांधवाः॥ सरयं सा स पदी नं
 स्पादिसा ऊधर्मकोविदा॥ तस्मान्मे बांधवा युयं हरैर्हृता न संशयः॥ यज्ञमाली ये वैनाः
 श्रुत्वा हरिहतादपापराः॥ पुनः स्मितमुखाः ग्राहयन्त मालीहरे प्रियं॥ विस्मृता ऊ
 चु॥ यज्ञमाली महा नाग नारायणः॥ उपाय त्ववस्था मिष्टुणुश्च गदतो मम॥ कृतं उ

रामः

१८५

सुमहा कर्मवया प्रोक्तान् जन्मनि॥ प्रवक्ष्यामि समाप्तेन शृणुष्व सुमहा हितं॥ पुरा त्वं
 वैशंप्रजातीयो नामा विश्वं न रस्मत्तः॥ त्वया कृतानि पापानि महात्मगणितानि वै॥ एक हा
 बध्निस्म्य क्रशो कसताप पिडितः॥ तत्र वृष्टि ममुहूत कर्दमं स्थातुमिच्छयानि वारि
 तस्तया सापि उपलेपन नोगतः॥ तयोषितं तु तत्रात्रै तस्मिन् देवा जये द्विजः॥ सर्वे
 ण दंशितस्ते त्रप्रातः पंचत्वमागतः॥ तेन पुष्पप्रभावेन उपलेपन जेम ते कल्पको
 दिशते मायं निविशे हरि मन्त्रिधो॥ तत्रैव ज्ञानमासाद्य परं मोक्षगः सिध्यसि॥ अनुजं
 पातकी श्रेष्ठं यद्यदुत्तमिच्छसि॥ उपायेन ववक्ष्यामि शृणुष्व प्रयतातना॥ गोचर्ममा
 त्र नूमेस्तु उपलेपनं जंकलं॥ इत्येव रमहानागतस्माच्छेयो न विष्यति॥ एवमुक्तस्तत
 स्तेन यज्ञमाली महामतिः॥ देवदूतं क्रमात्रं उददौ तस्मै फलं तदा॥ विनश्यत वत्स
 पापजातं मुनीश्वरा॥ यमाज्ञा कारिणो सर्वे तं विमुचुः प्रदुःखं॥ विमानमातगतं सयः

हृदय०

१८६

सर्वतो गममन्विता ॥ तमाह सुमाजी च सुमुदेव च तत्र ॥ तारु नौ ज्ञान गौ विषासुर
 हृदय सुक्त नौ ॥ अवापुर्महा प्रीतिं समाधिं परस्परं ॥ यज्ञमाजी सुमाजी च सुपमा
 नो महाप्रीतिः ॥ गीयमानो च गंधर्वो विष्णु लोक सुपागतौ ॥ अवाप हरिना जोयं सुमाजी
 द्विजसत्रमाः ॥ याज्ञमाजी धर्मात्मा हरि सां रूप्यतामनात् ॥ जुक्ता जोगश्चिरनत्रयज्ञ
 माजीर्महामतिः ॥ तत्रैव ज्ञान संपन्नः परमो ज्ञ सुपागतः ॥ अतिशुद्ध कृते ज्ञाना गुणवा
 नेरपारगः ॥ सर्वसंपन्नमो वेतो हरि नक्ति परायणः ॥ आहरन् हरिना मानि प्रपेदा
 कृवीत देहं ॥ तत्र स्नात्वा च गंगया द्वा विष्णु मरु विजुं ॥ अवाप परम स्थानं योगिनामपि
 जने ॥ उपलेपन मरात्मक थितं वा मुनीश्वराः ॥ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सजयेध जनाईनां
 स्मात् सर्वप्रयत्नेन स पूजा गता पतिः ॥ अकामादपि विस्तो मुक्तस्तु प्रकुर्वते ॥ नने
 षानवबधुस्तु कदाचिदपि जायते ॥ हरि नक्ति रता न्यस्तु हरि बुधा प्रसजयेत् ॥ तस्मिन्

रामः

१८६

प्यतिविश्रं द्रात्र विष्णु महेश्वराः ॥ हरि नक्ति प्रणानी सुसंगि नो मगमात्ततः ॥ मुच्यते सर्व
 पापे सोमत्वा पातक चानपि ॥ हरि पूजा परायणं च हरिना मरतात्मना ॥ शुश्रूषा निरेता
 योति पापिनोपि परागतिः ॥ इति बृहन्नारदीये चतुस्त्री शो ध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ स्तुत उवाच ॥
 नृपः शृणु तविश्रं द्रा महात्म्यं कमलापनेः ॥ कस्य नो जायते प्रीतिः श्रोतु हरि कथा मने ॥
 नराणां विषया धाता ममता कुलचेतसा ॥ एकाम बहरे नमि सर्वपाप प्रणाशना मिह
 ज्ञानमयस्तु विष्णु वेकर्महारिणे ॥ शबोपम ते ज्ञानियात् कदापि नालपेना लपेत् ॥ हरि
 दत्ता विरिने तु यस्म वै श्रम दिजोत्रमा ॥ श्रमं न सह शं विधात् न कदापि विशेषे च नत् ॥
 हरि पूजा वि किं हिना श्रव विदेषिणस्तथा ॥ द्विजगोदेषिण शायि शय सो परिकीर्त्ति
 तः ॥ यो वा यो वपि विश्रं द्रा विप्रदेष परायणः ॥ यद्यर्चयति गे विंदं सा पूजा विकला नवत् ॥
 अमश्रेयो विनाशार्थये च यंति जनाईनां ॥ सा पूजा विमहात्मा गा पूजकानां शुभतिवे ॥ ह

रह न०
१८७

रिह जाक रोयस्तुयदिपापं करोति चेत् तमेव विष्णु प्राकृत्यार्थको विदः ॥ ये विष्णु निर
तांतालोकरुग्रह नमराः ॥ सर्व नूत दया युक्तो विष्णु लोका प्रकीर्तिताः ॥ कोटि सन्मर्जि
तेः पुष्पे विष्णु नक्ति प्रजायते ॥ इदं नक्ति मूर्तो विष्णो पापवुद्धि कथं न वेत् ॥ जन्म कोटि
जिते पापं हरि प्रजारतात्मना ॥ क्षिणे याति क्षणा देव ननु नक्ति न जातु तं ॥ विष्णु नक्ति
विहाना रे चंडाखा परिकीर्तिताः ॥ चंडाजा अपि वै श्रेष्ठा हरि नक्ति परायणा ॥ नराणां
विषय धाने सर्वतः खविना शिना ॥ हरि मेवेति विख्याता नुक्ति मुक्ति प्रदायिनी संग
स्नेहा प्रतालो जातु ज्ञाना वपियो नरः ॥ विष्णो रूपा स नकु यति सा ज्ञयं सुख मशु
ते ॥ हरि पादोदकं यस्तु दिजपादोदकं तथा ॥ धारयेत् कणमात्रे योः विष्णोः प्रियतरो न
वेत् ॥ अकाल मृत्यु हरणं सर्व व्याधि विनाशनं ॥ सर्वतः खो प्रशमन हरि पादोदिक
चुने ॥ नारायण परधां मज्जोति पांज्जोति रुत्र मं ॥ यत्र पन्ना महामान ते शो मुहि

रामः
१८७

शाश्वति ॥ ॥ मृत उवाच ॥ अत्राप्नुदा हरती ममिहा संपुरातने ॥ शृण्वतो पठतो
चैव सर्व पाप प्रणाशनं ॥ आसित्यु राकली मुगे ॥ गुलिको नाम लुधकः ॥ परदार परप्र
व्यहरणं सनतोद्यतः ॥ परानि पापरो नित्यं जंडपीटार तस्तथा ॥ हनवान् ब्राह्मणानां
अशतशो यमहस्रशः ॥ देवस्य हरणे नित्यं परस्वहरणे तथा ॥ उद्युक्त सर्वदा विघ्ना
को नस्तस्मात्सुदुर्मतिः ॥ तेन पापान्यनेकानि कृतानि सुमहानि च ॥ न तेषां शक्यते
कुं संख्याय सरकोटिभिः ॥ सकदा विन्महा पापे जेजु नामं तु कोपमः ॥ साबीर न गद्यो
प्राप्य सर्वे श्रयसि मचिनः ॥ योषिभिर्न विना निश्चसरो निर्भिर्भोदकैः ॥ अलं कृतं
विपणि नित्यं यो देवपुरे पसे ॥ तस्यो पवन मध्यं रम्ये के वाव मेदिर ॥ छारितं हेमक
लत्रौ ईष्टा व्याधौ पुंदययो ॥ हगम्यत्र सुवर्ण निबहूनीति विनिश्चितः ॥ जगाम विष्णु
नवनं कोना शशौ पजालुपः ॥ नत्रापरपदि जवरं शातन त्वार्थको विदः ॥ परिवया

२३०
१८८

परेविस्तोरुदंकेतपरांनिधिं॥एकाकिनेदपाजौचनिस्पहंध्यानकोलुपा॥दृष्टासौलुध
कोमोमेसचौर्यस्यानरापिने॥देवस्यइवजातंतुसमारातुमनारिशि॥उदंकेहंतु
मारेनेविहताशिंमरोद्धतः॥पादेनाकस्यनदृष्टोगाजवंगुसपाणिना॥हंतुक्रतम
तिव्याधमुदंकेप्रेक्ष्यचाब्रवीत्॥नोनोसाधोहृथा मांतेहनिष्पसिनिरागसं॥ह
याकिमपराधंतेरुततदरुलुधक॥विरोधिष्यपिमूर्धेषुनिरीख्यावस्थितान्गुणात्
गुणात्॥विरोधंनाधितच्छंतिमक्रुनाःशीतचेतसः॥वक्रधावाध्यमानोपियोतर
हमयान्वितः॥तमुन्नमंनरेप्राकःविस्तोथरतरतथा॥सुसुजत्रोनपातिवैरंपरहि
तबुद्धिर्विनाशकालेपि॥छेदपिपिचदनेतरुसुरनयनिमुखंजुगरस्प॥अहोविधि
वैबलवान्बाधतेवक्रधाजनात्॥सर्वसंगविहीनापिबाध्यतेचउरात्मनिः॥मृग
मीनसक्रुनामातृणाजजसंतोषविहि॥अहोबलवनिमायामोहयस्यामरिषे

रामः
१८८

नवत् पुत्रमिवकलत्रोत्तुयसिर्वडःखेनेयोह्यनि॥परद्व्यापहारेणकलत्रंयोवि
तेतथा॥अतेतसर्वमुत्तुजएवएवप्रयानिवै॥मममाताममपिताममनार्यामया
त्मनः॥ममदेमिनिजनुनाममताबाधतेहृथा॥पावदजयतेइयंबाधवास्तावदेवहि॥ध
र्माधर्मोरेवास्ताइहामुत्रवनापरा॥धर्माधर्माजितैर्द्रव्यैपोपितायेनयेनराः॥मृतम
ग्निमुखेदुताद्यतमन्त्रेनुजते॥गच्छेतपदरजोकंचनरंत्रमनुतिष्ठतः॥धर्माधर्मो
चनधनेनपुत्रीनचत्वाधवा॥कामसमृद्धिमायातिनराणांपापकर्मिणां॥कामःसंचय
मायातिनराणांपुण्यकर्मिणां॥हृथायाव्याकुलोकोधनादिनासदात्मनै॥सन्नादि
तमवत्सवयसाव्यनतद्वेत्॥इतिनिश्चितबुधिनानचिंताबाधतेकचित्॥देवाधिन
मिदसर्वजगत्स्थावरजंगमं॥यत्रकुत्रेष्ठितस्यापियज्ञाव्यतद्वेत्तुक्रवं॥लोकस्तु
स्तनैर्नविज्ञोयहृथायासममाकुलः॥अहोदुःखंयनुष्माणंममताकुतचेत्त

२४८
१८९

सो॥ महापापानि तत्तापि पश्येत्समुपनि यत्नतः॥ अतिने च धने सर्वं तु जने बाध
वासदा॥ खयमेकतामामूढः नत्वा पफलमस्तुते॥ इति ब्रूयात्तमृषिविद्वज्ज
नयविक्रजः॥ गुलिकेः प्रांजलिः ब्राह्मणमस्तेति पुनः॥ ससंगस्य प्रनावेन हरिसं
निधिमात्रतः॥ गतपायो लुब्धकश्च अनुतापी दमयवीत्॥ मया कृतानि पापानि
महानि सुबहुनि च॥ तानि सर्वाणि न शानिविधे इत न दर्शनात्॥ अहो हं पापधी
नित्यं पापं समाचरे॥ कथं मे निःकृतिर्नुयात्कं यामिशरपौणविधं॥ सर्वजन्मा
नित्यैः पापैर्लुब्धकत्वमवाप्तवान्॥ अथापि पापजालानि कृत्वा को गतिमाप्नुयात्॥ अ
हो ममायुः क्षयमेति शीघ्रे पापान्यनेकानि समार्जितामिनि॥ प्रतिक्रियां नैव ज्ञाताम
येषां गतिश्च कास्यान्मम जन्म किं वा॥ अहो विधिः पापशताकुले मा॥ किं सृष्टवान्
सारतरे च मयाः॥ कथं च तत्पापफलं चे नोद्वे किं यस्तु जन्मसहस्रं कर्मा॥

रामः
१८९

एवं विनिदत्ते नान्मानमात्मना लुब्धस्सदा॥ अतस्तापाग्निमेतसः सद्यः पचत्वमागतः
उदंच पतितविष्मलुब्धकं तं दयापरः॥ विष्णुपादोदके नैव मम विचक्ष्महा मुनिः॥ हरि
पादोदकस्पर्शात् लुब्धको वीतकश्मपः॥ रियं विमानमारुह्य मुनीमे नमथा प्रवीत्॥
॥ गुलीक उवाच॥ उदकमुनी शर्हल गुरुस्तमममुव्रतः॥ विमुक्तस्त्वसादेन म
हापातकं कंचुकात्॥ जातस्तु उपदेशान्मे संतापो मुनी पुंगव॥ तेन मे पापजालानि वि
नष्टान्यतिवेगतः॥ हरिपादोदकं यस्मान्मयित्वे सिकं वास्तुने॥ प्रापितो स्मिन्वयानस्मा
तदिहोपरमपदं॥ त्वया हं कृष्णस्मि गुरुस्त्वमममुव्रतः॥ तस्मान्नतो स्मिते विद्वान्
यकृतं तं कृमसं मे॥ इत्युक्त्वा देव उमुने मुनिश्च मिवाकीरन्॥ प्ररक्षिणत्रयं कृतान
मस्कारं चकार मः॥ ततो विमानमारुह्य सर्वकामममनिते॥ अमृते गणसंकीर्णं प्रा
पदे हरि मंदिरं॥ एतद्द्वविस्मितो माबुहं कस्तपसा निधिः॥ सिरस्य तु नीमाधाय च

रहने
१७०

स्तोषीक मजापति॥नेनस्तु तोमहाविस्तर्दत्रवाचरमुत्रमे॥वरेणतेनोदे कोपि प्रपेदे
परमेपदे॥॥इति श्रीवृहन्ना रदीयेष च त्रिशो ध्यायः॥॥३५॥॥कृषय ऊचुः॥कीतन्
स्तोत्रं महा नाग कथं उच्यते नार्द नः॥उदंकः पुण्य पुरुषः कीदृशं लब्धवान् नरा॥॥स्म
त उवाच॥॥उदंको नाम विप्रं ज्ञो हरि ध्यान परायणः॥हरि पादोदसा मर्थं रक्षां च
विनक्ति तः॥॥उदंक उवाच॥॥मतोस्मि नाशयण वासुदेवं जगन्निवास नगदेक तनु
च कीत्स वाक्रादि धर्म हानं स्मृता त्री विच्छेद व करं प्रसन्नं॥यन्ना त्रि जा ज्य प्र न को विधा
ता सृजत्य मुं लेक स मुक्षये यः॥यत्रो ध ज्ञो रुद्र म सुं स म त्रि न मादि नाथ प्रण तो स्मि वि
स्तु॥पसापति प न द लाप तो ज्ञ म वि चित्र विर्यं त खिले क हे तु॥वेदो न वेद्यं पुरुषं पुराणं
ने जो निधि विस्तु म हं प्रपन्नोः॥आत्मा श्च सर्वगतो च्यु तार या ज्ञा नात्म को ज्ञान वि हा
प्रसन्नः॥ज्ञानैक वेद्यो न ग वान च दि प्रमि द्यु यष्टि स म स्मि रूपः॥अ नं नि विद्यो गुण

रामः
१७०

जानिहि नो गुण त्मको ज्ञान पथे क गम्यः॥निमं प्रपन्नार्ति हरः परात्मा दयो बुधि मे वर
दः स नृया त्॥यस्तु लस्तु स्म दिविशे प ने दैः जगत्प्रविस्तारित देव म शो॥तमे व न सर्व
म नं न सा रस्त नः परं नास्ति परात्परा त्म नः॥अ गो च रे य न व स्तु त्म रूपे म या विहि नं
गुण जानि हा नं॥नि रं ज ने नि र्म ज म प्र मे यं प शं ति सं तः पर मार्थ म ज्ञं॥ए के ने हे
मै व वि न षणा वि जा ना नि नि न्न त्म मु पा धि ने हा त्॥तथै व स र्वे श्व र एक ए व प्र द श्य ते
भि न्न ए वा खि ला त्मा॥य न्मा य या मो हि ते मा न मा यै य शं ति ना त्मा न म प्र मि दं॥न रा व
मा या वि ग ता स्त दौ ष प रं य ति स र्व त्म न मा त्म रूपं नि गु णं पर मा ने दं म मे य म क्ष रं प्र भु॥
प रे जो नि र वो प व प न वि स्तु सं ज्ञ न मा म्य हं॥स म स्त मे त इ हु ते य तो य न प्र ति श्चि तं॥य
न श्चै त म मा या नि य रूपं त म्य वै न मः॥अ इ मे य म ना ध र मा धा रं ज ग ता म पि॥पर मा
ने द चि न्मा त्र वा सु दे व न मा म्य ह॥रु रु हा नि ज यं दे वं यो गि निः परि से वि न॥यो ग ना मा

४२०
१७१

रिक्तं तेन मामिष्य वस्तिने॥ अत्र जगतसाक्षी मवाप्नुनसगोचर॥ निरंजनमने
तारं विस्तरुपेन मामहं॥ इन्द्रियाणि मनो बुधिसत्त्वतेजो बलं धृतिः॥ वासुदेवात्मका
न्याहुते त्रेहोत्रमेव च॥ विद्याविद्यात्मकं प्राकृत्यमिश्रजगतापति॥ परात्परात्मकं वि
श्वं प्रणतोस्मि सगाननं॥ यस्यादतोयं नवरोगे वैद्यं यस्यादयां शुर्विमलात्मसिद्धे॥ यन्त्रा
मडः कर्मानि कारणा यनमप्रमेयं पुरुषं न जामि॥ सद्रूपं तमसद्रूपं सदसद्रूपं मयं
॥ तत्रादि जज्ञेणं श्रेष्ठं श्रेष्ठं तं न जेत॥ निराजने निराकारं पूर्णमाकाशमध्यागं॥ परं
विद्यान्याह देवजनिवासिने॥ स्वप्रकाशमनिर्देशमहं तावमहं त्रं॥ अणोरणीयां
समजं सर्वोपाधिविवर्जितं॥ यं न जेति दिक्षियान्छाये पश्यति वयोगेन॥ पूज्यात्म
नं रंशं न गतोस्मि शरणं प्रभुं॥ यं न पश्यति विदो सोऽनघ्यापातिष्ठति॥ सर्वस्मादधि
कं विश्वं न नास्मि विभुं मया॥ अंतःशरणयोगं तज्जीवन्मुच्यते यः॥ अविद्याकार्यं

रामः
१७१

रहितः परमात्मनि गीयते॥ सर्वोत्तमं सर्वदेव सर्वकर्मफलप्रदं॥ वरं वरेण्यमजरं प्रण
तोस्मि परात्परा॥ सर्वज्ञं सर्वशानं सर्वानुरागिणं हरिं॥ ज्ञानात्मकं ज्ञाननिधिं स्थानमे
ष्ठं विभुं न जेत॥ न मामहं वेदविधिमुशरिवेदो न विज्ञानमुनिश्चितार्थं॥ न वाङ्मनोचितं मचि
त्यवर्ति ज्ञानैकवैद्यं पुरुषं न जामि॥ इन्द्राग्रिका लासुरपाशिवायुसोमेशमात्रेऽपुं रं रा
द्यै॥ यस्याति लोकात्परिपूर्णं नावा॥ नमप्रमेये शरणं प्रयये॥ सहस्रशीर्षं च सहस्रपादं स
हस्रबाहुं च सहस्रनेत्रं॥ समस्तमस्तयज्ञैः परिजुष्टमायं न तोस्मि दुष्टप्रदमुग्रवीर्यं॥
कावात्मकं काजविना गहेतु गुणत्रयातीतमहमुणे शं॥ गुणप्रिये प्राणमयं मजामि वि
ज्ञानेन दप्रतिपन्नकल्पं॥ नयस्मरूपं न बलप्रतापो नयस्मकं माणेन यत्प्रज्ञावै॥ ज्ञानं
निदेशीमकं जोहवायास्तोष्याम्यहं तं कथमुग्रवीर्यं॥ संसारसिद्धोपति तं न रं मो मो
हावेशं कामवेशं न बाध्यं॥ विज्ञानेन दप्रमितात्मबुद्धिना यस्वउत्तमं तं न मेस्तु

हरन०

१२

॥ जकाविहिनेचरयावीहीनेउछेपरंइव्यपरायणंमो॥ ममन्वबंधायुतबंधितंमांशायस
विमोसतनेनमस्ते॥ अकीर्तिनाजं पिशुनेननग्रं सराशुविपापरनेप्रमत्तं॥ दयाबुधेपा
हिभयाकुलेमोपुनःपनस्तोशरणेप्रयये॥ इतिप्रसादितस्तोत्रदयालुःकमलापति॥ प्र
सत्तामगात्रस्यनगवांस्तेजसांनिधिः॥ अतसिमुष्मसंकाशफुल्लपंकजलोचना॥ की
रिठिनकंडनीनहारकेयूरनखिनं॥ श्रीवत्सकौस्तुभधरहेमयज्ञोपवितिनं॥ पीनावर
धरंदेवंवनमाजाविन्नमितं॥ उलसीकोमलदलेरनितांरुमहाद्युतिं॥ कीकीणिनुपु
राधेश्वराजितंगुरुदधजं॥ दद्याननामविघ्नंशोदेउवक्षितिमडले॥ सुरारंरत्नरक्षेति
व्याहरिनामधीस्तथा॥ तमुद्याममहाविस्तुराजिजिगेदयापरः॥ वखणीधवसेतिश्री
वाचमुनिपुंगव॥ असाध्यनास्तिकिंवित्रेप्रसन्नमपिसन्नम॥ इतिरितसमाकर्ण्यउ
दकश्चक्रपाणिना॥ पुनःप्रणम्यनैतंमहदेवंतनाईनं॥ किंमोहयसिवत्किंमये

राम
१२

देवमेवै॥ तयिनकिंदृष्टामेस्तुजन्मजसाईनं॥ किंमोहयसिवत्किंमोहयसिवत्किंमोहयसिवत्
पतिपुमेषुसरीसपेषुयत्पिशाचमनजेषुपियत्रतत्र॥ जातस्यमेनवउकेशवतेप्रसारा
तत्वमेवनकिंरचलावनिचरिणिति॥ एवमस्तितिलोकेशःशखप्रातेनसस्पशन्॥ दि
व्यज्ञानरदोतस्मैयोगिनामपिदत्तं॥ पुनस्तुवंतंविघ्नंइंदेवदेवो जनाईनः॥ इदमाहस्मि
तमुखोहस्तंतछिरसितियन्॥ आराधयक्रियोगेमां सदाविप्रसन्नम॥ नरनारायणं
स्थानंजमोक्षमवाप्समि॥ तयात्तनमिदंस्तोत्रंमपवेत्सतनेनरः॥ सवाकामानवा
मोनिनतोमोक्षमवाप्नुयात्॥ इत्युक्तमाद्यवोदंकेतत्रैवानंदधेतदा॥ नरनारायणंस्था
नमुदंकोविममायायो॥ तस्मादुक्तिःसदायाकार्यादेवदेवेजनाईन॥ हरिनकिंपराप्राका
सर्वकामफलप्रदा॥ इत्ययं सदादेवंवित्रेद्रागरुदधजं॥ इतिनोनप्रितोवापिसंस्तुतो
वापिमोक्षदः॥ तस्मान्नारायणंदेवंमनेतमपराजितं॥ इहास्तुत्रमवैप्रसुःश्रजयेत्

६६ न०

१७३

किं संयुतं॥ यः पठेद्विरमध्याये शृणुयाद्वासमाहितः॥ तस्य विष्णुः सन्नम्य मुक्तिमुक्ति
ईहानिच॥ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणध्यायः॥ ॥ ३६॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ नय शृणु न
विघ्नेशमाहात्म्यपरमेष्ठिने॥ सर्वपापहरे पुण्यनारदे नमः॥ अहो हरि कृपाको
कपापघ्नि पुण्यदायिनी॥ शृण्वतां वदतां चैव तत्तत्क्रान्तिरोपतः॥ हरि नक्रिरसांसा
रमुदिता ये नरोत्तमाः॥ नमस्कारो महतेषां तस्मान्मुक्तिं नापदुः॥ हरि नक्रि पराये उ
हरि नाम परायणः॥ वरुणा वरुणा वा वातेषां नित्यं नमो नमः॥ समारसागरं तं य
द्वेत्सु निधुगमः॥ समजे हरि नक्रानां नक्रास्तोपापहारिणः॥ दृष्टः स्मृतः प्रजिनो वधा
तो वा नमिता पि वा॥ समुद्र रतिगा विहोऽस्तु रात्रवसागरात्॥ स्वपने तु जने व्रजस्ति
शानुति एव वदस्तथा॥ वदंतिये हरे नाम तेषां नित्यं नमो नमः॥ अहो तापमहो
नापं विष्णु नक्रिरतात्मनां॥ यस्मान्मुक्तिं करं देवयोगिनामपि दुर्जनो॥ अत्रैवैव

रामः

१७३

हरंति ममिति हासं पुरातनं॥ शृण्वतां वदतां चैव सर्वपापप्रव्याशनं॥ आसीत्पुरा महा
पाजसामं वशसमुद्रवः॥ जायधज रतिरुत्ता नारायण परायणः॥ विष्णो देव लये नि
त्यं संमार्जन परायणः॥ दीपदान रतश्चैव सर्वतः दयापरः॥ सकला चिन्महीपाजो
रेव तीसरी तस्तटे॥ वीतिहोत्र इति रत्ना ते आसीत्स्य पुरोहितः॥ जयधजस्य चरितं
दृष्ट्वा विगतमागतः॥ कदाचिदुपविष्टं तं राजानं विष्णु तत्परे॥ अष्टद्वितीहात्र से
वे हो गपारगः॥ राजन परधर्मज्ञ हरि नक्रि परायणः॥ विष्णु नक्रि मतां पुंसो अस्मि
पुरुषर्षभ॥ संमार्जन परो नित्ये हि पदान् रस्तथा॥ तस्मै वरमहा नागत्य किं विदि
तं फलं॥ स पादने च वरुणां ते जसपदने तथा॥ उद्युक्ता सि महा नाग महा संमार्जने
रतः॥ कस्मात्पुन्यामि सत्यं विष्णो प्रियतराणि चै॥ तथापि ते महा नाग एतयो मतो
यतः॥ सर्वोत्तमा महा पुण्यजन शक्तिरित्तव॥ स हृदिययुग्मं च प्रिति मयत यस्ति च

॥पुरोधसैव मुक्तस्तु प्रहसन् प्रजात्मजः॥ विनयावतनो नृचाप्रो यचेदकं ताजजिः॥
 शृणुष्विदं ब्राह्मणं मेवाचरितं पुंरा॥ जातिस्मरचाक्रनाम श्रोतुं विस्मयं पदं॥ आसी
 तु सप्तयेगे ब्रह्मन् स्वरो विरो नरो॥ रेवतो नाम विप्रेन्द्रा वेदवेदांगपारगः॥ आयाज्याजु
 काश्चैव स देवग्रामयाजकः॥ पिशुनानिष्ठु रश्चैव अप्रपन्नो च विक्रवे॥ निषिद्धो कमा
 चरणात्परित्यक्तसंबंधुनिः॥ दरिद्रोऽऽरितश्चैव शीर्णो व्याधितो नवत्॥ सत्तद्विधना
 र्थं तुष्टिं पयं पर्यटन् द्विजः॥ ममारनर्मदतिरका सद्या स प्रपीडितः॥ मोहापाय रते नि
 ने ब्रह्म देव रतस्तथा॥ परदार परद्रव्याजुपो जनुर्दिसकः॥ गावश्च विप्रा बहवो निहता
 मृगपक्षिणः॥ मेहोस्तुल्यमुवणी निबहन् हतानि च मय पान रते निम्वहन् शोमाग्रौ
 धरुतः॥ पशुपक्षी मृगादिनां जनुनाम स कोपसः॥ सकटाचिकामरा रंजकामः परस्त्रि
 ये॥ पुन्येष्ट जाति विविक्ता मंदिरं प्राप्ता निने॥ तत्रागमाय नो गार्थेनायितुं तेन कामिना

रामः
१५४

॥ स्वस्मिन् प्रान्तो ब्रह्मन् किं पदेश प्रमार्जितः॥ यावेतः पंशुकिणिका स्तेनसंमार्जिता स्तरा
 ॥ नावक्तुं मत्तं न पापं तदेव ह्ययमागतं॥ पंचस्थितं विस्तुरहे मया नो गेह्यदिजः॥ तदेव दि
 यकं दृष्ट्वा आगता पुरपाजिकाः॥ चौराय - हतो यमित्युक्ता मामपातयत्॥ खड्गेन ती
 क्तधारेण शिरः क्षित्वा नुने गताः॥ दिव्यं विमानमारुह्य सर्वभोगसमचिंतं॥ सद्यो वनया
 सां विस्तुलोकमुपागतः॥ तत्र स्थित्वा ब्रह्म कल्पं शतं सारं द्विजोन्नमा॥ दिव्यभोगसमा
 युक्ता वक्ता लहिविस्मितः॥ ततश्च भूमिना गेपु देवयोगेषु वैक्रमान्॥ तेन पुण्यप्रतावेन
 यद्गतां वंशं स नवा॥ तेनैव मे सुता संपत्तया शय्यमकं टकं॥ ब्रह्मन् कृत्वा पिशुनार्थमेव श्रे
 यः स वा सवान्॥ न स्नात्त न रती पुसां किं न वेदिति॥ वेस्मिनि न॥ तस्मात्संमार्जने निमरा
 पदानेव सन्नमः॥ सतिष्ये पर्या नक्राद्यहं जातिस्मरेयतः॥ यः श्रजे जगन्नाथ मेकाकि
 विगतस्पृहः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः॥ प्रयानि परमं पदं॥ अवशं नापि यकं मरुवे मंथि

यमागतः॥मन्त्रिमन्त्रिप्रशांतैश्चकिं पुनःसम्पगर्धनात्॥ इति नृपवचनं तत्र विहितोत्रोदितमात्र
मा॥अतस्तत्र विमापनो हरिः पूजापरो नवत्॥ तस्मात्पुनर्विप्रेन्द्रादो नारायणो जयः॥
निमित्तं सेनिहितो मृत्युः कर्तृकाधर्मसंगृहः॥ अनिता बोधवा सर्वसंपदस्तत्र च वा॥ शरिरा
णां भवं मृत्युस्तास्माद्यजनकेशवं॥ हे जनोः किं दृयागर्वकरिष्यथ महोदता॥ कासः सनि
हितापापो विनयानां वका कथा॥ जन्मकोटि सहस्रेषु पुण्यं यः समुपाकृतं॥ तेषां नक्ति
नीविच्छदा देवदेव जनार्दनो॥ सुलनं जानवीस्तानं नया चाति हृजने॥ सुलना सर्ववशा
श्च विस्तुनक्रिः सुडर्शना॥ डर्शनो नवनिसे वा डर्शना सगति सता॥ डर्शना हरि नक्रिश्च
संसारार्णवतारिणी॥ सर्वज्ञता दयावापि सुलना यम्य कस्य विम्व॥ स संगडलसी सेवा
हरि नक्रिश्च डर्शना॥ डर्शनं प्राप्य मानुष्यमाह्वयानां शमेप्ययश्च र्वपष्टं जगत्ताय
नपो नयो वरा म्पह॥ तजदमा शुगो दिदं विं लवे किक रिष्यथ॥ आसन्नमचनगरं रु

रामः

१८५

नानस्य च दृश्यते॥ नारायणं जगद्योनिं सर्वकारणकारणं॥ समर्वयधं विप्रेन्द्राय दिमुक्ति मन्त्री
सथा॥ सर्वधारे सर्वयोनि सवीतिर्पा मिणं विन्दु॥ ये प्रपन्ना महात्मानस्ते कृतार्थान् संशयः॥ ते
वेद्यास्ते प्रख्याप्य नमश्चास्प विप्रोषत॥ ये र्वये वि महाविस्तु प्रणतार्ति प्रणा म्प्रांन॥ यो
विस्तु नक्रात्रिः कामो नन ये छ दया विन्वितः॥ त्रिं सप्तकुल संबुक्त सयाति हरि मंदिरं॥ वि
स्तु नक्राय यो रयानिः कामाय महात्मने॥ पानियं वा फज वापि सयाति हरि मंदिरं॥ विस्तु
पूजापराणां बुभुक्षुता कुर्वने बुये॥ तेषां निविस्तु नवनेत्रिः सं सप्तपुरुषां विन्वितः॥ ये यज
ति स्म हा हृन्म्या हरि च हर मे यवा॥ ता एवे तु वं न सर्वं छने नि सुधा र्षी ना॥ ह्ममाना पि
तुज सीय स वे र्म नि निष्टति॥ तत्रैव सर्वश्रेयो सि व र्म स्म ह र ये द्विजाः॥ शास्त्री ग्रामशा
स्त्री पीयत्र निष्टति केशवः॥ न बाधेते गहास्त प्र नूत वेता लका दयः॥ शास्त्री ग्रामशा
स्त्री यत्र न ग्रीर्षत त्रयो वने॥ यतः सेनिहितस्तत्र नगा वान्मधुसुदनः॥ यद्देना स्ता तुल

रह न०
१७६

सीमाजिग्रामशीलाचने॥ स्मरणनरुद्राचिंयाततद्रुहंशुनवर्जितं॥ हराणमायमीमांसा
धर्मशास्त्राणिचदिजाः॥ संमवेदश्चसर्वचविहोरूपेप्रकाशितं॥ नकाकुर्वतियेविस्मोप्रद
शीपवडुष्टयं॥ धर्मादियस्तुसिद्धतितस्यविप्रनसेशयः॥ अत्रैवतारदेनोक्रमिति
हीसेहरातने॥ वेदतोऽष्टकतोसद्यःसर्वपापहरेदिजाः॥ वेवस्वतेतरेष्टंराक्रम
हस्पते॥ संवादस्तुमहानामीतद्वेष्टुणुतोदिजा॥ एकदासर्वमोगाधौविबुधैपरिवा
रितः॥ देवेदादेवसेकीर्णैरहस्पतिसनापत॥ एहस्पतेमहातागसहृतेतार्थकोवि
द॥ अतितप्रपणःकमेत्येसुर्गकीदृग्निधःस्मृतः॥ इन्द्रस्तुकीदृशःप्रोक्तोविबुधाकी
दृशास्तुताः॥ तेषाचकीदृशकर्मयथावक्रमर्हसि॥ एहस्पतिरुवाच॥ अहमप्यत
नःशक्रनाहजानामिकिंचना॥ सर्वैःपुरुतकर्मणिअपियक्रुनशक्ते॥ वत्रमानेदि
नेनाएिविबुधापरमेष्ठिनः॥ मनवःषडतीताश्चतदक्रुमपिनक्षमः॥ सुधर्मशक्तिवि

रामः
१७६

ख्यातःकश्चिदास्तेपुणैरेनव॥ सएतदेविजानैषतितदृष्टामोयथानयं॥ इतिनिश्चिसत्र
कोपिरुहस्पतिपुरोगमाः॥ देवतागणसंकाणःसुधर्मप्राप्तवांस्तत॥ समागतदेवपति
रुहस्पतिसमन्विन॥ यथाहमर्चयामाससाधनेवर्हनिस्तदा॥ सुधर्मप्राप्तिताःशक्रैरु
द्वातष्ठियमुन्नमे॥ मनसाविस्मयादिष्टप्रोवाचवनयाचितः॥ इन्द्रउवाच॥ सुधर्मस
र्वधर्मज्ञसर्वसंप्रप्तमेचित॥ यथाहमर्चयामाससाधनेवर्हनिस्तदा॥ सुधर्मप्राप्ति
छात्राक्रोऽष्टातष्ठियमुन्नमे॥ सुयशमानेजसाकीर्त्यामत्रोप्यधिगतोगत॥ एतेनवात
पोन्निवायिजेवसीर्यमेवने॥ साधकेनप्रज्ञावेनइन्द्रशीघ्रातवानश्चियं॥ अतीवब्रह्मक
ल्पस्वरुतंविहितंकील॥ गतानिद्राश्चततज्ञाकेनजानामितदद॥ इन्द्रकोदेवराजे
नसुधर्मप्रहसंस्तथा॥ प्रोवाचविनयादिष्टसर्वदेवैर्यथाविधि॥ चतुर्युगमहस्याणिब्रह्म
णेदिनमुच्यते॥ तस्मिन्नेवदिनेशक्रमभवश्चतुर्दश॥ इन्द्रश्चतुर्दशप्रोक्तादेवाश्चविवि

हह न०
१०९

धा एयक॥ इन्द्राणो चैव सर्वेषां संपदाया च सर्ववित॥ तेषां नामानि वक्ष्यामि मत्वारिना
शृणुष्व मे॥ तत्तन्मन्त्रेन रेशक तत्र न्नेनु सुतानृपास्त्रायं तु वामनुः सर्वततः सुरोचिष
स्तथा॥ उन्नमस्तामसा चैव रैवत आह्वयस्तथा॥ वैवस्वतो मनुश्चैव सूर्यसावर्णि रस्य
मः॥ नवमो दक्षसावर्णि सर्ववर्णरतः॥ दशमो ब्रह्मसावर्णि धर्मसावर्णि कस्तथा॥ व
तस्तुरुद्रसावर्णिश्च मानस्ततः परः॥ सोमश्च उद्देशप्रोक्ता एते च मनवस्मृताः॥ देवा
नि द्वाभ्यवक्ष्यामि शृणु धर्षय॥ यामाश्रितिसमाख्याता देवास्त्रायं तु वेवशा॥ रावि
पतिसमाख्याता स्तेषामिन्द्रो महो मतिः॥ पशवनाश्वरुषीता देवास्त्रायं तु वेवशा॥ रावि
पश्चिन्नामदेवैः सर्वसंपदमन्वितः॥ सुधामानस्तथा सन्नाशिवासा तप्रसईना
॥ तेषामिन्द्रः सुशान्तिश्चतुर्थाये परिकीर्तितः॥ मुपाहा हरयश्चैव सत्सु सुधियस्त
था॥ तेषामिन्द्राः शिविः प्रोक्तः चतुर्थे परिकीर्तितः॥ विष्णुनामा देवपतिः पंचमः परिकी

रामः
१०९

र्तितः॥ अमिताभो देवाश्च हृमानपि मे शृणु॥ आप्याया विबुधा प्रोक्ता तेषामिन्द्रो मनो
जहः॥ आदित्यवसुरुद्राद्या देवा वैवस्वते तरे॥ इन्द्रः पुरंदरः प्रोक्त सर्वकामसमन्वितः
॥ अष्टमे वापि विबुधा सुतपाया प्रकीर्तितः॥ विष्णुर्हजाप्रनावेन तेषामिन्द्रो बलिस्मृ
तः॥ पशुवा विबुधा शान्तिनामचनत्रेन्द्र सर्वलोकसमन्वितः॥ विहगमाद्या देवाश्च तै
षामिन्द्रोष्टपः स्मृतः॥ एकादशा तमाः प्रोक्ता शृणु द्वादशमास्तथा॥ क्रतुधामा च रेवेंद्रा
हरितायास्तथा सुराः सुत्रामाणा त्रयो देवास्त्रायो दशतमाः स्मृताः॥ द्वादशमस्मृतिर्महा
वियतेषामिन्द्रः प्रकीर्तितः॥ चतुर्दशवास्तुपाद्या देवा इन्द्रः शुचिः स्मृतः॥ एवमेतै मनवैः प्रो
क्ता देता इन्द्राश्च तत्ततः॥ एकस्मिन् ब्रह्महो वसे स्वाधिकाशान् प्रजुञ्जते॥ लोकेषु सर्वसं
श्रेष्ठेषु शिरेकविधा स्मृता॥ कतरिो बहवः सन्ति तत्संख्याते त्रिकोद्वि॥ मयि स्थिते विष्णु
लोके ब्रह्माणो बहवो गताः॥ तेषां संख्या न संख्या उशकोस्मिदिनिजोत्तम॥ सर्गलोकम

२४५
१९५

पिशाप्यावकांशेषु मे॥ मया कृतं च सुतने वशा मितवपंडित॥ वदता एव तां वै वै स
वपापप्रणशने॥ अहमासं पुरा शक्र गृध्रः पापावशेषतः॥ स्तिनश्च मितनागे वै अमेधा
मिषमो जने॥ एकदा हं विष्णु गृह प्राकारे संस्थितप्रनो॥ पतितो व्याधशस्त्रेण सायं विष्णु
गृहप्रतः॥ मयि के ८ गत प्राणो नवको मां सलो लुपः॥ न गृहे मां सबक्त्रेण अनिरनैरनु
दुतः॥ वहन्मां समुखे नैव नीते नैः नवकै स्तदा॥ गतः प्रदक्षिणाकारं विष्टो स्तन्मिरि प्र
नो॥ ते नैव बुधमापुत्रश्च तशत्मा जगन्मयः॥ मम चापि शुनश्चापि दत्र वा मरमपर॥ प्र
दक्षिणाकारतया गतस्यापि दशकजं॥ संप्राप्तं विबुधं श्रेष्ठं किं पुनः समग च तात्॥
॥ स्तुत उवाच॥ इत्युक्ते देवराजस्तु मुधमेण मन्मनि सव॥ समर्चयेति विबुधानां य
णमनामयं॥ ये यजन्ति सदा नक्तानां रायणमनामय॥ तावच्चयेति सततं प्रस्तायारेव
तागणाः॥ नारायणानुस्मरणं यत्नानां महात्मनां सत्परिग्रहाणां॥ कथं न वदुः

रामः
१९५

नवस्यबंधस्तस्मै गन्ध्याश्च पितृमक्रिना जः॥ धिमानवानतिपरा नैथ नक्तानां रायणमरु
उनमर्चयेति॥ ते सर्वपापतिचये परिमोचिताश्च विष्टोः परंप्रतिरिने प्रतिरुहृष्टाः पिना
नवाविगत रागपरापरज्ञानरायणं सुरुगुरुं सततं स्मरेति॥ आने न ते हतकिं विष
चेतना स्तमा तु पयोधर संनपुनः पिवति॥ ये मानवा हरिकथा श्रवणं स्तदा पायता
दपमतिनिवेशितमानसाश्च॥ ते वै पुनंति जनना नृस्य शर्चं संगात् संपादना दपित
तो हरिस्तु परापत्रमहांतः शुद्धबुधयः॥ तत्रैव सकले नंदयथानि जेजवं दिजाः॥ ह
रिरेव यशेवंधु हरिरेव पयंगमिति॥ हरिरेव परः पूज्यो यतश्चैतन्यकारणं॥ स्वश्रिय
गुफनरं सदा नरे निरामयं॥ पूजयध्वं दिजश्रेष्ठ परश्रेयो न विष्मति॥ पुनयेति हरिदेव नु
निकामा शुद्धमानसाः॥ ते वा विष्णुः प्रसन्नास्मा सर्वान् कामान्क यच्छति॥ यस्ते नृपुया
दापि पेशयुः समाहिताः॥ संप्राप्तो मध्वमेधस्य फलं विबुधसम्रमाः॥ इत्येतदा समाख्यानं

२४ नं०
१४६

हरिस्तु फलं दिजाः॥ संको सच विस्तारो नो दु कि मन्त्र कथयापि वा॥ इति रहस्योद्देश्ये
संकोचोऽध्यायः॥ ॥३३॥ ॥ कथय ऊचुः॥ अथात नवता सर्वस्मृत तत्त्वार्थाकाविद॥ इरा
नीश्रो उमिछामो युगाने स्थितं ज्ञानं॥ स्तुत उवाच॥ साधु साधु महाप्राज्ञा सुपे लोकोपकार
णः॥ युगधर्मो न्यवस्थापि सर्वलोकोपकारयन्॥ धर्मो विदुषा मायानिकाले कस्मिन् इति मा
॥ तथा विनाशमायाति धर्मो वमहीतले॥ कृते त्रेतादा परं च कजि श्रेति चतुर्गुणं॥ दिवो हा
दराति ज्ञेयवत्सरे स्तुत सत्रमाः॥ सध्या सं ध्या श्रुयुक्तानि युगानि सदृशानि वै॥ कालवा व
दितव्याति इत्मा कृत्त तद्विनिः॥ आद्यं कृतं युगं प्रादु स्तवत्वे तानि धायिन॥ ततश्च द्वो
परप्रादुः कतिमं विदुः कमात्॥ देवदानवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः॥ आसन्नं कृतं युगं वि
प्रास विदेव समाः स्मृताः॥ सर्वे ह्येता श्रुधर्मिणो न तत्र क्रयविक्रये॥ वेदान्ता नाच विना भेगश्च
न युगे कृतं संज्ञिते॥ ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा साचारतमरा॥ सदाना रायण परास्वप

रामः

१४६

ध्यानपरायणाः॥ कामादिहोषनिर्मुक्ता शमादिगुणतन्मारा॥ त्वाश्चमाचारनिरता ए
वासुराश्च दानिका॥ सत्तवाकोरताः सर्वे चोत्तराश्च मधर्मिणः॥ वेदाध्ययनसंपन्नाः स
र्वशास्त्रविचक्षणाः॥ चातुराश्च मयुक्ते न कर्मणा काजयोगिना॥ अकामकजं संयोगो
पयानि परमांगति॥ नारायणकृतं पुण्यं शुक्रवर्माः सुनिर्मलः॥ त्रेताधर्मो न्यवस्थापि
शृणुधुं मुसमाहित॥ धर्मः पादु न तो याति त्रेतायां विबुधर्मनाः॥ हृदि स्मर क्रतुं याति
किंचि केशा न्दिता जनाः॥ क्रियो योगरताः सर्वे यज्ञकर्मस्तु निष्ठिता॥ सत्यावृता ध्या
नपरादानपरायणाः॥ दिपादो न स्थिते धर्मो दापरे च मुनीश्वरा॥ हरिस्तु पितृता ध्यान
परादानादानपरायणाः॥ दिपादो न स्थिते धर्मो दापरे च मुनीश्वरा॥ हरिस्तु पितृता या
नि वेदश्चापि विनश्यते॥ असत्यविरताश्चापि यकंश्चिदपि वर्तते॥ ब्रह्मणा याश्चावृणा
श्च किंचिदशानि नियुताः केचिन्स्वर्गोपिनो गार्थविप्रायज्ञानप्रकृते केचिद्वानारिका

हरन् २००

माश्च केचित्कमन्तरचेतसः॥ धर्माधर्मौ समौ स्यातां दापरे विप्रसममाः॥ अधर्मस्य प्र
नावेन हीयेते च प्रजास्तथा॥ अथ्यायुषो न विष्येति केचिन्नापि मुनीश्वरः॥ केचित्तु पु
परा नृदृष्टा सुयो च प्रवर्तते॥ काजस्ति निप्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः॥ धर्मः॥ क
लिपुगे प्राप्ते त्रिपाडनः प्रवर्तते॥ नाम संयुगमासाद्य हरिः कृत्स्नत्वमिति च॥ यः कश्चि
विधर्माय यज्ञनामान करोति च॥ सः कश्चिदपि पुण्यं नाक्रियो योगसमानवेत्॥ नर
धर्मपरं दृष्टा सर्वे स्यो प्रकर्वते॥ व्रताचारप्रणयति हानयज्ञादयस्तथा॥ उपद्रव
विष्येति अधर्मस्य प्रवर्तनात्॥ असुपानिरताः सर्वे हंता चारपरायणाः॥ प्रजाश्चात्या
वृषः सर्वानविष्येति कलौ युगे॥॥ रुषय ऊचुः॥ युगधर्मसिमाख्यातास्तथा सहेपतो
मुने॥ कजिविस्तरते ब्रह्मविहसर्वविहवरा॥ ब्रह्मणः त्रिधा वैश्याश्च सुनीमत्र
मा॥ किमाहारा किमाचारानविष्येति कलौ युगे॥॥ स्तुत उवाच॥ शृणुध्वं मूषयः सर्वेना

रामः
२००

रदेन माहात्मना॥ मनकुमारमुनेय कथिते तद्वदामि वः॥ सर्वधर्मा विनश्येति कृत्स्ने कृत्स्न
त्वमागते॥ न स्मात्कलिमहाघोरेः सर्वपापस्य साधकः॥ ब्रह्मणः त्रिधा वैश्याश्च सुनीमत्र
पराङ्मुखः॥ घोरकलौ युगे प्राप्ते हि जादेव पराङ्मुखः॥ व्याजधर्मरताः सर्वे हंता चारपराय
णाः॥ असुपानिरताश्चैव वृथा हंकार उचिताः॥ सर्वे संश्लिष्यन्ते सर्वनरेः पंडितैर्विभैः॥ अहमे
वधिक इति सर्वा एव वदेति वै॥ अधर्मलोलुपाः सर्वे तथा वै ते सिकानराः॥ अतः स्वत्यायु
षः सर्वे न विष्येति कलौ युगे॥ अधर्मलोलुपास्त्यापुतान्मनुष्याणां न विद्या गृहं हि जा॥ विद्या
प्रहणा मुन्मत्तारधर्मवर्तते पुनः॥ व्यक्तं कामप्रजाः सर्वा प्रियं ते पापतत्पराः॥ ब्रह्मणा
पालयावर्णसकीर्यते परस्परं॥ कामक्रोधपरा मूढा ह्यसताप पिरिता॥ बद्धवै
रा न विष्येति परस्परविध्वंसकः॥ ब्रह्मणा त्रिधा वैश्याः सर्वधर्मपरा इति वाः॥ शृणु
त्या न विष्येति तपसस्य विवर्जिता॥ उन्नेमानि च तं याति नीचाश्चोन्नमंता तथा॥ राजाना

हहन् ०
२०१

इत्यनिरता तथा लोमपरायणाः॥ धर्मके च कु सवेति धर्म बांध सकारिणाः॥ घोरे कलियुगे प्राप्ते
सर्वा धर्मे मम चिते॥ यो यो श्रय नागाद्यः स सारा ज्ञान विष्पतिः॥ किं काराश्च न विष्पति सुज्ञाणं
च द्विजातयः॥ धर्मस्त्रिष्वपि गच्छति पतयोजार लक्षणं॥ द्विषंति पितरं पुत्रा गुरुं शिष्या द्विषं
ति च॥ पति चं वनिता दंष्ट्रि रु स्नेह स्त तमागतौ॥ ज्ञेयानि नूत मनसः सर्वेऽऽः कमी शि जि
नः॥ पशु जलो लुपानि त न विष्पति दि जा नयः॥ पुरस्त्रानिरताः सर्वे पर इव परायणाः॥ मस्मा
मिषेण जावेती डहं तस्माप्य जा विकान्त्राः॥ घोरे कलियुगे प्राप्ते न रं धर्म परायणं च सत्यानिर
ताः सर्वे उ पहा सं प्र कु र्वन्ते॥ सरित्री रे पु कु दाले व पि यि ष्यंति चैषधीः॥ ता च व्य फल का
स्तेषां न विष्पति क लो युगे॥ वैश्या ला व ण्य शी जेषु स्त हा क र्वंति पा पित॥ धर्म विघ्ना न विष्प
विस्त्रिय सुरुषे पु चा॥ प्रायशः कृ पणा ना ना च वं धू ना च त पा दि जाः॥ सा धू ना
विध वा ना च वि त्रा न प ह रंति वै॥ न व्रतानि च रि ष्यंति ब्रा ह्म णा वै र नि र काः॥ न प रंति

रामः
२०१

न हो ष्यंति हेतु वा दै वि कु स्मि ताः॥ द्वि जाः कु र्वंति दं ना र्थं पितृ यज्ञ रि काः क्रि याः॥ व पा
त्रे षे व हा ना नि कु र्वंती च त था न राः॥ क्षि रो पा धि नि मि त्र न गो पु त्रि नि च कु र्वंते॥ न कु
र्वन्ति दा वि मा स्मा ना शो चा रि काः क्रि याः॥ अ क म ल का म नि र ता कु ट पु त्रि वि त्रा र दाः॥ दे
व नि दा परा श्वे व वि प्र नि दा परा स्त था न क म्प चि द पि म नो वि ष्णु न क्रि प रं त था॥ दे व
छा पा र द द्वा च प हा सं च कु र्वंते व घ्न वि च द्वि जा ने व ध ना र्थ रा न किं क राः॥ ना ड यं
ति च वि प्रे षा रु स्ने रु स्त त मा ग ने॥ दान यज्ञ ज पा दि ना वि त्रा ण त फ लं द्वि जाः॥ प्रति
ग हं प्र कु र्वंति श्र रं जा ये र पि दि जाः॥ का ले प्र थ म पा दे पि वि नि र्दिं ति हरि न राः॥ यु गा ते
सु दृ ष्ट व न स्यै व सं ध न स्मा रि ष्यंति॥ शू द र स्त्री सं ग नि र ता वि ध वा स गु लो लु पाः॥ शू द्रा व
नि नि र्दिं ति श्र रं जा ये र पि दि जाः॥ क ह के श्व ज ने स्त त्र हेतु वा द वि शा र र दे॥ पा षे डि ना त वि
नि नि र्दिं ति श्र रं जा ये र पि दि जाः॥ धर्म के च ने शु शु षा न स्व धर्म प्र व र्त्त नं॥ करि ष्यंति त दा शू द्रा

काषायपशि

रहल०

२०२

॥ धर्मके ॥ अत्रिजा नस्मधलिना ॥ अत्रिधर्मस्वस्मतिकटबु
सर्वाधर्ममन्त्रिते ॥ यो यो अत्रिधर्मपरपा कान्तो जिनः ॥ नविष्मन्ति इरात्मानः ॥ अत्रिः अत्रिना
वद्विजातयः ॥ धर्महि वः पापं वित्रमा ॥ ब्राह्मणास्त्रिया वैशा नविष्मन्तिकलौ युगे ॥ गीतवा
धनरता विप्रो वै विदुः परास्तु ॥ नविष्मन्तिकलौ प्राप्ते शूद्रमाय प्रवर्तिना ॥ अत्रिद्वयावयानि
गीतवाहकारु पिताः ॥ हर्षो नावदाता रो नविष्मन्तिकलौ युगे ॥ प्रनियह पतेशनि सज
गडन्मायुजी जिनः ॥ आत्मस्तुतिः पराः सर्वे परनिदा परस्तथा ॥ विष्मा सहीना पुरुषाः दे
वदेव विजात्रिषु ॥ असंस्कृतोक्तवक्ता रो बद्धेषरतास्तथा ॥ परमापुश्च नविता नदावर्षा
णिषोडशः ॥ तनः प्राणा नृपहास्यनिकृते रुहस तमागते ॥ पंचमेवाथ प्रष्टा वावर्षे कमा
प्रसूयते ॥ स्वकर्मता गीनः सर्वे कृता ग्राति न हवयः ॥ यावकाः पितृनाश्चैव नविष्मन्तिक
लौ युगे ॥ परापवाद निरताः आत्मस्तुति परायणाः ॥ परस्वहरणोपापचितकाः सर्वदधनाः

रामः

२०२

॥ अत्रिजाद परास्तत्रे जने परमेशमनि ॥ तस्मिन्नेव निरीने विप्रैरेव नाचनि तत्तमरा ॥ यदा
मंत्रणमायानि अत्रिजाद परायणः ॥ तत्रैव निंदानिरतास्तुक्ता चैकत्र संस्थिताः ॥ वदंति वाचा
धर्मश्चैतसापापजालुपाः ॥ धनविद्यावयो मन्त्राः सर्वे इः खपरायणाः ॥ व्याधितस्करुर्धुर्नि
हैः पिडितास्ततिमा यिनः ॥ प्रदिषति तथैवान्मानविचार्य च दुः कृतं ॥ ह्यारयंति प्रयत्नेन सरो
षोपापकर्मणः ॥ अत्रेष्टा दुः कृतं सम्यक् विवृण्वन्ति नराधमाः ॥ धर्मधर्मप्रणिता रविरस्तुर्व
निपापिनः ॥ धर्मकार्परतचैवराजानो ह्येष्टजातयः ॥ नविष्मन्तिकलौ प्राप्ते दुः खदानात्र सं
राय ॥ अत्रिना शरता चैव तेषां शुश्रूष बोद्धिजादिजाश्च त्रिया वैशा शूद्राश्चान्ये च जाय ॥ अ
संयतमि नश्चैव संकीर्णते परस्मरा ॥ नशिष्यो न गुरुः कश्चित् न पुत्रो न पिता न भ्रातृ
न ॥ समस्त अत्रिधार पर ॥ गलौ गते नविष्मन्ति धना व्यापिया चकाः ॥ रसविकपि
नोपदे ॥ अत्रिधर्मके युक्तः संविता मुनी वरधरादिजाः ॥ अपण्य विक्रय रता
नि

२०३

२०३

विष्णु

इत्यनिरता तथा निमग्नपरापरा चैव धर्मशास्त्रविनिर्दकाः॥ शृङ्गवन्मैव जीवन्निदिजानरकजो
सर्वाधर्मैर्हृदिने॥ यो यो गगनामकादृष्टयः॥ तविष्मन्तिनरा सर्वजनाः ह्युभयकानराः॥ कं
रपेठिकलाहारास्तापसा इव मानवाः॥ आत्मानं रक्षयिष्यन्ति अनावृष्ट्या निडुखिताः॥ कामात्रा
हसदेहाश्च होलुध्या अतत्र तसराः॥ पुरुषान्तरनक्षिप्पो देहसंस्कारवर्जिताः॥ बाचाजालुन
विष्मन्ति काले प्राप्ते उमो विना॥ ग्रामेषु न गच्छेत् प्राकारादालिका तथा॥ चोरादिभयनिताश्च
काष्ठयन्त्राणि कुर्वन्ते॥ इति स करपिरानिः अतिमो पशुताजनाः॥ गोधूमान्नयवान्नाद्यं देवाया
स्यंति इति निधामहयकर्मणि इत्येति वचः शुभः॥ स्वकार्यविधिपर्यन्तं बहुलं कुर्वन्ते नरा
॥ अन्नोपाधिनिमित्तेन शिष्यान् गच्छन्ति निद्रावत्॥ उन्नामामपि पाणिस्माशिरः कडूयनं द्वि
यः॥ कुर्वन्तो गुरुमर्त्तणमाहो नैस्यंति तं द्रिताः॥ पापे उन्नापनिरता पापे उन्नेमं गि
नः॥ यदा हि जामेन विष्मन्ति नरा वृद्धिगतः कलिः॥ यदा नयस्यातिन होष्यन्ति दिजा तय॥

रामः
२०३

नरा नरा कले वृद्धिरनुमेया विचरन्ते॥ सार्वधर्मेषु नष्टेषु याति निश्रीकता जगत॥ एवं कले स्फु
पंवः कथिनं विप्रसन्नमा॥ हरि मक्ति परानेवं न कलि बाधिते दिजाः॥ तपपरकृतयुगे त्रेताया
ध्यानमेव हि॥ आपरे यज्ञमेवाहुर्दनिमेव कलौ युगे॥ यः कृते दृष्टानिर्वरे स्त्रेतायां हायनेतत्॥
आपरे तन्मामेन अहोरात्रेण तं कलौ॥ ध्यायकृते यज्ञनयज्ञे स्त्रेतायां आपरे च यन्॥ यदा प्रो
नितदा प्रोतिकर्तुं स किं केशवं॥ अहोरात्रे हरे नमि कर्तव्येति च ये नरा॥ निःकामान्नामका
मान्नामकलि बाधिते हिता न॥ हरिनाम परायणो यो कलियुगे दिजाः॥ त एव कृतकृताश्च न कलि
बाधिते हिता न॥ शिव पूजा परायणं च निचिनाम परायणाः॥ त एव कृताश्च न कलि बाधिते हिता
न॥ समस्त जगदाधार परमार्थ स्वरूपिणः॥ यो रे कलियुगे प्राप्ते विष्णु ध्यायन् नमि रन्ति॥ अहो
निराशः॥ यदा हि जामेन विष्मन्ति नरा वृद्धिगतः कलिः॥ यदा नयस्यातिन होष्यन्ति दिजा तय॥

१२८०
२०५

रतात्मा नितरात्तथा नीमा नान्मातसर्वकर्मसुधीपापहरं पुण्यं सर्वदः रात्रिपुंदिताः ॥ इत्येतद्वस
वदुःखं नितरात्तथा नीमा नान्मातसर्वकर्मसुधीपापहरं पुण्यं सर्वदः रात्रिपुंदिताः ॥ इत्येतद्वस
मिते ॥ सनत्कुमारसुनय हृन्ना रदं सितेन सर्वपापहरं पुण्यं सः ॥ त्रिविधो ध्यासो कं सो कर्तुमे
वतेरा ॥ नतेपां पापबंधस्तु कदाचिदपि जायते ॥ ये चात्र ध्यानपठने कुर्वन्ति सकृदप्युते ॥ तेषां
तिविबुधमेष्टा ज्योतिष्टोमफलं महत् ॥ विस्मयितुं मिदं सर्वपुराणं सर्वकामदे ॥ नन्मा च वद
नामेन तश्च पुनो च फलं शृणु ॥ शतजन्मार्जितैः पापैः सद्य एव विमोचिता ॥ सह अकुलस
मुक्ता प्रयाति परमपदे ॥ किं तीर्थं गोप्रदानैर्वा नित्योतिर्वा किमधरे ॥ अहमहं निगोदि
दं सत्परत्वा न शृण्वेतां ॥ एतन्मन्त्रमारोप्य धन्यः स्वप्ननाशने ॥ ये पापं हेतुलिपीतं पूज्य
तेन फलं शृणु ॥ नवाधेते गृहास्तत्र नूतनै ताजकादयः तत्रैव सर्वश्रेयासिवर्धचरिणो
॥ गावो कोटि सहस्रे सुयोद दानिकुरं विमे ॥ तत्फलं समवाप्नोति अदना ध्यापरायणात् ॥ ग

रामः
२०५

गात्रा शतं कृत्वा यत्फलं समवाप्नोति द्वा दशा ध्यापरायणात् ॥ य एतन्मन्त्रं पठते आरंभे शृणु
यादा समाहितः ॥ तस्य पुण्यं पले वक्ष्ये शृणु धृष्टु समाहितः ॥ शतजन्मार्जितैः पापैः सद्य एव
विमुच्यते ॥ शतवंशमेतन्मुदेहा स्ते माक्ष माक्षु यात् ॥ यः पठेत् शतं रुद्राय दत्तं लोकविं
शति ॥ ज्योतिष्टोमफलं सम्यक् गंगा स्नाने दिने ॥ श्रुत्वा चैतत्पुण्यं च वाचयंस्तु सजये
त् ॥ तस्य विष्णु प्रसन्नस्या प्रिया सहस्रिजोत्रमाः ॥ वाचके प्रिति पापं नैव त्रस्तं विस्तु महेश्व
रः ॥ प्रितान वति विप्रे दनात्र काया विचक्षण ॥ एतत्पुण्यं श्रवणमीहा सुखप्रदं ॥ वर
तो शृण्वतो मयः सर्वपाप रं मी प्रणाशने ॥ स संगद्य दिज्ञा महा त्रये शृण्वे विरमुत्र मे
॥ ते सर्वपापनि मुक्ता या स्पति परमां गति ॥ बहूनादकी मुक्ते न त्रयो मुनीश्वरा ॥
अथ या श्रुत्वा वापि श्रान्तमिदं सुत्रं मे ॥ अथ ते रुत रुतौ श्रुत्वा न कादय सादा
रे ॥ इति श्री गुरुः स्वाश्रमं श्रमवर्जितः ॥ ॥ इति श्री बृहन्नारदीयपु

सहस्रं राघवेभ्यः ॥ ३८ ॥ ॥ रामायणम् ॥
२०६

रामः
२०६